

7. nyelvésztábor
Sátoraljaújhely,
2020. június 17–21.

Édes Anyanyelvünk

2020. JÚNIUS

42. ÉVF. 3. SZÁM

A TARTALOMBÓL:

Balogh Judit:
Koronavírus és távoktatás

Balázs Géza:
Koronavírus-folklór

Blankó Miklós:
Trianon 100

Kérdéseinkre válaszol:
Dr. Gaál Csaba sebész
Szentmártoni János író
Németh Tibor könyvtáros
Lizanec Péter nyelvész

Zimányi Árpád:
A konyhaművészet nyelvi titkaiból

Minya Károly:
*Értjük vagy félreértjük
a költő szavát?*

Pusztay János:
Nyelvjárási-etűdök

Sz. Tóth Gyula:
Anyanyelvünk külföldön

**És: nyelvi kérdések és válaszok,
keresztrejtvény, pályázat,
nyelvész-leletek**

Radóné Hirsch Nelly:
Szendrey Júlia

É
A

A koronavírus-járvány miatt március elején elrendelt rendkívüli állapot magával rántotta a magyar nyelv hetét, a Kazinczy-versenyt és még számos rendezvényünket. Lapzártakor még csak reménykedünk, hogy júniusban javul a helyzet. De a nyári anyanyelvi programok ebben a pillanatban még bizonytalanok.

Ebben a számunkban Balogh Judit és Balázs Géza reflektál a koronavírus-járvány nyelvi vonatkozásaira.

Karanténban...

Milyen olvasnivalót ajánlhatunk a kényszerű bezártság időszakára? Ajánlhatjuk lapunk összes évfolyamának összes számát: ezek megnyithatók, letölthetők az anyanyelvapolo.hu oldalon. Ajánlhatjuk a Magyarórát, a magyar nyelv és irodalom barátainak, tanárainak lapját is (előfizethető a postahivatalokban, valamint előfizethető és le is tölthető a www.e-nyelv.hu oldalon).

Ha feloldódnak a korlátozások, akkor az Anyanyelvapolók Szövetsége és együttműködő partnerei megtartják szokásos nyári rendezvényeiket, a középiskolások és tanárok anyanyelvi táborait, a nyelvésztáborot, illetve a Kazinczy Gimnázium nyárvégi Kazinczy táborát. Kérjük kedves Olvasóinkat, hogy a rendezvények előtt mindenképpen érdeklődjének a szervezőknél.

Lapunk következő száma szeptemberben jelenik meg.

Radóné Hirsch Nelly, Hirsch Kornélia (Pest, 1871. május 22. – Bécs, 1915. június 30.) festő, grafikus, illusztrátor.

Művészeti tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte, Székely Bertalan tanítványa volt. Rendszeresen és hosszú ideig vett részt a Műcsarnok kiállításain, tagja lett együtt a Műbarátok Köre igazgatóságának is.

Neve azonban főképpen illusztrációi révén vált ismertté a közönség szélesebb köreiből. Számos arcképet rajzolt a Vasárnapi Újság számára, és egy évtizedig készítette a hetilap karácsonyi számainak címlapképét.

Illusztrálta Kemény Zsigmond *Rajongók*, Berczik Árpád *Himfy dalai* című műveit, valamint Gyulai Pál műveinek díszkiadását. Ez utóbbi illusztrációk eredetijeit a Magyar Tudományos Akadémia megvásárolta, és hetvenedik születésnapjára Gyulai Pálnak ajándékozta.

Utolsó műveit a háborúban megvakult katonák javára adományozta.

TARTALOM

Balázs Géza:

A magyar nyelv több részre szakítása (2) 3

Balogh Judit: *Koronavírus és távoktatás* 4

Balázs Géza: Miért érdekes? Koronavírus-folklór .. 5

Horváth László: Lehet egy igekötővel több? 6

Kemény Gábor: Szép magyar vers.

Tóth Krisztina: Zenélődoboz 7

Blankó Miklós: Szó szót követ. Trianon 100 8

Grétsy László:

A nyelvi változások gazdaságosságáról 9

„Amint lankadni kezdesz, kezdesz romlani”.

Dr. Gaál Csaba sebész válaszol

Balázs Géza kérdéseire 10

„Összességében egyetlen magyar irodalomról beszélhetünk...”

Szentmártoni Jánost kérdezi **Birtalan Andrea** .. 11

Magyar bibliográfiai katedrális.

Németh Tibor könyvtárost kérdezi **Bincze Diána** 12

Nagy család a hallgatók és tanárok

kárpátaljai közössége. **Lizanec Péter** professzor

válaszol **Balázs Géza** és **Nagy Natália** kérdéseire 13

Zimányi Árpád:

A konyhaművészet nyelvi titkaiból 14

Kemény Gábor: Új szavakat tanulok 15

Krepsz Valéria:

Visszajelzések a spontán társalgásban 16

Minya Károly: Értjük vagy félreértjük

a költő szavát? 17

Holczer József: A Kongresszus és ünneplése 18

Pusztay János: Nyelvjárás-etűdök 19

Ludányi Zsófia: „Leírhatatlanul bonyolult”

összetételek 20

Elek Lenke: Ez az alma messze esett a fájától 20

Büky László: *Méheraj* 21

Buvári Márta: Kötőhangok 22

Kulcsár István: Látszólagos ellentétpárok 22

Sz. Tóth Gyula: Anyanyelvünk külföldön 23

Minya Károly (összeállító): www.manyszi.hu 24

Hírek – tudósítások 25

Pontozó 26

Szójátékos csattanó 27

Új szavak, kifejezések (110.) 27

K. G.: Nyelvész-leletek, nyelv-észleletek 28

ÉDES ANYANYELVÜNK • AZ ANYANYELVÁPOLÓK SZÖVETSÉGÉNEK FOLYÓÍRATA

Megjelenik évente ötször – februárban, áprilisban, júniusban, szeptemberben és novemberben. Szakmai támogatók:

Magyar Nyelvtudományi Társaság,
MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottság,
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport

Kiadja: az Anyanyelvapolók Szövetsége

Felelős kiadó: Juhász Judit

Felelős szerkesztő: Grétsy László

Szerkesztőség:

Balázs Géza balazs.geza@gmail.com,
Kemény Gábor kemeny.gabor2@yahoo.com,
Kovács Zsuzsanna (titkár)
kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu,
ea.szerkesztoseg@gmail.com

Szerkesztőbizottság:

Balázs Géza, Grétsy László, Heltainé

Nagy Erzsébet, Juhász Judit, Kemény Gábor

A szerkesztőség címe:

1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Honlap: www.anyanyelvapolo.hu
(vagy: www.anyanyelvapolo.hu)

A szerkesztőség csak a megrendelt írásokért fizet honoráriumot. Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg, nem küldünk vissza.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Hírlap Üzletága (Bp. VIII., Orczy tér 1.).

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Fax: 303-3440

Információ, reklamáció: 06 80 444-444

További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Az Anyanyelvapolók Szövetségének tagjai a lapot a tagdíj fejében illetménylapként kapják. Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulónak, nyugdíjasoknak: 1500 Ft/év.

Belépési nyilatkozat kérhető:

Anyanyelvapolók Szövetsége,

1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Tel.: 317-3062, 317-3611/208

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Lapunk kiadását

az Emberi Erőforrások
Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális
Alap,

a Magyar Művészeti
Akadémia

segíti.

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)

ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.

Nyomás: mondAT Kft.

A magyar nyelv több részre szakítása (2)

Trianonnal megszakadt a szerves magyar nyelvi fejlődés: a nyelvjárásokból táplálkozó köznyelv, a köznyelvnek a nyelvjárásokra való természetes visszahatása. A magyar nyelvtudomány, amelynek a rendszerváltásig szerves és elismert része volt a nyelvművelés, többször kifejtette, hogy a nyelvjárás érték, és természetes folyamat a közös (művelt, igényes stb.) köznyelv kialakulása s ennek iskolai elsajátítása.

Nyelvészeti viták a nyelvi egységről

Ezt az egyszerű, kétségtelenül leegyszerűsített, de legalább érthető képletet zavarta meg a rendszerváltás kori nyelvészeti vita: a köznyelvet ne Budapestről, ne nyelvészek és értelmiségiek határozzák meg, hanem a demokratikus nyilvánosság, azaz ne írja elő senki a határon túliaknak, hogy milyen nyelvváltozatban beszéljenek, ne kelljen föltétlenül alkalmazkodniuk a magyarországi köznyelvhez. A vita lényege: legyen-e közös köznyelv, avagy mindenki alkossa meg a saját maga nyelvváltozatát, köznyelvét. A nyelvművelők folyamatosan lándzsát törtek a köznyelv, akkoriban alakult terminussal a minden magyart összetartó „közös köznyelv” mellett. A nem nyelvművelők (társasnyelvészek) a helyi nyelvváltozatok autonómiájáért szálltak síkra, és elvetettek minden ún. központosító törekvést. Mint minden nagy vitában, ebben is az igazság valahol közepén van: senki nem akarja korlátozni a családok, a kisközösségek hagyományos, sajátos fejlődést mutató helyi nyelvváltozatát, hiszen az az alapvető identitás, érzelmek hordozója. De a szélesebb körű együttműködést mégiscsak a nyelvváltozatokat átfogó köznyelv szolgálja. Ráadásul a magyar nyelv esetében ez nem is tér el annyira a helyi nyelvváltozatoktól, hiszen szinte minden magyar ért minden magyart – akármilyen nyelvváltozatban beszél is. A helyi nyelvváltozatok mellett a közös köznyelv azonban mégis fontos, hiszen ez köti össze, ez egyesíti szimbolikusan is a magyarságot, ez teremt egyszerűbb és világosabb megértési lehetőséget Brassó és Nyitra, Munkács és Szentgotthárd között. S ha például nyelvfejlesztésről beszélünk, akkor tudatosan kell tervezni és megvalósítani például az országok közötti magyar nyelvű terminológiai egyeztetést, mert a turizmusban, kereskedelembe, gazdaságban, tudományban stb. egyre több a nyelvi szétfejlődést mutató jelenség. Ha pedig a szétfejlődés elkezdődik a szaknyelvekben (szaknyelvi terminológiában), akkor az lassan vagy gyorsan, de mával rántja a hétköznapi köznyelvet is.

Együtt vagy külön?

A rendszerváltás után megalakult határon túli nyelvi irodák (Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat) fő feladatuknak a határon túli területek magyar nyelvének leírását tekintik. Egyik törekvésük, hogy a határon túli, helyi (állami) nyelvváltozatokban felbukkanó és helyben használt idegenszerűségeket (államnyelvi eredetű műszavakat) emancipálják. Ezt úgy kívánják elérni, hogy a romániai, szlovákiai stb. magyar nyelvváltozatokban használt szavakat belevették a magyarországi szótárakba. A törekvés elfogadható akkor, ha ezek a szavak valóban „szótárérettek”, különösen, ha helyben alkotott magyar szavak, ám kérdésesek, ha pusztán román, szlovák átvételekről van szó. Ám még ezeknek is helye lehet az idegen szavak szótáráiban (be is került nem egy ilyen szó a 2007. évi kiadású szótárba), de vajon valóban belevalók-e a magyar értelmező kéziszótárba? A 2003. évi kiadású Magyar értelmező kéziszótárt mindenestre így hirdették: „Tudatosan végzetett gyűjtés eredményeként helyet kaptak az új szótárban a szomszéd országokban élő magyarság nagyobbik részének egyes, csak az ő körükben használt szavai.” Példák: *csinka* = súlyzó (szlovákiai magyar), *csubuk* = borraivaló, baksis, *mellékkereset* (erdélyi

magyar), *dezert* = egy doboz kisméretű, változatos alakú töltött csokoládé (szlovákiai magyar), *doszár* = irattartó, dosszié (erdélyi magyar), *döblec* = sütőtök (erdélyi magyar), *faradarab* = rétes vége, gyürkéje (kárpátaljai magyar), *feferon* = cseresznyepaprika (szlovákiai magyar), *felcser* = orvossség (kárpátaljai magyar), *navétázik* = ingázik (erdélyi magyar), *népképviselő* = képviselő (kárpátaljai magyar), *novellizál* = törvényt módosít (szlovákiai magyar). Egyes szavak államnyelvi átvételek, mások magyar terminusok. Ebből már akadhatnak és akadnak is félreértések. Az egyre szaporodó ilyesféle szókészlet pedig fölveti a magyar nyelv szétfejlődésének vízióját.

A trianoni határokkal szétválasztott, különfejlődésre ítélt magyar nyelvváltozatok tehát az 1990-es években, a remélt rendszerváltások után még nagyobb bizonytalanság előtt állnak: együtt vagy külön? Együtt a magyarországiakkal, vagy inkább külön, együtt az államnyelvekkel. Ehhez is bőven kapnak tanácsot a társasnyelvészek, akik leginkább a nyelvművelés „központosító” törekvéseitől féltik a határon túli magyarokat. A megoldást a kétnyelvűségben találták meg. Ebben van is valami. Hiszen a különböző népek együttélése természetes módon vezet kétnyelvűséghez. A természetes, kiegyenlített (mindkét fél részéről kezdeményezett) kétnyelvűség, illetve az ún. hozzáadó, vagyis a jó anyanyelvi tudáshoz többletként járuló kétnyelvűség hasznos, gazdagítja a látásmódot, a személyiséget, segíti a megértést. Am ismeretes az egyenlőtlen vagy feladó kétnyelvűség is, az az állapot, amikor a kétnyelvűség az anyanyelv feladásához vezet. Sőt, további átmeneti állapotok is vannak: vegyesnyelvűség vagy kevertnyelvűség, amikor az egyén valamiféle „mixet” használ – ez inkább emlékeztet a kreol nyelvekre, mint a történelmi nyelvekre. És akik jól ismerik a bizonytalan nyelvi helyzetben lévőket, emlegetik a félnyelvűséget is, ami pedig a lecsupaszított nyelvhasználatra, az ún. pidzsin nyelvekre emlékeztet. Valamennyinek van példája már a Kárpát-medencében.

A határon túli magyar nyelv–nyelvek-vita bizonytalanságot szült az értelmiségben, különösen a pedagógustársadalomban, és talán a szülőkből is: milyen nyelven neveljük a gyerekeket, milyen iskolába adják, fontos-e egyáltalán a magyar nyelv? Hiszen nyelvészekről kaptak tudományos magyarázatot arra, hogy természetes folyamat a vegyesnyelvűség, a kétnyelvűség, a magyar nyelvnek esetleges önálló, helyi államnyelvi változata, és persze a végső beolvadás is.

Nyelvi helyzet 100 évvel Trianon után

A 20. század végén a magyar nyelvnek a Kárpát-medencében van egy magyarországi standardja, köznyelve és persze további hazai nyelvváltozatai, vannak a határon túl beszélt nyelvjárások, helyi államnyelvi hatásoknak kitett köznyelv-kezdemenyek, és ezeket beszélő két-, vegyes- és félnyelvű magyarok; másként mondvá: alakulnak a Kárpát-medencében a magyar nyelv szétfejlődése következtében a kreol és pidzsin magyar nyelvek... Ebből a szempontból az látszik, hogy Trianon nyelvi hatása az első ötven évben még elenyésző volt, az utóbbi fél században azonban már erősen kimutatható. Ha megvalósulnak a nyelvstratégiák (Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport) népességösszeírásokon alapuló számításai, hogy 2060 körül a határon túli magyar nyelv a legtöbb helyen eltűnik (Székelyföld és Csallóköz tűnik csak kivételnek), akkor Trianon 150. évfordulóján elmondhatják utódaink, hogy Trianon a magyar nyelv terén elvégezte pusztító hatását. De az is lehet, hogy sikeresek lesznek a „határtalanító” törekvések: a magyar állam által támogatott anyanyelvi oktatás, gazdaságfejlesztés, a határokat egyre könnyebben átlépő kulturális-nyelvi kapcsolatok.

Balázs Géza

Kis magyar grammatika az iskolában

Koronavírus és távoktatás

Szavak, amelyek meghatározzák mindennapjainkat a mostani járványhelyzetben. Mindegyik összetett szó, a szóösszetétel nagyon jellemző eszköze az új jelenségek leírásának. Gyakori szóalkotási mód, nap mint nap élnek vele a nyelvhasználók, lehet alkalmi, de állandósult kifejezés is (még néhány példa: *hitelmoratórium*, *kamatfizetés*, *gazdaságvédelem*, *katasztrófa-helyzet*, *adatforgalom*, *mobilszolgáltató*, *erőforrás*, *ügyfélszolgálat*).

A *koronavírus* a nevének alapján kapta, hogy a vírus elektronmikroszkópos képe a Nap koronájához hasonlít (a latin *corona* jelentése: koszorú, virágfűzér, korona). A *koronavírus-járvány* pedig olyan járvány, amelyet a koronavírusos megbetegedések okoznak.

A *távoktatás* a tanulás távirányításának egyik formája. (Távoktatás alatt a tanár és a diák nem egy helyen vannak, járványhelyzetben még az iskolában sem, és az oktatás az internetes alkalmazások segítségével folyik, a diák a képzési idő nagy részében egyedül, önállóan tanul, az interneten kap feladatokat, vagy éppen videó órán vesz részt.) A *távoktatás* tulajdonképpen a *távolsági oktatás* szókapcsolat rövidült és összetett szóvá alakult formája, amelynek előtagja, a *táv* a *távolsági*, esetleg a *távrol* alakból rövidülve kapcsolódik az utótaghoz. Az előbbihez hasonló a *távmunka* kifejezés is, ami a jelen helyzetben sokak mindennapi munkavégzésére utal. Hasonló szóösszetételre van több példa a nyelvhasználatban, ilyenek még: *étrend* (étkezési rend), *másodosztályú* (második osztályú), *sebváltó* (sebességváltó), *becsvág* (becsület-vág) *késérdes* (készerűen édes) stb.

A *koronavírus* és a *távoktatás* összetett szavak tagjai között olyan kapcsolat van, amit csak hosszabb magyarázattal, körülírással lehet feloldani. Ezeket jelentéssűrítő összetételeknek nevezi a szakirodalom, hasonlóan a *lépcsőház* és a *hamutálca* példákhoz. A *lépcsőház* nem a lépcsőnek a háza, hanem a háznak az a része, ahol a lépcső található. A *hamutálca* pedig olyan tálca, ami a hamu tárolására szolgál.

Összetett szó többféle módon is létrejöhet. Az egyik lehetőség az, ha két szó sokszor szerepel egymás mellett, és így előbb-utóbb összetapadnak. Ilyenek például az imádságok nevei, ki ne ismerné a *Miatyánk*, *Hiszekegy* vagy akár az *Üdvözlégy* imaelnevezést, ezek az ima első pár szavából létrejött összetett szavak. Hasonlóan alakult ki a szorzótábla megjelölésére az *egyszeregy* kifejezés is. Ha egy kisiskolástól azt kérdezzük: Tudod-e már az egyszeregyet?, arra vagyunk kíváncsiak, megtanulta-e már a szorzótáblát. Jó pár kötőszó is a gyakori együttállás következtében forrt össze: *nemcsak*, *hanem*, *minthogy*, *mivelhogy*, *ennélfogva* stb.

Gyakoribb azonban az olyan típusú összetett szó, amikor az összetétel tagjai között fellelhető valamiféle nyelvtani kapcsolat. Ez kialakulhat pl. ige-kötő és ige-kötő, az ige-kötő megváltoztatja az ige jelentését: *megír*, *összebeszél*, *visszamegy*. Létrejöhet főnév és névutó kapcsolatából, a névutó viszonyjelentést ad hozzá a főnévi tartalomhoz: *délelőtt*, *holnapután*, *munkanélküli*.

Jóval többször jön létre azonban szóösszetétel olyan szavakból, amelyek a körülöttünk lévő világ dolgait nevezik meg. Ilyen tartalmas jelentésű szavak kapcsolatában gyakran lehet kérdezni egyik tagról a másikra: *menydörög* (mi dörög?), *magyarlakta* (ki laktat?), *lélekszakadva* (mi szakadva?) – ezekben az összetett szavakban az egyik szó alanyára lehet kérdezni. Tárgyra kérdezhetünk a következőkben: *helytáll* (mit áll?), *idejétmúlt* (mit múlt?), *ellentmondó* (mit mondó?) – az előző példákban még a tárgyrag is megjelenik, nincs ellenben tárgyrag a következőkben: *fájdó* (mit vág?), *poggyászmegőrző* (mit megőrző?), *tévéző* (mit néző?). Határozóra lehet kérdezni ezekben: *szákszorszép* (mennyire szép?), *nápraforgó* (hova/merre forgó?), *bívalbélt* (mivel bélt?). Az előbbieket ragozhatjuk, de vannak rag nélküliek is: *gondterhelt* (mivel terhelt?), *szófukar* (miben fukar?), *ékesszólás* (hogyan szólás?). Jelzős kapcsolat van a következőkben: *kisfiú* (milyen/mekkora fiú?), *képeskönyv* (milyen könyv?), *ötezer* (hány ezer?), illetve: *tojásfehérje* (minek a fehérje?), *csészealj* (minek az alja?), *csapatkapitány* (minek/kinek a kapitánya?). Az ilyen összetételek, ahol az egyik tagról lehet kérdezni a másikra, alárendelő típusúak.

Talán a legizgalmasabbak a jelentéssűrítők, ahol nem tudunk egyszerűen kérdezni az egyik tagról a másikra, mert a szavak közötti kapcsolat ennél jóval bonyolultabb. Néhány példa: *válsághelyzet*, *ügyfél*, *weboldal*, *mobilnet*, *mobiltelefon*, *hétköznapi*, *szakértő*, *egészségügy*, *nászút*, *lidércnyomás*, *zongoradarab*, *párakötés*, *papírbolt*, *szerencselovag*.

Nem lehet kérdezni a tagok viszonyára a mellérendelésben sem. Ez lehet szóismétléssel alakult összetett szó: *már-már*, *néha-néha*, *alig-alig*, de akad olyan is, ahol csak a szó töve ismétlődik meg: *akarva-akaratlan*, *mennek-mendegélnek*, *telis-tele*. Két különböző szó is összekapcsolódhat: *süt-főz*, *lépten-nyomon*, *búbánat*, *jöttment*.

Érdekes jelenség, amikor a mellérendelő összetett szó két tagja nagyon hasonló hangalakkal rendelkezik, de semmi közük nincs egymáshoz, mégis egyfajta játékos alakismétlést idéznek fel, arra emlékeztetnek: *ken-fen*, *tesz-vesz*, *szánom-bánom*, *csillog-villog*, *ázik-fázik*, *csapot-papot*. Az úgynevezett ikerszókra jellemző a játékos alakismétlés, a játékos alakváltozatok összekapcsolódása, az ikerszók azonban nem összetett szavak, hiszen nem két önálló szó kapcsolatából állnak (pl. *mendemonda*, *gizgaz*, *icipici* – ezekben csak az egyik önálló szó: *monda*, *gaz*, *pici*, a másik nem; illetve: *irgum-burgum*, *tutyi-mutyi*, *sertepertél* – ez utóbbiaknak egyik része sem önálló, csak együtt léteznek).

A *csapot-papot* összetett szó az „Otthagyi csapot-papot” szólásunkból ered, aminek alapjául egy Petőfi-vers szolgál. Végetül álljon itt ez a költemény:

Petőfi Sándor: Csokonai

Egy kálomista pap s Csokonai
Egymásnak voltak jóbarátai.
Kilódul egyszer Debrecenből
S a jóbarát előtt megáll,
S: ihatnám, pajtás! így kiált föl
Csokonai Vitéz Mihály.
„No, ha ihatnál, hát majd ihatol,
Akad még bor számodra valahol,
Ha máshol nem, tehát pincében;
Ottan nem egy hordó bor áll.”
Szólt a pap, s leballag véle
Csokonai Vitéz Mihály.
„Ihol ni, uccu!” fölkiált a pap,
Amint egy hordóból dugaszt kikap;
„Szaladj csapért! ott fenn felejtém;
Szaladj öcsém, de meg ne állj!”
És fölrohan lóhalálában
Csokonai Vitéz Mihály.
A likra tette tenyerét a pap;
Csak vár, csak vár, hogy jön talán a csap.
S a csap nem jött, és a pap morgott:
„De mi az ördögöt csinál,
Hol a pokolba” marad az a
Csokonai Vitéz Mihály?”
Tovább nem győzte várni a csapot,
Ott hagyta a hordót (a bor kifolyt),
Fölmén a pincéből a házba,
De ott fenn senkit nem talál.
Csak késő este érkezett meg
Csokonai Vitéz Mihály.
Hát a dologban ez volt az egész:
Kereste ott fenn a csapot Vitéz,
Zeget-zugot kikutat érte,
De csak nem jön rá, hogy hol áll?
És így csapért szomszédba mégyen
Csokonai Vitéz Mihály.
A szomszédban valami lakzi volt,
Elébe hoztak ételt és italt;
És im az étel és bor mellett
És a zenének hanginál
Csapot, papot, mindent felejtett
Csokonai Vitéz Mihály.

Balogh Judit

Miért érdekes?

Koronavírus-folklór

Mottó: „Language is a virus” (Laurie Anderson)

A folklór modern formái között vezető helyen van a vicc. A vicc annyiban az anekdota rokona, hogy ugyanúgy képzelt vagy valódi történetet mesél el sajátos (esetünkben kiélezett, tréfás) nézőpontból. Mivel a humorban életerő van, ezért érthető, hogy kritikus, tragikus helyzetekben is felbukkan – a túlélés reményében. A korunkat jellemző „képi fordulat” a szóbeli és írásbeli viccek mellett elősegíti a képes humor terjedését. Az interneten a folklór terjedési formáját követő képeket – a kulturális öröklést leíró mémelméletet meglehetősen leegyszerűsítő és kissé félreértelmezett módon – *mémeknek* is nevezik. (Talán szerencsésebb lenne a *vizuális mém*, még inkább a *képes tréfa* vagy *képes vicc* terminus, ha már a jól bejáratott *karikatúra* nem volt megfelelő.)

Minden történelmi, társadalmi esemény megszüli a maga folklórját, így a koronavírus is. A közösségi médiában terjedve internetfolklór-jelenségnek tarthatjuk a koronavírussal kapcsolatban keletkezett szóbeli és képes szövegeket. Vannak ezek között hagyományos (szó)viccek, élcek, szállóigészerű „megmondások” (az interneten jellemzően hozzászólások), álhírek, rigmu-

Intertextualitás (utalás García Márquez regényére): Szerelem a korona idején!

Graffiti (a nép költészete): Tè vírus vagy / A szívem karantén / Ilyen a szerelem / A korona idején

Kancsalrím: Jöjjön hát a karantén, / S a vírus nem fog karon tán. (GD népzenező alkotása, mely azóta kering a közösségi médiában)

Mém (tipikus internetes mémszöveg: név, leírás, felszólítás): Sanyi törődik a közösséggel, kerüli a zárt helyeket, távolságot tart, kesztyűt, maszkot és védőfelszerelést visel, betartja a biztonságos távolságot... Sanyi motorozik. Legyél te is Sanyi!

Távolléti oktatás: Karanténév

Távolléti oktatás (a hetes jelent): Tanár úrnak jelentem, 7 tanuló online, 8 még alszik, 5 tiktokozik, 5-nek pedig nem működik a kamerája.

Távolléti oktatás (felelés): Hétfőn az felel, aki kinyitja a laptopot.

Szállóige-szerű szövegek:

& Azt mondták, elég a szájmazsk és a kesztyű, ha vásárolni mész. Hazugság! A többieknek volt ruha is!

& Március 29. óráátállítás. Egy órával kevesebbet lehetünk otthon!

Forrás: Facebook

sok, komoly műfajokat utánzó tréfák, továbbküldött képek, videók (posztok). Ezekből készült ez az összeállítás.

Nyelvőr-jelzés: „csak jelezni szeretném, hogy olyan a vírus természete, hogy nem tudjuk szűrni, tehát nem lehetséges kiszűrni... József V. Sztálin pedig nagy nyelvész volt...”

Hirdetés: „Egy szobabiciklit keresek. Munkába járásához kell.”

Oszlop, bocsánat: poszt: „Gondoljunk a betörőkre is! Hogyan fognak innentől dolgozni, miből fognak élni, ha mindenki otthon marad?”

Okos tanács: Fogadd meg egy villanszerelő tanácsát: inkább szigetelve legyél, mint földelve.

Szóvicc (a pesti humor kíméletlen, szókimondó): „Elég kevesen vagyunk az irodában. Vuhan a létszám!”

Chuck Norris elárasztja a netet is: „Nyolcvan lett Chuck Norris, aki a koronavírust is képes lenne megfertőzni.”

Húsvéti locsolóvers:

Védőmaszkban jár a nyuszi,
Locsolásért nem jár puszi,
Itt maradok a szobámban,
Meglocsollak távmunkában.

*

Nem hoztam a kabalámat
Ne kapd el a koronámat
Maszk takarja el a számat
Meglocsolnám a babámat!
Szabad-e?

*

Arcomat mütös maszk takarja
Mikor kölnit öntök majd hajadra
S bár a járvány másképp akarja
Húsvét nálunk el nem maradna?
Szabad locsolni? (Forrás: Facebook)

*

Virtuális legény vagyok,
Onlányokat locsolgatok,
Maradj otthon, onleány,
Így leszel jó honleány!

(Forrás: Magyar Nemzet, 2020. 04. 11.)

Balázs Géza

Lehet egy igekötővel több?

Megnyugtató, bemelegítő, hóátfűvés. Mielőtt rátérnék arra, mi köti össze ezeket a szavakat, szeretném kiemelni, hogy itt főnévként szerepelnek. A *hóátfűvés* esetében ezt persze nem is szükséges hangsúlyozni. A *megnyugtató* és a *bemelegítő* viszont a köznyelvben melléknévként (és melléknévi igenévként) ismert, az alábbiakban mégis főnévi használatukról lesz szó.

A három főnevet az kapcsolja össze, hogy igekötő nélküli párjuk (pontosan vagy legalábbis részben) azonos jelentésű velük, emellett a nyelvhasználók többsége számára kétségtelenül sokkal ismertebb náluk. A három szópár tagjainak használatbeli különbsége azonban más-más jellegű.

A nyugtatószerként alkalmazott tablettát vagy injekciót mindig és mindenkitől az egyszerű, igekötő nélküli *nyugtató* formában hallottam emlegetni. Meglepődve olvastam tehát Németh László remekművének, az Irgalomnak a következő részletét: „– Majd kap egy kis *megnyugtatót*, mondta [a betegnek] Viktória nővér, attól majd alszik.” – A regény hosszú időn át készült, az 1960-as évek közepén jelent meg, cselekménye pedig az 1920-as években játszódik.

Bár egészen biztos voltam abban, hogy az idézetbeli *megnyugtató* nem csupán nekem hangzik szokatlanul, a biztonság kedvéért fellapoztam a legfontosabb értelmező szótárakat. Várakozásomnak megfelelően 'nyugtatószer' jelentésű *megnyugtató* főnevet nem találtam bennük.

Mivel a regényben a nővér a szót egy beteghez fordulva, egészen természetesen használja, nincs okunk azt feltételezni, hogy a *megnyugtató* a nyugtató „szakmaibb” neve.

Felvetődik viszont annak a lehetősége, hogy az 1920-as években még *megnyugtató* volt a nyugtató. A magyar nyelv nagyszótárának írásához felhasználható források ezt nem igazolják. Az önálló, főnevesültnek mondható *megnyugtató* csak egy adatban került elélem, a Révai-lexikon 1916-ban megjelent kötetéből, a *Miztara chlorato-bromata* nevű gyógyszer jellemzésében: „Egy kávées kanállal *megnyugtatót*, esetleg altatót.” Több helyről is akadnak példák viszont a *megnyugtató szer* szerkezetre és hasonlókra a 19. század végéről és a 20. század első feléből.

A Révaiban nemcsak a *megnyugtató*, hanem a *nyugtató* is megjelenik – a *sulfonál* szócikkében (1925) –, a *nyugtató szer* szerkezetre pedig már 1841-ből, Széchenyitől is van adat.

A *megnyugtató* és a *nyugtató* időrendi viszonyának dolgában *megnyugtató* (!) eredményre valószínűleg csak orvosi lapok, könyvek alapos vizsgálatával lehetne jutni. Egyelőre úgy tűnik, hogy a két elnevezés párhuzamosan, váltakozva fordulhatott elő. Az pedig, hogy a magyar nyelv értelmező szótára (ÉrtSz., 1961) az igekötős formát már nem említi, arra vall, hogy legalább a 20. század közepétől a *nyugtató* kiszorította a párját a használatból.

A *melegítő* a Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz.) régebbi (1972) és újabb (2003) változatában is egyszerűen 'tréningruha'. Az ÉrtSz. hosszabban, részletesebben adja meg a jelentését: 'bő, de bokában szorosan összefogott nadrágból és kényelmes, blúzszerű felső részből álló meleg, puha öltözet, amelyet a sportolók a mérkőzés, verseny előtt, szüneteiben és után, illetve gyakran az edzés folyamán a mez fölött viselnek'. A ruhadarab elnevezését eszerint egyrészt az magyarázza, hogy melegít, másrészt az, hogy melegítéshez, bemelegítéshez mint könnyű, izomlazító testmozgáshoz használják.

Bemelegítő főnév a felsorolt értelmező szótárakban nincsen. Nem veszi fel A magyar nyelv nagyszótárának megfelelő kötete (2011) sem, sőt még az ennek készítéséhez

felhasznált forrásokban (cédulaanyag, elektronikus szövegtár, CD-k) sem találtam adatot.

Tizenéves koromban, az 1970-es években figyeltem viszont arra, hogy debreceni és nyíregyházi rokonaim – nemzedéktől és iskolázottságtól függetlenül – a *bemelegítő* főnevet használják a *melegítő* helyett. Szintén a 70-es években, budapesti általános iskolában kárpátalji származású tornatanáromtól is mindig ezt hallottam: „Hozzál bemelegítőt!”

Hogy a 'tréningruha' jelentésű *bemelegítő* nem nyelvjárási szóként, hanem a regionális köznyelviséghez tartozó elemként él, annak több jelét is észlelhettem. Egyrészt az említett rokonságomhoz tartozó, hozzám hasonló korú unokatestvéreim később, felnőtte, tanárrá válva is következetesen, minden beszédhelyzetben megmaradtak a *bemelegítő* mellett. Másrészt az igekötős formát leírva, valódi köznyelvi elemek társaságában is megtaláltam a Hajdú-Bihari Naplóban, egy 2005-ös ruhavásárreklámban: a kínálatban többek között *gyerekbemelegítő* és *felnőttbemelegítő* szerepelt.

A *hóátfűvés* főnevet gyerekkoromban sohasem hallottam. A mindennapi társalgásban később sem, csupán az időjárás-jelentésekben és a hozzájuk kapcsolódó közlekedési hírekben.

Hogy ez az igekötős alak mikor bukkant fel, arról határozott emlékeim nincsenek. Támpontul szolgálhat, hogy É. Kiss Sándor 1982-ben a Hajdú-Bihari Naplóba írt cikkében mint viszonylag új, a *hófűvés* rovására szükségtelenül terjedő formát bírálta.

A *hófűvés* persze nekem is mindig sokkal ismertebb volt, sőt néha magam is használtam. Ugyanakkor szégyenkezve kell bevallanom, hogy a jelentését egészen mostanáig hiányosan ismertem. Számomra mindig csak azt jelentette, amit az ÉrtSz. szócikke 1960-ban így fogalmazott meg: 'erős havazással együttjáró szélvihar, amely a hulló vagy lehullott friss havat felkapja és messzire elhordja'. Ugyanezt a jelentést (némi tömörítéssel) az ÉKsz. két kiadásában is megtaláljuk.

Nem tudatosult azonban bennem az, hogy a *hófűvés* nemcsak történetet jelölhet, hanem annak eredményét is. Az ÉrtSz. megfogalmazásában: 'hulló vagy lehullott hó, melyet a szélvihar elsodor, és helyenként felhalmoz'. A kéziszótár két kiadása szerint: 'széltől összehordott hóakadály'.

Hóátfűvés az ÉrtSz.-ban és az ÉKsz. első kiadásában még nincs; ez egybevág É. Kiss Sándor megfigyelésével és a saját emlékeimmel is. A 2003-as kiadásban viszont már van *hóátfűvés* címszó, közlekedési szakszónak minősítve, ezzel a jelentéssel: 'oldalirányú széltől az úttestre, vasútvonalra hordott, a közlekedést nehezítő vagy akadályozó hótömeg'.

Különbő CD-ken – például a Magyar Rádió Krónikájában és a Magyar Hírlapén – ugyanilyen jelentésű adatokat találunk. Indokoltnak tűnik tehát az, hogy az ÉKsz.² az igekötős formához nem vesz fel 'hóvihar'-féle jelentést. A sajtónyelvben kivételesnek mondható az olyan szövegtörzset, amelyben mind a 'hóakadály', mind a 'hóvihar' értelmezés lehetséges: „Az elmúlt napok *hóátfűvés* időjárása mára jelentősen enyhült” (1996, a Magyar Hírlapból).

A *hóátfűvés* mindenképpen tudatos, szakmai szóalkotásnak látszik. Létrehozói talán az vezette, hogy az igekötő betoldásával a 'hóakadály' jelentést szembeállíthassák az elsősorban 'hóvihar'-féle jelentésű *hófűvással*.

Cikkemben három főnévről háromféle viszonyáról esett szó. Úgy tűnik, a 'nyugtatószer' jelentésű *megnyugtató* kihalt. Felderítésre vár, hogy a *bemelegítő* mint 'tréningruha' mely régiókban él a határon innen és túl. A *hóátfűvés* sokszor hallható szakszóvá vált. Ezen nem változtat, hogy nem mindenkinek sikerült vele megbarátkozni; magam is szívesebben látnám-hallanám helyette a *hóakadály*, *hótorlasz* főneveket.

Horváth László

SZÉP MAGYAR VERS

Tóth Krisztina: Zenélődoboz

Tóth Krisztina ezt a versét kb. húszéves korában, 1985 és 1988 között írta, de már ebben a pályakezdő műben is nagy erővel, koncentráltan jelentkeznek azok a poétikai és szemléleti sajátosságok, amelyek egész költészetét jellemzik. A vers fontosságával természetesen maga a szerző is tisztában volt, ezt jelzi, hogy első kötetének (*Őszi kabátlobogás*, 1989) első ciklusa a Zenélődoboz címet viseli, és a ciklus végére ez a költemény került. S amikor *Porhó* címmel 2001-ben kiadta válogatott és újabb verseit, ez a reprezentatív kötete is ezzel a verssel zárult.

Ennek a kötetnek az ismertetésében Lator László így jellemzi Tóth Krisztina líráját: „nagyon érdekli a látvány, abban is kíváncsi a tartalmas részletek. [...] Mint a nemrégén divatos hipernaturalista képeken vagy a német romantikában, E. T. A. Hoffmannban, a pontosan rajzolt, kinagyított részletek valami bizonytalan, sejtelmes-kísérteties észsre mutatnak.” Ennek kapcsán éppen a Zenélődobozból idéz két részletet: „Meztelen bőr, ezerszeres nagyítás” és „Menj, éj hozzá a részletekhez, / vad közelségből nézd meg őket.” A kritika íróját „az apróságokra tapadó, többnyire gyöngéd, olykor szenvtelen figyelem” József Attilára emlékezteti (talán a *Külvárosi éjre* gondol).

Itt kell megemlítenünk a versnek folyamatos, erősen önmegszólító jellegét, hiszen az egyes szám 2. személyű igealakok és birtokos személyragos szavak minden bizonnyal nem egy külső szereplőhöz vagy az olvasóhoz szólnak, hanem magához a lírai énhez: *körbesétálsz, lemégy, fölhasadt arcod, magadra, éj hozzá* stb. Ezt a fontos líraelméleti fogalmat Németh G. Béla éppen József Attila költészete alapján vezette be az irodalomtudományi és kritikai diskurzusba.

Tóth Krisztina most elemzendő verse a *zenélődoboz* képén alapul, ez került a címbe is. Ebben a metaforában a képi elem, a zenélődoboz nagyon messze esik a tárgyi elemtől, „a dohos, cementarcú bérház”-tól. A képnek és a tárgynak ez a meghökkentően nagy szemantikai távolsága a szürrealizmus kora óta jellemzi a modern költészetet. „Minél távolabbi és találabb ennek a két valóságelemnek a viszonya, annál erősebb a kép, annál nagyobb az érzelmekeltő képessége és költői realitása” – írta erről az irányzat fő teoretikusa, Pierre Reverdy (de figyeljünk arra, hogy az azonosításnak nemcsak távolinak, hanem találónak is kell lennie).

A zenélődoboz és a nyirkos, dohos bérház metaforikus azonosítását maga a vers, annak egésze motiválja és fejti ki. Az alapmetafora ennek folyamán továbbcsúszott képpé, a vers formateremtő elvévé válik. A rácsos pinceszáj félig-meddig köznyelvi képét megújítva szólni kezd a dohos, cementarcú bérház, rezegni kezd az elpattant korláthúr stb. A továbbcsúszott képnek azzal a fajtájával van itt dolgunk, amelyet a szakirodalom szimbolikusan nevez: ebben a két sík teljesen összeforr, egymásba olvad.

A figyelmesebb olvasás arra is ráébredhet, hogy van ennek a továbbcsúszott képnek egy mélyebb rétege is, a személyesség szférája:

A sülyyedő zenélődobozban
a pergő lakk és rozsdahéj alatt
fölhasadt arcod ott van. Ott van.

Az ismétlés („... ott van. Ott van.”) még nyomatékosabbá teszi, hogy a bérház és a zenélődoboz képe mögött maga a lírai én, az önmagát kereső, múltjával szembesülő személyiség húzódik meg. A költő saját mozdulatára, önmagára ismer rá az eltűnt szobának a téglafalra vetülő képében. Itt hangzik el az a felszólítás, amely a versnek legutóbbi idézett részletévé vált:

Menj, éj hozzá a részletekhez,
vad közelségből nézd meg őket.

Engem ez a két sor József Attila *Téli éjszakájának* kezdetére emléktet: *Légy fegyelmezett!* Csakhogy míg ott a költői program, az önmagához intézett figyelmeztetés már indításként megfogalmazódott, itt a vers centrumába, a negyedik versszakba került.

Az ennek jegyében kibontakozó részletgazdag leírást (amely egyben a költői személyiség önelemzése, önjelmezése is) rengeteg apró motívumból építi fel Tóth Krisztina. Ebben a fény-árny játék, a körkörös mozgás, a camera obscura működésére emlékeztető fényhatások játszanak vezető szerepet. Ezek közül a mozzanatok közül most csak egyet emelhetek ki:

Reflektor vonul át a plafonon,
csönd lesz, eloszlik ferdén.
Szeretkező zebrákon kúszik át
a csíkos, hajlékony redőnyfény.

A redőny lécein átsűrű reflektorfény, amely szeretkező zebrákra emlékeztető csíkos mintát rajzol a mennyezetre, nem csupán a képalkotó fantázia merészségére, hanem a képalkotás realizmusára is példa lehet.

Végül még valamit a versformáról, a rimelésről. Szembeötlő a kontraszt a kép- és motívumszövés modern bonyolultsága és a verselés hagyományosnak is mondható egyszerűsége között. A négysoros versszakoknak egy középpont körül való

szimmetrikus elhelyezése, a hangsúlyos verselésű sorok tempós, nyugodt egymásutánja, az egységes, végig változatlan rímképlet (x a x a // x b x b stb.), a rímek visszafogottsága (többnyire asszonáncok, de a tiszta rímek sem feltűnősködők) egészében véve azt a benyomást keltik, hogy a szerző tisztelettel nyúl vissza a nyugatos versalkotás (Juhász Gyula, Tóth Árpád), sőt a 19. század (Arany János) hagyományához.

A költőnek ezután kibontakozó gazdag munkássága (verses- és novelláskötetek, gyermekirodalmi alkotások, sőt újabb regény és színdarab is) arról tanúskodik, hogy Tóth Krisztina a Nyugat–Újhold-tradíció folytonosságának egyik legkiválóbb képviselőjévé vált irodalmunkban. Ezt a tradíciót a forma fegyelme, a képalkotás eredetisége, az ízlés és a szellemi erő jellemzi. Név szerint bizonyára elegendő Pilinszkyre, Nemes Nagyra, Rába Györgyre, Rakovszky Zsuzsára utalni. Tóth Krisztina méltó folytatójuknak bizonyul, egyben a magyar vers, az igazi vers életképességét is bizonyítja.

Kemény Gábor

Szó szót követ

Trianon 100

„Nem kell beszélni róla sohasem, / De mindig, mindig gondoljunk reá. / Mert nem lehet feledni, nem, soha, / Amíg magyar lesz és emlékezet” – írja Juhász Gyula Trianon című versében. A Szó szót követben nem is a trianoni békediktátumról, hanem a Kárpát-medencei magyarság (anya)nyelvi kérdéseiről tanakodnak a szakértők:

100 év múlva, a trianoni döntés 200. évfordulóján fog-nak-e még magyarul beszélni a határainkon túl? Hogyan kellene kiállni Ön szerint a külhoni magyarok anyanyelvi ügyeiért?

POMOZI PÉTER egyetemi docens • Eötvös Loránd Tudományegyetem; kutatóközpont-vezető • Magyarországi Magyarok Intézet (Budapest)

Trianon átkát csakis cselekvő nyelvpolitikával lehet meghaladni. Erre nemcsak a Kárpát-medencében élő őshonos magyar kisebbségek további morzsolódásának megakadályozása miatt lenne szükség, hanem a magyarországi beszélők és a jelentékeny új hullámos diaszpóra-magyarság miatt is. No meg azért is, mert globális unifikációs folyamatok zajlanak a világban: könnyen lehet, hogy 2120-ra csak azok a nyelvek maradnak életképesek, melyek jelenleg is sérülékeny nyelvek százait asszimilálják. Ilyen kivételes helyzetű nyelvből összesen 8–10 van a világon! 2120-ban tehát csak akkor lesz magyar anyanyelv és magyar nemzet, ha kulturális megmaradásunkért sokkal többet teszünk a nyelvpolitika síkján is, mint amennyit az előző száz évben tettünk.

CSÁNYI ERZSÉBET egyetemi tanár • Újvidéki Egyetem (Újvidék, Szerbia)

100 év múlva Vajdaságban még fognak magyarul beszélni, mert a nyelv olyan, mint az élő természet, lassan őrlő malmal vannak, és 100 év kevés emberöltő. A vajdasági magyar nyelv hosszútávú életképessége azonban valóban veszélyben van ebben a kivándorlási forgószélben. A hivatalos felmérések és az itteni tudóstársadalom stratégiai nyilatkozatai szerint már csaknem egy évtizede megállapítást nyert, hogy a határon túli magyar régiók közül Vajdaságban a leggyöngébb a magyar nyelvű felsőoktatás és tudományosság intézményesültségi szintje (nincsen Vajdasági Magyar Egyetem, nincsen kutatóintézetünk stb.), márpedig e csúcspontrendszer kiépültsége hiányában a vajdasági magyarság képtelen emancipálódni.

GÚTI ERIKA egyetemi docens • Pécsi Tudományegyetem (Pécs)

Az anyanyelvfenntartást két tényező befolyásolja: a mindenkori hatalom szándékai felülről, valamint az egyének, illetve a közösség szándékai, igényei alulról. Ennek a két szándéknak a „játéka” alakítja a nyelvfenntartást. Egyensúlyi helyzet akkor van, ha a két szándék találkozik. A XXI. század az NGO-k [non-governmental organization, azaz civil szervezetek – BM] évszázada lesz. Tevékenységük pozitívan befolyásolhatja az anyanyelv ügyét, azonban – igazodva a beavatkozás mértékéhez – a közös ügy felelős képviselőjéhez elengedhetetlenek az időről időre elkészített komplex igényű, egységesített, tudományos elemzések.

H. TÓTH ISTVÁN egyetemi docens • Károly Egyetem (Prága, Csehország)

Vajmi kevés reményem van ma már. És mégis... Mindekelőtt azért, mert nemcsak megrepedt, hanem véglegesen el is törött az 1920-ban meghúzott határok következtében a szerves egység tartozás. Szembe kell néznünk a más nyelvű többségi nemzetekkel való folyamatos asszimi-

lációval. Bonyolult a mai határaink mentén és az azokon túl élő magyar sorstársaink helyzete: magyar nyelvük állapota, magyar műveltségük és kultúrájuk megőrzésére irányuló stratégiájuk, no meg mindennapjaik keserűsége való-sága. A száz éve kialakult helyzet immár történelmi tény. Ezzel kell élnünk, ezt kell elfogadnunk úgy, hogy az anya-orzágtól elszakított, eltávolodott magyar nemzet-társai-nknak a nyelvünkhöz, történelmi, kulturális és művel-tésébéli örökségünkhöz való kötődésük, sőt ragaszkodásuk sose csillapodjék, inkább erősödjék. Ennek érdekében az anyaországoknak jelentős a missziós feladatköre. Évek óta működnek különféle kulturális és a magyar identitás őrzé-sét segítő, támogató programok. Ezek számát és tevékeny-ségüket észszerűen kell és szükséges is bővíteni.

HUSZTY BÁLINT adjunktus • Babeş-Bolyai Tuda-mányegyetem (Kolozsvár, Románia)

Fognak magyarul beszélni száz év múlva is a teljes Kár-pát-medencében. Elég a moldvai csángókra gondolni, akik a medencén és a Trianon előtti határainkon még kívül is esnek. Száz évvel ezelőtt az északi (legarchaikusabb nyelv-járást beszélő) csángóknál gyűjtő nyelvészek azt írták: ezekben a falvakban már csak 2-3 magyar beszélőt talál-ni. A következő gyűjtők pár évtizeddel később ezt írták: itt már csak 2-3 magyar beszélőt találni. A XX. század dere-kán megint mentek mások, és ismét leírták: itt már csak 2-3 magyar beszélőt találni. Végül ugyanezt mondták azok a kolozsvári tudósok is, akik a közelmúltban jártak ott gyűjteni. Tehát végeredményben 2-3 magyar beszélő min-dig lesz...

SIMON SZABOLCS tánszékvezető adjunktus • Selye János Egyetem (Komárom, Szlovákia)

Hogyan kellene kiállni a külhoni magyarok anyanyelvi ügyeiért? Először is, lényeges dolog az, hogy kinek kellene kiállnia. Ezt elsősorban maguknak a külhoni magyarok-nak kell(ene) megtenniük. Senkitől sem várhatjuk el – az anyaország határain kívül élő magyarok –, hogy bárki is kiálljon a (nyelvi) ügyeinkért, ha mi nem akarunk, ha nem úgy tekintünk rá, hogy ez kötelességünk. A magyar kultú-ra és nyelv hordozói/beszélői tekintélyes közösség az euró-pai kultúrában. Emiatt is a magyar az Európai Unió egyik hivatalos nyelve. S ez függetlenül attól így van, hogy beszé-lői az anyaországban vagy határain kívül élnek. Nyelvünk fennmaradása kisebbségi helyzetben azon múlik, hogy be-szélői nem hagyják el, nem mondanak le önként róla, ha-nem vállalják az ezzel járó esetenkénti kellemetlensége-ket, konfliktusokat is. Ami a vállalatást illeti, hiszem, hogy így lesz a trianoni döntés 200. évfordulóján is.

IANCU LAURA néprajzkutató, József Attila-díjas költő (Velence)

A kérdésre csak próféta adhatna választ. Nekem azzal az idővel kell elszámolnom, ami jutott, azzal viszont hitem szerint – a kérdés kapcsán is – el kell majd számolnom, és nem vallhatok szégyent. Ha száz év múlva imádkozó ma-gyar lesz a magyar – éljen bárhol is a világon, ki tudja, mi-féle határokkal megszenteltetett hazában –, magya-rul is beszélni fog. A külhoni magyarok anyanyelvi ügye mellett kiálláskor azzal, akivel szemben állunk, ember nem nyerhet. Okos emberből sok van, pénzből is elég. Imádkozó emberből túlságosan kevés. A hatalom megva-kít. A pénz megoszt. A siker irigységet szül, testvért test-vér ellen fordít. A szenvedés megtör. Az imádság az egyet-len, ami egybegyűjt, összetart, megtart. Nem a hitem, ha-nem negyven esztendő tapasztalata mondatja ezt velem. Az ellenkezőjét az állítsa, s majd bizonyítsa be, aki átímad-kozta az életét.

Vajon száz év múlva is beszélünk majd Trianon-ról? Azt javaslom, ne felejtsek el megnézni az Édes Anyanyelvünk 2120-ban megjelenő CXLII. évfolya-mában!

Blankó Miklós

A nyelvi változások gazdaságosságáról

Egyik – hobbimnál fogva kedves – folyóíratom, a Magyar Sakkvilág ez évi 2. számának egy írásában a sakkbeli múltjáról „valló” interjúalanyunk erre a mondatára figyelek fel: „Valamilyen betegség támadt meg, egyszerűen nem tudtam folytatni a versenyt.” Amin az idézett kis mondatban megakadt a szemem, az ma még nem hiba, legföljebb a csírája, hírnöke egy későbbi, jövőbeli pontatlanságnak. Arra figyeltem fel önkéntelenül, hogy én a kurzív betűkkel írott részt egy kötőhangzóval megtoldva használtam volna: *betegség támadott meg*. A továbbiakról már olvasóink bevonásával adok számot az Édes Anyanyelvünkben.

A biztonság kedvéért először is a legutóbbi számunkban Kemény Gábor által is emlegetett kedves kollégánknak, Elekfi Lászlónak igen hasznos Magyar ragozási szótárát (Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1994), lapozom fel, abban bízva, hogy benne már valamilyen megerősítést is találok álláspontom helyességére, illetve megalapozottságára.

Találtam is! A szerző a kötet szótári részében a *támad* igénél a múltidő-jel előhangzójának ingadozására utal, a megadott helyre lapozva pedig mindjárt azt is megtudhattam, hogy az iktelen alapminták közül *támad* szavunk a *ragad* szó ragozási csoportjába tartozik, s hogy az ilyen szempontból egy csoportba tartozó igék mindegyikének ugyanaz az ingadozás s akár ennek révén megvalósuló jelentésselkülönülés a jellemzője.

Ehhez a ponthoz érve egy nagyon fontos kitérőt kell tennünk. Itt és most hívom fel olvasóim figyelmét arra, hogy évszázadokkal ezelőtt egészen természetes volt nyelvünkben a múlt idő jelének kötőhangzóval való kapcsolása az *-ad* végű igékhez, mégpedig ezek közül is főleg azokhoz, amelyeknek *d* hangja egy ősi gyakorító képzőnkre vezethető vissza. Idézek is rá néhány példát! Elsőnek a 17. században élt Gyöngyösi Istvántól egy három verssornyi részt, amelyben a szerző egy száraz tőkére leszállt gerlicét így énekel meg: „Béestek szemei, a tolla *borzadt*, / Lecsügg mindkét szárnya, hegye *megapadt*, / Klárisos ajaka, mint viasz, *hervadt*.” A következő adat Faludi Ferenc jezsuita írónk, költőnk egyik fordításából való (Téli éjszakák), 1778-ból: „úgy történt, hogy a’ lator Vintzébe *akadt*” (’belekött, beleakaszódik valakibe’ értelemben); Baróti Szabó Dávid Kisded szótárából, 1792-ből: „Szélire *apadt*, avott a’ posztó: a’ széllye őszve-ment, vonódott” (’egyre kisebb lesz, fogy valami’ értelemben); 1805-ből, a Báró de Manx ... története című fordításból, A magyar nyelv nagyszótára *beragad* szócikkéből: „[a forgószelel a léghajót úgy vágta] egy kemény fekete felkőhöz [!], hogy az azonnal abba, mint egy lágy téstába el-merült, s *bé-ragadt*”; 1848-ból, Petőfi Sándornak Föltámadott a tenger című, közismert verséből: „*Föltámadott* a tenger, / A népek tengere; / Ijesztve eget-földet, / Szilaj hullámokat vet / Rémitő ereje.”

Az idézett példák a szavak betűrendjében: *akad* – *akadt*, *apad* – *apadt*, *beragad* – *béragadt*, *borzad* – *borzadt*, *feltámad* – *föltámadott*, *hervad* – *hervadt*, *megapad* – *megapadt*. Nagyon világosan megmutatják, hogy ennek a szemléltetésül kiragadott igecsoportnak a paradigmatjára, ragozási rendszerére a korábbi évszázadokban

a múlt időt kifejező *t* jelnek az *-ad* végű igékhez kötőhangzóval való kapcsolódása volt jellemző. Legkésőbb a huszadik századtól kezdve azonban lényegében használaton kívülül, fölöslegessé vált a *t* jel előtti kötőhang. Példaszavainak és azonos ragozási mintájú társaiknak megfelelő múlt idejű alakjai ma így hangzanak: *akadt*, *apadt*, *beragadt*, *borzadt*, *feltámadt*, *hervadt*, *megapadt*, továbbá *bedagadt*, *fakadt*, *kilyukadt*, *kókad*, *kushadt*, *lankadt*, *lelohadt*, *pirkadt*, *szakadt*, *szaladt* stb. Ugyanakkor viszont igealakként vagy melléknévi igenévi eredetű melléknévként felbukkant néhány olyan szóalak, amely a ragozási minta fölöslegessé vált elemét reaktiválja, újraéleszti, csak éppen a korábbiól eltérő szerepben. Néhányat ezek közül is bemutatok. Adataimat főleg az internetről gyűjtöttem, de ahol lehet, valamilyen egyéb forrásmegjelölést is adok.

„A férfi valóban a házban volt, de *baltát ragadott* a járőrök láttán, s el akart menekülni” (Magyar Hírlap 2015. márc. 10.). „Néhány férfi *husángot ragadott*, de a felfegyverzett banditákkal nem tudtak megküzdeni” (Majsányi Kató, Erdőmese, 2016.). Az ÉKsz. felveszi a *ragad* tn (és ts) igének ’<kifejezésekben valamely cselekvést jelképező tárgyat> hirtelen kezébe vesz’ jelentését, de múlt idejű példát nem közöl, csupán ezt: *Kardot, tollat ~. A magával ragad* kifejezés *ragad* szavának ’elragad, hatása alá kerít’ jelentését feltüntetve azonban kötőhangzós múlt idejű példamondatot ad: *Beszéde magával ~ott*.

A *támad* tn (és ts) igével hasonló a helyzet. Tárgyatlan igeként, ’váratlanul keletkezik, létrejön’ értelemben mai nyelvérzékünk szerint természetes a kötőhangzó nélküli múlt idős alak, például „szél *támadt*”, „*támadt* egy remek ötletem arra, hogyan kapjuk el Endre apját” (Giuditta Fabbro: A testőrnő), de ’ráront valakire, (fegyveres) összecsapást kezdeményez’-féle értelemben jóval természetesebb a kötőhangzós forma: „Sokat *támadott*, de nem szerzett gólt az Arsenal”, „Elismerte a NATO, hogy tévedésből líbiai felkelőket *támadott*”, „Rejtélyes betegség *támadott meg* gyerekeket” stb. Erre az utóbbira nem volt még felkészülve, ráhangolva az a nyilatkozó, akinek „valamilyen *betegség támadt meg*” mondatföredékére fölfigyeltem, s ennek nyomán írtam meg e cikket. Még az ÉKsz. sem utal erre a különbözőzésre. Igekötős, főleg tárgyas igeként érthető módon még természetesebb a kötőhangzós használat: „Elfogták azt a férfit, aki a VII. kerületben *megtámadott* egy nőt” (2019.09.14. 24.hu). Az igei, valamint a melléknévi igenévi alakok párhuzamba állításakor pedig azt láthatjuk, hogy igeként az újabb, tehát a rövidebb, melléknévként pedig a kötőhangzós a természetes. Ezt értelmező szótárunk is jelzi, főleg azzal, hogy az utóbbiak közül egy-kettőt önálló címszóként tárgyal: *meghaladt* (álláspont), *túlhaladt* (fel fogás).

A rendelkezésemre álló terjedelemben nem markolhattam sokat, s még a „nem sok”-nak is csak a töredékét mutathattam be. Kezdetnek, kiindulópontnak talán ennyi is elég. Én tehát úgy érzem, hogy az a lassú, voltaképp szakadatlan változási folyamat, amelybe az *-ad* végű igék elő-, illetve kötőhangzóinak lekopásától a felszabaduló helyek és lehetőségek másfajta, például jelentéskülönbség kifejezésére vagy melléknévesültség jelzésére való újratervezésükre, bepillanthattunk, nyelvünk gazdaságosságra törekvésének figyelemre méltó példája.

Grétsy László

„Amint lankadni kezdesz, kezdesz romlani”

Dr. Gaál Csaba sebész válaszol Balázs Géza kérdéseire

Orvos vagy, egy alapvető, az egyetemi oktatásban használt sebészeti szakkönyv szerzője. Ezer szállal kötődés a magyar kultúrához és nyelvhez, mégis Németországban élsz. Hogy van ez?

Az 1960-as évek végén a szombathelyi Markusovszky kórházban kezdtem el dolgozni sebészként. Főnököm elhatározta, hogy Szombathelyen szívsebészetet hoz létre. Angliába küldött, ahol a Leeds Thoracic Surgical Centerben dolgoztam. Visszatérésem után egy moszkovita és jellemgyenge pártember lett a főnököm, akivel képtelen voltam kijönni. 37 éves voltam, és a sebészetet túlságosan szerettem ahhoz, hogy feladjam. Ezért 1979-ben feleségemmel, kisfiammal és egy kézitáskával Németországba távoztunk, ahol azonnal állást kaptam egy Ulm melletti kórházban. Az angliai ajánlólevelem alapján a tübingeni egyetem vizsga nélkül nosztrifikálta szakorvosi bizonyítványomat. Egy év múlva megkaptam főorvosi kinevezésemet.

Egy sikeres sebész miért kezd el nyelvi kérdésekkel foglalkozni?

A hazai szakkönyveket és tudományos közleményeket olvasva sajnálattal állapítottam meg azok stilisztikai, szóhasználati, szerkesztési és gondolkodásbeli hiányosságait. Ha azonban segíteni akarsz, tudnod kell, hogy olyanokat is fogsz írni, amit mások majd kifogásolnak. Ha egy író túlzottan óvatos, és sohasem ír olyat, amit bírálhatnának, akkor sohasem fog olvasható dolgot papírra vetni. Javamra vált, hogy helyzetemnél fogva függetleníthettem magam itthoni személyektől, intézményektől. Távoltságot tarthatok, európai szemléletet viszek írásaimba. Aki kívülről szemlél, mindent tárgyilagossággal, élesebben lát. Nehezen tűröm a nemtörődömséget, a (szellemi) lustaságot, a műveletlenséget. Ezek a tényezők eredményezték szakmai könyveim és írásaim, hivatáspolitikai közleményeim sorozatát, melyeket nemcsak a magam szellemi-lelki gyarapodására, hanem a közösség építésére is szántam. Szókimondásomért, nézeteimért nem kevesen rosszindulatúan viszonyultak hozzám. Karl Schein német kolléga mondta: „Senki sem vagy a sebészetben, ha nincs legalább annyi ellességed, mint barátod”. Hogy miért írok? Francis Bacon szerint az olvasás teljes, a társalgás és oktatás kész, az írás pontos emberré tesz bennünket. Az írás az önkifejezés egy formája. Céljában azonban mindig van legalább egy szemérményi önszeretet, ami még elfogadható. Ugyan miért fosztanánk meg magunkat a hiúságnak ettől az enyhe örömetől, ha egyben valami hasznosat teszünk?

Ezért születtek meg alapvető könyveid...

Az életben mindenkinek a maga helyén kell a dolgát úgy végeznie, hogy az a közösséget (a beteg embert) és egyben az egyéni boldogulást segítse. A világ akkor működik kiegyensúlyozottan, ha ki-ki annak a közösségnek ad vissza, amelyetől sokat kapott. Minthogy Németországban dolgoztam, itthon csak írásaimmal tudtam a közjót szolgálni. Az 1980-as évek végén feltűnt, hogy az itthoni sebészeti könyvek igénytelenek és szakmailag túlhaladtak. Ezért született meg a *Sebészet* első kiadása 1991-ben, melynek most készülünk a 11. kiadására, és ami mind a négy hazai egyetemen tankönyv. Megírtam ezenkívül az *Ambuláns sebészet*-et. Majd megszületett az *Alapvető sebésztechnika*. Számtalan anekdotába botlottam, így jött létre az *Anekdóták, adomák, furcsaságok* című kiadvány. A *Szakírás* című kötetem pedig a tudományos közleményekkel foglalkozik. További könyveimet nem csupán orvosoknak, hanem érdeklődő laikusoknak is szántam (*Egy életút gondolatai, Gondolattár, Hogyan adjunk elő*). Most is

könyvírásban vagyok. Schopenhauer mondását idézném. „Nehéz a tétlenségben nyugalmat találni”.

Hogyan kapcsolódik össze munkásságodban az orvoslás a kulturális-nyelvi kérdésekkel?

Feladatommak tartom, hogy ne csak a szakmámat, de a magyar kultúrát is ápoljam és terjesszem. Ez a magyarázata közéleti szereplésemnek. Esztergom és Ebingen testvérvárosi kapcsolatát elnökségi tagként támogatom. 2010-ben megalakítottunk egy valóban egyedülálló intézményt, egy könyvtárat *Magyar irodalom német nyelven* néven, melynek elnöki tisztét töltöttem be. 1996-ban a Magyar Sebész Társaság tiszteletbeli tagjává választottak. 2008-ban tettem eleget a magyar alapítású és Európa legregébbi (1326) nem egyházi lovagrendje, a Szt. György Lovagrend felkérésének, amikor tagjai közé választottak.

Milyen állapotban van a mai magyar orvosi nyelv?

Mindig is érzékeny voltam a szép magyar nyelvre, de különösen az országból való távozásom óta törekszem anyanyelvem művelésére. Az állampolgárság megszerzése, azaz nyolc év után először hazatérve – Illyés Gyula után írom – néha úgy éreztem, „nem tudok magyarul”. Az én nemzedékem – egy bizonyos műveltségi szint fölött – még összerendezem, ha alapvető nyelvi hibákkal találkozok. Ódizodom a divatos, máshonnan átvett értelmetlen új szavak és szerkezetek használatától. A szókincs és vele a kifejezési készség sorvadása egyébként is összefügg a lelki kincsek elvesztésével. Manapság még az érettségizettek is hajlamosak, hogy csupán „sms-szinten” társalogjanak. A nyelvromlás következményeit halljuk a televízióban, a rádióban, a riporterektől, közéleti személyiségektől. Roppant hatalom a média. Észrevétlenül szűremlik az agysejtjeinkbe, egy egész társadalmat képes megfertőzni. Fogja a tiszta hang, és egyre több a disszonancia. „Olykor a jó Homérosz is elszundít” – mondogatták Horatius nyomán a régiek, ha az írott-beszélt nyelv elvesztette tartalmát, eluralkodott benne a sivárság. Ma bizony nem olykor, hanem tartósan alszik Homérosz. A köznyelv romlása sajnos kihát a szaknyelvre is. Ezért vettem részt nagy lelkesedéssel az MTA-n 2001 decemberében rendezett orvosnyelvi gyűlésen, ami egyben a Magyar Orvosi Nyelv című lap indulását is jelentette. A Bősze Péter alapította szaklap munkájában a kezdetektől fogva aktívan részt veszek, ezen kívül folyóiratunkban, a Magyar Sebészetben is rendszeresen írok nyelvi kérdésekről – hiába. Követve ugyanis a (sebész) szakirodalmat és könyvkiadást, szomorúsággal látom, hogy alig akad jó tollú kolléga, aki aktuális témákat nemzetközi kitekintéssel, jó stílusban, olvasmányosan megszólaltatna. Néha kételkedem, van-e egyáltalán érdeklődő tollforrató, aki a szakma iránti elkötelezettség mellett hajlandó lenne időt áldozni a tulajdonképpen hálátlan szaknyelvi feladatokra? Nemigen látok ilyet ma Magyarországon. Olyan szívesen átadnám tapasztalataimat, sőt akár szaknyelvtáramat is egy napon!

Terveid?

A dolgoknak nem csak egy szemlélete van, és nem csak egy jövőkép létezik. Nem minden valósul meg abból, amit elképzelünk, s az események, történések sok egyéb lehetőséget kínálnak, amire magunk nem is gondolunk. Utólag visszatérintve – bár sok egyéb szakmai tervem, vágyam volt – az valósult meg, amire nem számítottam: könyveimmel, írásaimmal ugyanazt értem el, mint eredeti elképzeléseimmel. A kerülő út azonban előre nem volt látható, és nagyon tekervényesnek bizonyult. Évek óta nyugdíjas vagyok, de ez nem azt jelenti, hogy nincs gondom az időre, hanem azt, hogy az idő az én gondomra van bízva. Arról, hogy hasznos legyek, soha nem tettem le egészen. „Amint lankadni kezdesz, kezdesz romlani” – olvasni Kempis Tamásnál. Magamra rótt feladataimat igyekszem hát a magam szabta lehetőségek közé szorítani. Válogatós lettem; a világ egyre ritkábban tud megörvendeztetni. Számomra az az óra értékes, amelyet én tettem értékessé olvasással, zenehallgatással, írással.

„Össességében egyetlen magyar irodalomról beszélhetünk...”

Szentmártoni Jánost kérdezi Birtalan Andrea

Szentmártoni János a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja, József Attila- és Magyarország Babérkoszorúja díjas költő, író, a Magyar Írószövetség tavaly leköszönt elnöke, a Petőfi Irodalmi Ügynökség Kárpát-medencei igazgatója. 2020. április 11-én szerkesztésében indult el az Előretolt Helyőrség irodalmi-kulturális melléklet lapcsalád online portálja. A magyarországi, erdélyi és vajdasági lapszámok pdf-változatban letölthetők a helyorseg.ma honlapról.

100 éve a trianoni békeszerződésnek. Mit jelent ez Önnek? Különös tekintettel arra, hogy gyakran halljuk: túl kellene lépni a trianoni traumán...

Vannak traumák, amiken nem lehet és nem is kell túllépni. A traumák nem az ellenségeink, hanem a személyes és a kollektív idegrendszer emlékezetének a részei. Nem szabad hagyni elhatalmasodni rajtunk, de elfojtani őket lassú önfelszámoláshoz vezet. Ugyanúgy az identitásunkhoz tartoznak, mint a sikereink vagy a győzelmeink. A trianoni békediktátum számunkra Európa egyik legnagyobb tévedése a 20. században. Rendkívül felszabadító, hogy negyvenévnvi kommunista diktatúra után egyre többször és árnyaltabban kibeszélhetjük magunkból az öröksége következményeit.

Egység vagy különbözőség? Lát-e nyelvi különbséget a Kárpát-medencei írói hangok között?

Már nemigen. Vannak adott régiókhoz köthető nyelvi regiszterek, ízek, témák, de összességében egyetlen magyar irodalomról beszélhetünk. Ebben nincs semmiféle kényszerű összemosódás, inkább egy természetes visszarendeződés, amelynek egyrészt a diktatúrák felszámolása, másrészt a földrajzi határokat eltörölő digitális forradalom nyitott kapukat.

Hogyan vélekedik a tájnyelveknek az irodalomba emeléséről?

Leletmentés. Rendkívüli fontosságú, mert el fognak tűnni. Nyelvünk hihetetlen gazdagságát és páratlan összetettségét viszont csak akkor fogjuk érteni a jövőben is, ha ezek a dalainkban és irodalmi alkotásainkban továbbra is megőrződnek.

Leginkább a klasszikus versnyelvet követi. Milyen hatással volt a posztmodern erre a tradícióra, folytatható-e napjainkban a klasszikus verselési hagyomány?

Hogyne volna folytatható! Minden újító korszakot egy újra-klasszicizálódás követ, amelynek értékei közt már föllelhetők a nagy felforgatások maradó eszközei és módszerei is. Ne felejtsük, minek lehattunk szemtanúi az elmúlt két évtizedben épp a mi nemzedékünk jóvoltából: újraéledtek olyan műfajok és formák, melyekről már-már lemondunk, mint például a dal, a verses regény, az ekloga, az elbeszélő költemény.

Nem folytatja a Magyar Írószövetség és a Tokaji Íróklub vezetői. További tervei?

Újabb nagy kihívás az életemben, hogy felépítsem a Petőfi Irodalmi Ügynökség Kárpát-medencei igazgatóságát, amire Demeter Szilárd kért fel. Fő célkitűzése, hogy az összmagyar értelmiséggel és általában az irodalomszerető olvasóközönséggel lehetőleg minél több kortárs költőt és írórt ismertessen meg, s ne csupán azokat, akik mögött amúgy is tőkeerős

Névjegy. Szentmártoni János. 1975-ben született Budapesten. Az ELTE BTK magyar szakán szerzett diplomát 2000-ben. Első kötete *Ütszéles magány* címmel jelent meg 1995-ben. 2004-ben az Édes Anyanyelvünk verspályázat első díját kapta. Alapító tagja volt a Stádium Fialat Írók Körének, ezt követően felelős szerkesztője a Magyar Napló versrovatának és könyvkiadójának. 2010–2019 között a Magyar Írószövetség elnöke, 2019-ig elnöke a Tokaji Íróklub Egyesületnek.

kiadók állnak, s így irodalmi teljesítményeik megismertetésére komoly marketingmunka mozgósítható. A kortárs magyar szépirodalom jóval sokszínűbb, mint amennyit nemzeti szinten felmutattunk az elmúlt évtizedekben mind külföldön, mind pedig idehaza. Ezt a sokszínűséget kívánjuk majd kamatoztatni, amikor közreműködünk költők, írók könyvbemutatóinak megszervezésében, irodalmi produkciókat hozunk létre a társművészek bevonásával, s azokat karavánszerűen utaztatjuk a Kárpát-medencében, az írószervezetek és könyvkiadók szakmai munkáját segítjük, iskolák, művelődési központok, fesztiválok, települések kulturális rendezvényeire alkotókat delegálunk...

Ami meg a személyes terveimet illeti, jelenleg egy olyan „vegyes felvágott” kötet összeállításán dolgozom meglehetősen kevés szabadidőben, amely az elmúlt 15–20 évben írt kritikáimból, esszéimből, tanulmányaimból, beszédeimből és cikkeimből nyújt majd válogatást. Elsősorban a dokumentálás igénye hajt, de untam volna csupán időrendben és műfaji csoportosításban összehajigálni őket, ezért úgy szerkesztem, hogy ebből is kirajzolódjon majd egyfajta önportré, akár egy-egy verseskötetemből vagy a regényemből. Mostanság elvétele újra verseket is írok, jó volna egy kötetet összerakni talán már jövőre. Szövegíróként zenével is foglalkozom jó néhány éve, vannak tehát ez irányú terveim is. S ha több időm lesz rá, a Szomjúság című regényemet szeretném trilógiává írni. Egyelőre ennyi, amit belátok.

Kép: Vermes Tibor

KÉTEZ BESZÉL

van, ki nem ért semmit, van, ki mindent megmagyaráz,
van, ki kihűlt rég, s kiben nem hagy alább a láz,
van, aki újrakezdi, de van, aki eltemet,
és szomorkodva elhordja majd az ingemet...

Van, aki meghalt bennem, van, aki most kezd élni,
van, akit soha nem sikerült elcserélni,
van, akit olcsón kaptam, és van, aki megszökött,
ki madárdalruhába, napfénybe öltözött,
van, ki nagyon hiányzik, van, aki egyáltalán,
van, aki Lucifert játszik Isten oldalán,
van, aki elárult, van, aki megküzdött értem –
hogy itt vagyok még köztetek, lám, nem nagy érdem,
van, aki eltaknyolt végleg, van, aki talpra állt,
van, ki füttyörészve zsebrevágta a halált,
van, ki bírná még ezt a verset, s van, aki fárad,
mielőtt újrakezdi, megaludna nálad,
van, aki összezárt szájjal él, s van, ki énekel,
van, akit semmi, s van, akit minden érdekel,
van, kire fölnézek, de van, aki hitványabb lett,
van, aki Drogo, Ulysses, Ripolus, Hamlet,
van, aki elítél hétfőn, kiszolgál kedden...
Van, akit harminc év alatt észre se vettem.

(Befejezhetetlen vers önmagunk állásáról)

Magyar biográfiai katedrális

Németh Tibor könyvtárost kérdézi Bincze Diána

„A celldömölki Kemenesaljai Művelődési Központ Kresznerics Ferenc Könyvtárában dolgozom immár közel négy évtizede. Nagyon büszkék vagyunk a tudós, akadémikus nyelvészre, próbáljuk az ő szellemiségét képviselni. Néha el szoktam gondolkodni azon, hogy Kresznerics vidéki papként Alsóságon hozta létre a magyar szótárát, gyökérrenddel és deákozattal. Ő a magyar szavakat regisztrálta szótárában, én pedig a magyar személyeket gyűjtöm össze egy digitális korpuszba. Kissé patetikusán fogalmazva: ez az én biográfiai katedrálisom...”

Mi is ez a Magyar életrajzi kalauz?

Biográfiai index. A biográfia az életrajzot, az index valamilyen rendszert vagy listát jelöl. Szívesebben használnom a névkataszter elnevezést. Világszerte kevesen művelik ezt az exkluzív műfajt. Legfontosabb funkciója, hogy az egyes személyek azonosításához szükséges legfontosabb információkat tartalmazza. Vannak alapadatok, amelyek nélkül nem lehet személyeket azonosítani: a születési és halálozási koordináták (hely és idő). Benne kell lenni a foglalkozásoknak, nagyon fontosak a névváltozatok, tartalmaznia kell azoknak a forrásoknak a kódjait, amelyekben megtalálható az illető. Szűken véve ezek az alapadatok. Néha számonkérlek rajtam, hogy mi van Petőfi-vel, aki végigjárta az országot, és mindenhol számontartják... Ha van születési helye, akkor nincs működési hely. Ha pedig valaki több helyen fejtette ki a tevékenységét, akkor csak azt veszem föl, ahol a fő tevékenységét kifejtette. Rögzítem a tudományos fokozatot, a felsőoktatási tevékenységet, az akadémiai tagságot. Felveszem az álnevet. Tízezer körül van az álnevek száma. Külön adatsort képeznek a kitüntetések. Ezeket kívül van egy jolly joker mező: egyéb adatok. Ha valaki fontos pozíciót töltött be, akkor itt feltüntettem, hogy pl. meddig volt honvédelmi államtitkár, vagy ha az illető első magyar volt valamilyen területen. Minden adatmező valamennyi eleme visszakereshető önmagában és relációs kereséssel (Boole-algebra alkalmazásával). A találatok között pedig megjelenik a keresett személy rekordja a hozzá tartozó teljes információs anyaggal és a rá vonatkozó forrásokkal együtt. Több évtizedes munkámmal nemzetközileg is sikerült megújítanom a biográfiai index műfaját.

Mi a Kalauz előzménye?

Sokan ismerik Szinnyei József Magyar írók élete és munkái című, 14 kötetben 1891 és 1914 között megjelent munkáját, amely 29 553 személyt tartalmaz. Szinnyei arra vállalkozott, hogy azokat a személyeket gyűjtse össze, akiknek Magyarországon publikációs tevékenységük volt, akár csak egy cikket írtak valahol. Ez volt a bekerülés kritériuma. Ezáltal erősen szűkít, mert egy olimpiai bajnok a legújabb kori Szinnyeibe nem kerülne be. A Magyar életrajzi kalauzba bekerülhet bárki, aki az élet bármely területén jelentőségre tett szert. Nagyon különbözik a hasonló jellegű munkáktól. Számomra fontosak az I., a II. világháború, a Gulag áldozatai vagy egy aktuális példát említve: a fehér- és vörösterrorellát. Semmilyen formában nem minősítek. A források feltüntetnek az illetőt, feldolgozom és visszakereshetővé teszem, ítéletet azok mondjanak, akik elemző módon foglalkoznak vele. A Szinnyei-előkép után Gulyás Pál folytatta a Magyar írók élete és munkája című sorozatot. Az ő munkájukat vitte tovább Viczián János. Magányos harcosként küzdött az eredetileg megfogalmazott, íráságon alapuló koncepcióért. A Magyar életrajzi kalauzhoz hasonló adatbázis: a Petőfi Irodalmi Múzeum Magyar életrajzi index című vállalkozása. Ez ugyancsak biográfiai index, de más adatmezőkkel, én mélyebben szántok bizonyos területeken. Mindkettőben körülbelül 400–500 ezer személy van.

Mekkora pontosan a saját adatbázisa?

A mai napon (2020. február) 845 forrás 979 kötetének 405 666 oldaláról 425 095 személy több mint 3,5 millió adata hozzáférhető.

Kiknek az életrajzi adatait gyűjti?

Ez egy reprezentatív nemzeti digitális névkataszter. Ha nemzeti, akkor térben és időben a mindenkori magyarságot is gyűjtőkörebe tartozónak tekinti, tehát bárki beletartozik, aki magyarnak tartotta, tartja magát. A trianoni diktátum centenáriumán különös hangsúlya van e ténynek. Alapelveim: nem én válogatok, hanem a források végzik el a szelekciós munkát. Ez sokkal nagyobb könnyebbség, mint ha nekem kellene döntennem a felvételről. Egy forrás eleve jelzi, hogy az adott személy hogyan kötődik a magyarsághoz.

Minek az alapján dönt az adatok hitelességéről?

A személyeket nem tudom felülvizsgálni, ezért az adatokat is csak akkor próbálom korrigálni, ha szembeszökő tévedéseket találok. Gyakori, hogy azonosíthatatlan települést írnak be. Többféle időkoordináta alapján kontroll helynévtárakkal igyekszem azonosítani ezeket a helyeket. Ha nem sikerül beazonosítani, akkor beírom a valószínűleg téveset is, mert a rossz adat is információ. Attól, hogy nekem nem sikerült rájönni a hiba okára, másnak sikerülhet. Pillanatnyilag 16 363 születési hely van az adatbankban. Régen még voltak tanyák megpuszták mint születési helyek. Fáj, hogy az utóbbi évtizedekben a kistelepülések mint születési helyek megszűntek. Magyarországon van mintegy 3200 település, a történelmi Magyarországon adódik ez a durván ötszörös szám, és ott van még az emigráció: Rio de Janeirótól Tokióig.

Kiknek készült az adatbázis?

Bárkinek, aki személyi információk iránt érdeklődik. Alapvető tájékozási eszköz a honismerettel, helytörténettel foglalkozók számára. 1985-ben szépen, módszeresen elkezdtem lapozgatni az akkori, még szegényes forrásokat és összegyűjteni a helyi kötődésű személyeket. Az első lexikon felénél azonban abbahagytam, és elindultam a teljesség felé. Csöngői származású vagyok, eszembe jut a csöngői költőfejedelem, Weöres Sándor A teljesség felé című műve. Véletlenül Weöres Sándor könyvtáros is volt. Bárki számára elérhető az internetes hozzáférés minimális éves előfizetési díjért. Munkaidőn kívül csinálom és immár 22 éve, reggel, este, hétvégén, szabadság alatt. Egy bencés búcsújáró helyen stílszerűen fogalmazva: szerzetesi alázattal, szenvedéllyel, szívvel és lelkesedéssel végzem a tennivalókat. A mindenkori közalkalmazotti béremre vetítve az adatbázis fejlesztésére fordított munkám értéke meghaladja a 100 millió forintot...

Milyen könyvek, kiadványok jelentek meg az adatbázisából építkezve?

Szívügy számomra a Nemzeti évfordulóink címet viselő sorozat. 2008 óta immár tucatnyi alkalommal állítottam össze ennek a kiadványnak az alapszócikklistáit. Hangsúlyt fektettem a tájegységhez kötődő személyek gyűjtésére. Ebből nőtt ki a könyvtár honlapján folyamatosan bővülő Kemenesaljai életrajzi lexikon, amelynek 180 személyt tartalmazó nyomtatott verziója 2014 végén látott napvilágot.

Mi a véleménye a digitális világról?

Hiszem, hogy teljesen soha nem fogja kiszorítani a nyomtatott kultúrát a digitális, mert az interneten az igazán értékes tartalmak azok, amelyeket nyomtatott alapról digitalizáltak. Még mindig van presztízse a nyomtatott megjelenésnek: az emberek nagyon fontosnak értékelik, ha nyomtatott formában láthatják a saját alkotásaikat. Könyvtári oldalról is megpróbáljuk harmonizálni a nyomtatott és a digitális világot. Óriási térhódítása van az online tartalomszolgáltatásnak, de mi leszünk az utolsók, akik hajlandók elismerni, hogy a nyomtatott kiadványokra kevésbé van szükség, mint korábban. Harcolunk az utolsó példányig!

Az interjú teljes változata az E-nyelv Magazinban olvasható. (A szerk.)

Nagy család a hallgatók és tanárok kárpátaljai közössége

Lizanec Péter professzor válaszol Balázs Géza és Nagy Natália kérdéseire

Mikor és miért fordult érdeklődése a nyelvészet és a magyar nyelvészeti kérdések felé? Vannak magyar gyökerei?

A Szolyvai járásban, Izvor faluban születtem 1930. július 2-án. Ez egy kis falu a hegyek között, ahol csak ruszinok laktak. 1936-ban a családjunk áttelepült a Beregszászi járásban található Békési (földesúr) tanyájára, mely később a Somi tanya nevet kapta. Most Kastanovo. Itt először találkoztam magyar nemzetiségű gyerekekkel, játszottam velük, beszélgettünk, és lassan megtanultam magyarul beszélni. 1942–1944 szeptemberéig a munkácsi ruszin nyelvű polgári iskolában tanultam. Októberben átmentem a beregszászi ruszin nyelvű gimnáziumba, amelyet 1948-ban elvégeztem. Beregszászban elmélyültebben ismerkedtem a magyar nyelvvel és a magyarság anyagi és szellemi kultúrájával. Fontosnak tartottam, hogy ne külön vizsgáljam hol a magyar, hol az ukrán (ruszin) hagyományokat, kultúrát, nyelvet, hanem a két nemzet nyelvi és hagyománybeli kölcsönhatását is. 1948 szeptemberében felvettek az Ungvári Állami Egyetem Bölcsészeti Karának ukrán tagozatára, ahol 1953-ban kitüntetéses oklevéllel végeztem.

Mikor és hogyan indult Kárpátalján a magyar egyetemi oktatás?

1963 márciusában mint az ukrán tanszék docense azzal a kéréssel fordultam az egyetem rektorához, hogy az egyetemen be kellene indítani a magyar nyelvű oktatást, mert Kárpátalján már megnyíltak az elemi és középiskolák, melyekben magyar nyelven folyt a tanítás. A rektor úr egyetértett velem, és kért, hogy segítsen az egyetemi magyar nyelvű oktatást. Ezt megettem. De a másik kérés, hogy legyen tanszékvezető, nem vállaltam, mert ukrán szakot végeztem, és már az ukrán tanszéken dolgoztam. Mondtam a rektor úrnak, hogy az idegen nyelvű kar dékánja és az orosz tanszék vezetője, Szimulik is tud magyarul, és vállalja el ő a magyar tagozatot. Sajnos a magyar oktatás nem felelt meg a követelményeknek, ezért a rektor úr ismét hozzám fordult, hogy mégis vállalom el a megbízatást. 1966-ban az Ungvári Állami Egyetem tudományos tanácsa a bölcsészeti karra helyezett Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék vezetőjévé választott. A tanszék neve 1970-től Magyar Filológiai Tanszék. A tanszéket 1966-tól 2015-ig vezetem. Igyekeztem mindent megtenni annak érdekében, hogy a tanszékünkön tanuló diákok semmilyen szempontból ne kerüljenek hátrányos helyzetbe orosz anyanyelvű társaikkal szemben. Nagy hangsúlyt fektettem arra, hogy minél több tantárgyat magyar nyelven oktassunk. Hol békés, hol pedig erőletes módon ezt sikerült is elérnem, s elmondhatom, hogy leköszönésem idejére csupán 3–4 tantárgyat oktattak ukrán nyelven, de minden, a filológus számára fontos ismeret magyar nyelven hangzott el.

Melyek voltak a tanszék életének további nagy fordulópontjai?

A Magyar Filológiai Tanszék vezetőjeként elsősorban az oktatást és a tudományos munkát szerveztem meg. Meghívtam Magyarországra és Ukrajnába ismert tudósait. Kiemelkedő jelentőséggel bírt, hogy a jövő tudósa, a felnövekvő generáció széles körű, több szempontú oktatásban részesüljön. Ezzel kiszélesedik látóköre, s meg tudja ítélni, hogy melyek azok az információk, kutatási területek, amelyek számára relevánsak, jelentőséggel bírnak. Másodszorban aktív részt vállaltam az aspiránsok képzésében, fontosnak tartottam, hogy a Magyar Filológiai Tanszéken tanuló hallgatók nagy tudású tanároktól sajátítsák el az ismereteket. Az általam vezetett fiatal kutatók foglalkoztak az ukrán–magyar nyelvközi

(nyelvjárásközi) kapcsolatokkal, a lexikológiával, szemantikával és nyelvföldrajzzal, hiszen jómagam is e témaköröket kutattam. Létrehoztam az aspirantúrát (1968), a Hungarológiai Központot (1988), az Acta Hungarica című szakfolyóiratot (1990), a Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaságot (KMTT, 1993), amely nagydoktorokból, professzorokból és docensekből áll. 1994-ben a KMTT-nek saját folyóirata lett: A KMTT közleményei. Megalapítottam a Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetségét (1998). A Scientia Denique könyvsorozat 10. száma az imént jelent meg. Fontos volt számomra, hogy a fiataloknak megkönnyítsem a tudományos fokozat megszerzését, ezért szaktanácsot hoztam létre a kandidátusi értekezések védésére (2000-ben). A Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar létrejötte is a nevemhez fűződik, amelynek első dékánja voltam, most tiszteletbeli dékánja vagyok.

Hányan végeztek Ungváron magyar szakon? Mit tudunk róluk?

Eddig az ungvári magyar szakon 1045-en kaptak diplomát. Többségük a kárpátaljai magyar nyelvű iskolákban és líceumokban dolgozik. Köztük húszan megvédtek a kandidátusi disszertációjukat vagy PhD fokozatot szereztek, ebből 16-nak én voltam a vezetőtanára. A magyar szakos hallgatók és tanárok közössége olyan, mint egy nagy család. Szinte minden végzős diáunkról tudunk valamit, hogy hol tanít, időközben gyereke, unokája született, milyen eredményeket ért el. Említhetem itt a Simonyi Zsigmond helyesírási versenyt, melynek kárpátaljai fordulóját egykori diákom szervezi, s kis pátriánkban immár több mint tízéves múltra tekint vissza.

Mi az, amit nem sikerült elérnie?

Határozott jellemnek vallok magam. Amit el szeretnék érni, azért mindent megteszek, hogy sikerüljön. Éjjeleket és nappalokat képes vagyok dolgozni, gondolkodni létrejöttének megvalósulásán. Elmondhatom, hogy amit eddig elterveztem, többnyire sikerült megvalósítanom.

Mire a legbüszkébb munkásságában?

Büszke vagyok eredményeimre, arra, hogy ruszin nemzetiségűként ennyi mindent sikerült létrehoznom a kárpátaljai magyarság számára. Büszkeséggel tölt el a tudat, hogy az általam vezetett tudóspalánták mára egyetemi docensekké fejlődtek, akikkel éveken keresztül együtt dolgoztam, s ma is együtt tudunk működni, tiszteljük egymás munkáját, s közös eredményeket érünk el. Örülök, hogy vissza tudtam adni a kárpátaljai magyar falvaknak a történelmi nevét. 15 monográfiám és 150 cikk külföldön jelent meg, amelyek nem voltak elérhetők a szlavisták részére, ezért 2008–2015 között az összes tudományos munkámat 33 kötetben kiadtam, beleértve két új könyvet is: Recenziók, vélemények és hivatkozások Lizanec Péter tudományos munkáira (437 oldal); Levelezés Lizanec Péterrel (573 oldal).

Hogyan változott meg a helyzet a beregszászi főiskola beindulásával?

A beregszászi főiskola 1996-ban nyitotta meg kapuit. Azóta szép fejlődési periódust tudhat magáénak. Természetesen kihatással volt ránk létrejötte, hiszen Kárpátalja magyarsága immár több felsőoktatási intézmény közül választhat, így megoszlik a hallgatói kontingens. Úgy érzem, hogy mindkét tanintézmény megpróbál lehetőségeihez mérten tenni azért, hogy Kárpátalján megmaradjon a magyarság, s fejlődni tudjon szellemikben.

Milyen értelmiségi, nyelvészeti, nyelvstratégiai vagy egyéb közösségi tevékenységre lenne szükség, hogy Kárpátalján ne szűnjön meg a magyarság, a magyar nyelv?

Mindent megteszünk annak érdekében, hogy a magyar nyelvet Kárpátalján továbbra is oktassák az elemi iskolától kezdve az egyetemig, hogy az őshonos kárpátaljai magyarság szülőföldjén megmaradjon. Erről tartottam előadást a KMTT ülésén 2020 februárjában. Erről jelent meg cikkem ugyanakkor a Kárpáti Igaz Szóban. Ezt a cikket ukrán nyelven mihamarabb elküldjük Ukrajna oktatási és tudományos miniszterének.

A konyhaművészet nyelvi titkaiból

Az utóbbi évtizedekben étel- és italkultúránk sok újdonsággal gazdagodott. A hagyományos magyar konyha remekei mellett megjelentek távoli országok korábban számunkra ismeretlen készítményei. Budapesten és nagyobb városainkban megkóstolhatjuk az arab, az indiai vagy a japán konyha különlegességeit. Akiknek viszont mindez nem adatik meg, azok folyóiratok vagy *gasztroblogok* segítségével bővíthetik ismereteiket. Sőt a gyakorlat útjára is léphetnek, mivel a messzi földről származó hozzávalók mind jobban elérhetők áruházainkban.

Nyelvi szempontból is tanulságos kóstolóra indulunk. Különleges éttermekben *degusztációs menü*nek hívják a többféle fogásból felszolgált kis adagokat, amelyek tálalási módját, elrendezését a *food-stylist* tervezi meg. Ez alkalommal persze az ízek orgiája helyett etimológiai, alaktani, jelentéstani, helyesírási és kiejtési tanulságokkal szolgálunk. Kiinduló szavunk legyen a *gasztronómia*, hiszen ennek az előtagja rendkívül elevenné vált. A görög eredetű *gasztro-* a gyomorral vagy a hassal való kapcsolatot jelöli, korábban jórészt orvosi értelemben (*gasztroenterológia*), manapság viszont a szakácsművészettel összefüggésben: *gasztroforradalom*, *gasztromagazin*, *gasztrofesztivál*, *gasztrotrend*, *gasztroturizmus*. Internetes folyóiratok, portálok rovatcímeként már az önállósult *gasztró* előtaggal is találkozhatunk.

Japán eredetű szó nyelvünkben meglehetősen kevés van, jórészt huszadik századi jövevényként mindössze néhány tucat, például *cunami*, *ikebana*, *karaoké*, *tofu*. Ezek sorába illeszkedik a *szusi*, amely először helyesírási szabályzatunk legújabb, 12. kiadásának szójegyzékébe került be a *szusirizs* és a *szusitekercs* összetételekkel együtt. Hazai éttermek leggyakrabban angolos – az ún. Hepburn-átírás szerinti – formában használják (*sushi*). Sokan a halra gondolnak, pedig maga a szó főtt, ecetes rizst jelent, amelyet egy falatnyi haldarabka vagy valamilyen zöldfésű fog körül. Az utóbbi lehet préselt algalap, japánul *nori*, vagy vízitorma, azaz *vaszabi*. Alakja szerint is megkülönböztethető: a *nigiri* kézzel formált, gombóc alakú készítmény, a *maki* pedig a tekercset jelenti. A *szurimi* pépesített hal és rák felhasználásával készül, az *ebi* viszont csak rákot tartalmaz.

Az iméntieknél szélesebb körben ismertek a török és az arab konyha népszerű termékei. A *kebab* kockára vágott vagy nyársra tűzött húsetel. Utcai árusoknál olvashatjuk jelzős szerkezetben: *döner kebab*. A török *döner* szó a függőlegesen álló nagy nyárs forgatására utal. Ugyanilyen jelentéstartalmú a görögből származó *girosz*, amelynek etimológiai rokona a szintén forgó alkatrészekkel működő *giroszkóp*. Az arab *falafel* csicseriborsóból készített fasírtot jelent. Nálunk is kapható a *tahini*, az őrölt szezámagból előállított massa. Csicseriborsóval összekeverve újabb ételt és újabb arab szót kapunk, ez a *hummusz*; nem tévesztendő össze a humusszal! Görög vagy török közvetítéssel érkezett hozzánk a *muszaka*, a rakott padlizsán.

Nyelvi vonatkozásai miatt talán a legérdekesebb egy igazi vándorszó, a 'lepény, kenyér' jelentésű *pita*, amelyet hússal vagy zöldséggel megtöltve fogyasztanak. Hazai szótáraink a görög nyelvet jelölik forrásként, de az ókori arabból eredeztethető, majd átvette a török és számos délszláv nyelv is. Etimológiailag rokona a magyar *píte* mint édes sütemény, valamint az olasz *pizza*.

Folytassuk az olasz konyha további jellegzetességeivel! Alakjáról kapta a nevét a *penne* tészta: az olasz főnév a latin *penna* 'toll' szóra vezethető vissza. Mint tudjuk, nyelvünkben is megvolt az 'írószerszám' jelentésű *penna*. Szintén ismerős tésztafésű a *gnocchi*, olaszosan ejtve [nyokki]. Írásmódját tekintve ugyan nem tűnik föl, de kiejtése jobban hihetővé teszi, hogy etimológiailag azonos a bajor–osztrák *Nockerl* – a magyar *nokedli* – főnévvel. Többféle zöldségből készített szós a *pesztó*, az olasz *pesto* 'összezúzott, összetört' igéből; az igei alapjelentés a készítés módjára utal. Az olasz nyelvben is meglévő *torta* szó kicsinyítő képzős formája a *tortellini*, az ismert töltött tészta. Etimológiailag és alaktanilag is rokona a mexikói spanyol *tortilla*.

Ezzel megérkeztünk a spanyol nyelvterületre. A *nacho* [nácsó] mexikói kukoricatortilla, csipsz formájában a hazai élelmiszerüzletek polcain is megtaláljuk. Tulajdonnévi, pontosabban becenévi eredetű köznév: első készítője az 1940-es években egy *Ignacio* nevű ember volt. Ugyancsak mexikói étel a *taco* [táko], meghatározása szerint 'félbehajtott tortillába töltött hús'. Sokan spanyol táncként ismerik a helyesírási szabályzatunk szerint kétféleképpen írható *salsa* – *szalsz* főnevet. Alapjelentése viszont egyfajta spanyol fűszerszósz. A névátvitel alapja ennek tűzessége, amely párhuzamba állítható a tánc lendületes voltával. A spanyolok nemzeti étele az eredetileg valenciai, katalán eredetű *paella* [paella], a hallal, kagylóval, rákkal készült főtt rizs. A szó alapjelentése 'lapos serpenyő', ebben készítik és tálalják az ételt.

Világszerte használatosak egyes angol kifejezések, amelyek az étkezési kultúra különféle szintjeit és formáit jelölik. A gasztronómia megkülönbözteti az utcai fogyasztásra alkalmas termékcsoportot, összefoglalóan ez a *street food* (falafel, girosz, hamburger, hot dog, kebab, pizza, taco). Az igényes fogyasztó a *fine dining* éttermeket látogatja. Az angol kifejezés értékorientációs jelző, olyan vendéglőzpontú étterem, ahol kiváló minőségű ételek, különlegességek kaphatók. Az állófogadások megint másfajta tálalást követelnek: a *finger food* kis adagokból álló, kézzel könnyen fogyasztható ételfésű, nyelvünkben az *ujjétek*, *falatka* szavakkal próbálták magyarítani.

Az angol más nyelvek és kultúrák szokásait, szavait is könnyen beemeli a sajátjai közé. A hindi nyelvből került az angolba a *chutney*, magyarosan *csatni*. Az indiai eredetű, édes-savanyú, gyümölcsös, zöldséges mártás hazai népszerűségét mutatja, hogy már magyarországi „kézműves” változatai is vannak (pl. *meggycsatni*). Kínából, a kantoni nyelvjárásból indult világhódító útjára a 'serpenyő' jelentésű *wok* – magyar szöveggörnyezetben is angolos írásmódja használatos. Hazai tulajdonnév részeként is előfordul: *Wok n' Go* étterem. Piacainkon megjelent a kínai ikerszilva, a *licsi*. Ennek eredeti kínai megnevezése az angol nyelv közvetítésével *lychee* [licsi] alakban terjedt el világszerte, latin rendszertani neve *Litchi chinensis*.

A gasztronómiai szókészlet bővülése idegen szavakkal egyfelől törvényszerű, mivel az étkezési divatirányzatok a magyar szemmel – vagy inkább: a magyar gyomor számára – egzotikus konyhát követik. A szókészlet bővülése másfelől viszont esetleges, mivel nemcsak a globális divatirányzatok, hanem egyes séfek, éttermek, szakácsok egyéni ízlése, újításai, érdeklődési köre is befolyásolja, így bármilyen ételkülönlegességet átvehet a világ bármely pontjáról, annak forrásnyelvi megnevezésével együtt. Az utóbbi két évtized példái arról tanúskodnak, hogy gasztronómiai szókészletünk – eredetét tekintve – meglehetősen színes, és nem marad meg az európai nyelveknél.

Zimányi Árpád

Új szavakat tanulok

Voks = voksolás, szavazás, választás?

A *voks* főnévnek közismert, a szótárakban is rögzített értelme: 'szavazat'. A latin *vox* 'hang, szó, beszéd' átvétele magyaros kiejtéssel; a szónak a hazai latinban lett 'szavazat' jelentése. Értelmező szótáraink a *voksnak* régies és népies stílusértéket tulajdonítanak. A mai használatban ezt a jellegét kezdi elveszíteni: a sajtónyelv jobbra a *szavazat* szinonimájaként alkalmazza, a szóismétlés elkerülésére. Némelyik állandó szókapcsolatban, átvitt értelemben pedig inkább választékosnak érzem: *leteszi a voksát* valami mellett v. ellen 'állást foglal valami mellett v. ellen'.

Néhány szórványos adat azt mutatja, hogy a *voks* az újabb nyelvhasználatban kezdi felvenni a 'voksolás' értelmet is. Ezt olvashattuk például egy országos napilap külpolitikai elemzésében: „Sanchez [spanyol szocialista politikus] elvetette a korai **voks** ötletét”, azaz nem támogatja a rendkívüli, előrehozott parlamenti választásokat. Egy másik példa, szintén a sajtónyelvből: „A máltai Joseph Muscat és a cseh Andrej Babis után a spanyol miniszterelnök, Pedro Sanchez szólított fel egy újabb **voks** kiírására”, tudniillik újabb népszavazásra a Brexit ügyében. Egy hírlap **VOKS** felcím alatt számol be az amerikai elnökválasztásra benevezett demokrata párti jelöltekről. A *voks* itt minden bizonnyal 'voksolás, szavazás, választás' értelemben szerepel. Az interneten pedig ezzel reklámoznak egy versenyt, illetőleg ennek ürügyén egy terméket: *Hol találjuk Magyarországon legfinomabb lángosát? Elindult a Vénusz Lángos Voks*. A *voks* szó jelentése itt is: 'voksolás, szavazás' (mármint arról, hogy hol sütik a legfinomabb lángost).

A *voks* és a *voksolás, szavazás, választás* között afféle metonimikus (érintkezési) kapcsolat van. Ennek alapján nem kifo-gácsolhatjuk, sőt természetesnek mondhatjuk a 'voks' → 'voksolás' jelentésátvitelt. Az más kérdés, hogy van-e szükség rá, gazdagítja-e nyelvünket. Ha a szöveggörnyezet nem teszi egyértelművé, hogy a *voks* szót 'szavazat' vagy 'szavazás' értelemben alkalmazzuk-e, inkább kerüljük a használatát! Másutt azonban színesítheti stílusunkat.

Bölcseledés a bölcseletről

A címet tessék (ön)ironikusan érteni, elvégre a *bölcseledik* szónak van pejoratív értelme is ('fontoskodva, terjengősen magyaráz'). De ígérem, hogy legalább röviden fogok bölcseledni.

Egy ismeretterjesztő cikk szerzője Lao-ce egyik bölcs mondásához („Csak a döglött hal úszik az árral”) ezt a kommentárt fűzi: „A **bölcselet** példaértékű lehet azok számára, akik új utakat, új megoldásokat keresnek céljaik megvalósításához.” Ugyanebben a cikkben még egyszer előfordul a *bölcselet* ebben a jelentésben: „Ehhez a céltudatos gondolkodáshoz kapcsolódik minden idők legnagyobb hadvezérének, Hannibálnak a mondása is: »vagy találunk ott egy utat, vagy építünk egyet«. Micsoda **bölcselet** ez is!”

Aki esetleg azt hinné, hogy a *bölcselet* szónak ilyen értelemben való használata csupán ennek a cikkírónak a szeszélye volt, idemásolok két másik példát is (a vastag betűs szavakat én emeltem ki, K. G.): „Most igazán és éppen Londonban időse-rű a brit bölcs, Samuel Johnson **híres mondása**, hogy sohasem forog oly gyorsan az ember agya, mint ha tudja, hogy két hét múlva akasztják. [...] Csakhogy a Financial Times ellentmond Johnson **bölcseletének**: az alku nélküli kilépést ugyan biztos többség ellenzi, ám eltérő megoldásokkal.” „A nő hozzátette, hogy a XIV. dalai láma, Tendzin Gyaco **bölcseletére** gondolt: »Az ember feláldozza az egészségét, hogy pénzt keresen. Aztán feláldozza a pénzét, hogy visszaszerezze az egészségét.«”

Szórványosan felbukkannak régebbi adatok is erre a szóhasználatra. A Nagyszótár **bölcselet** szócikke 2a. sorszám alatt ezt a jelentést is feltünteti: 'aforizmaszerűen frappáns gondolat, jól hangzó mondás', és a következő példákkal szemlélteti: „Mert – mondja egy angol *bölcselet* – az állam arra való, hogy az életemet védje s nem arra, hogy elvegye” (1914 Lengyel Menyhért); „Habent sua fata libelli, tartja a latin *bölcselet*, azaz a könyveknek is megvan a maguk sorsa” (1995 Magyar Hírlap).

Ezzel szemben a Magyar értelmező kéziszótárnak még a megújított kiadása is csak ezt az egy jelentését ismeri a *bölcselet* szónak: *kissé régies*, *vál[asztékos]* Filozófia.

A 'bölcs mondás, bölcsesség' jelentés körülbelül olyan viszonyban van a fentivel, a közismerttel, mint amelyet a *voksnál* láthattunk: a két fogalom érintkezik egymással, ennél fogva kölcsönösen helyettesíthetik egymást. Csakhogy míg a *voks* 'voksolás' esetében jelentésbővülés, -tágulás történik, a *bölcselet* 'bölcs mondás, bölcsesség' esetében ennek fordítottja: jelentésszűkülés, -szűkítés. Ez utóbbi némiképp emlékeztet arra a jelenségre, amelyet a *napirend* 'napirendi pont', a *szakirodalom* 'szakirodalmi tétel, mű' és a *publicisztika* 'publicisztikai írás, bizonyosfajta újságcikk' kapcsán már évtizedek óta ismer (és általában kárhoztat) a nyelveművelő szakirodalom. Magam is írtam róla lapunk hasábjain *Szakirodalmak és napirendek*, illetve *A publicisztika meg a publicisztikák* címmel (ÉA 2001. 2. és 3. szám). Azóta sem kedveltem meg, de el kell ismerni, hogy állandó jelenléte, sőt terjedése tendenciaszerűnek látszik.

Szexi

Tóth Barnabás, az Akik maradtak Oscar-díjra jelölt film rendezője ezt nyilatkozta egy napilapunknak: „Magyarország és a magyar filmipar jelenleg szexi, de ennek ellenére mégsem olyan egyszerű Hollywoodban munkát találni.”

Ha jól sejtem, ebben a mondatban a *szexi* nem azt (vagy nem egészen azt) jelenti, mint amilyen értelemben ezt a szót az 1960-as évek óta használjuk: 'erotikus, a szexuális vágyat felkeltő' (Idegen szavak szótára).

Ha belenézünk az internetes keresőbe (ezt újabban úgy is szokás mondani, hogy „megguglizzuk” a kérdéses szót), azt tapasztaljuk, hogy a példák óriási többségében az eddig megszokott jelentésében szerepel a *szexi* szó (*szexi fehérnemű* stb.). De feltűnik két olyan találat is, amely azt jelzi, hogy a szó a szlengben felvett egy ettől eltérő (bár ezzel logikusan összefüggő) újabb jelentést is.

Az egyik példa, meglepő módon, az 1956-os emlékévhöz kapcsolódik: *Fancy, szexi és trendi lesz az idei* [értisd: 2016-os] *1956-os emlékévh*. A *szexi* itt minden bizonnyal körülbelül ugyanazt jelenti, mint a másik két, szintén angol eredetű divatszó: 'kapós, divatos, izgalmas, feltűnést keltő'.

Másik példám a Forbes magazin honlapjáról származik: *Be-mutatunk négy, nagyon különbözőképpen szexi kortárs galériát*. A kortárs galériák nyilván nem azért kapták a *szexi* jelzőt, mert szexképeket forgalmaznak, hanem mert izgalmas, korszerű, a megszokottól eltérő stílusú képzőművészeti alkotásokat mutatnak be.

A *szexi* szónak ez az újabb használata logikusan következik az eddigi 'szexuálisan vonzó, izgató' jelentésből. A fiatalok (és az őket utánzó idősebbek) kiterjesztették, általánosabbá tették a melléknév értelmét, vagyis eltolták azt az 'érdekes, izgalmas, feltűnést keltő' felé.

Még nem tudni, hogy a *szexi* megőrzi-e ezt az újabb értelmét, vagy ez a fajta használata múló divatnak bizonyul. Az azonban kétségtelenül *szexi*, ahogyan a fiatalok beszédében megmutatkozik nyelvünk szüntelen változása, vibrálása.

Kemény Gábor

A Nyelvtudományi Intézet műhelyeiből

Visszajelzések a spontán társalgásban

Az emberi kommunikáció egyik legalapvetőbb formája a két vagy több személy között zajló spontán társalgás. Noha ezek a diskurzusok az első pillanatban szabálytalannak tűnhetnek, valójában számos pragmatikai, szociolingvisztikai és fonetikai szabályosság vezérli őket.

A társalgásokkal korábban számos szociolingvisztikai, beszélésnéprajzi és pragmatikai kutatás foglalkozott, amelyek együttesen az interakció, azaz a kölcsönösség szempontja felől közelítve végeztek vizsgálatokat. Az eredmények együttesen rámutattak, hogy a társas kommunikáció jelenségei elválaszthatatlanok a szociokulturális normáktól, a pszichológiai tényezőktől és a társas cselekvések, jelentések síkjától. Az elmúlt néhány évtizedben fokozatosan nőtt az igény, hogy a korábbi minőségi eredményeket mennyiségi, akusztikai-fonetikai szempontokkal egészítsék ki nagyméretű, empirikus módon rögzített anyagon elvégzett elemzés alapján. Kutatócsoportunk erre tesz kísérletet.

A 2018 szeptemberében a Nyelvtudományi Intézet Fonetikai Osztályán alakult, társalgáselemzéssel foglalkozó kutatócsoport célja a társalgási sajátosságok vizsgálata és leírása a korábban említett két megközelítés, a formai és funkcionális szempontok alapján, azaz célunk valós kommunikációs helyzetben folyó beszélgetések elemzése fonetikai és pragmatikai megközelítéseket ötvözve. Mindehhez

Háttéracsatorna-jelzések

számos körülmények között, azonos módszerrel rögzített társalgás feldolgozása szükséges. A kutatócsoport vezetője Horváth Viktória PhD (Nyelvtudományi Intézet), tagjai Gyarmathy Dorottya PhD (Nyelvtudományi Intézet), Hámori Ágnes PhD (Nyelvtudományi Intézet, Többnyelvűségi Kutatóközpont), Dér Csilla Ilona PhD (KRE BTK), Bóna Judit PhD (ELTE BTK), Weidl Zsófia (PhD hallgató, ELTE BTK) és Krepsz Valéria PhD (Nyelvtudományi Intézet), akiknek munkáját számos szakértő kolléga, lejegyző és elemző munkatárs segíti. A kutatócsoport eddigi működése során fontos eredmények születtek pl. a társalgások belső, dinamikus szerkezetével, a szünetezési sajátosságokkal, a beszélői szerepekkel, valamint a háttéracsatorna-jelzésekkel kapcsolatosan. A továbbiakban ez utóbbinak az eredményeit ismertetem.

A társalgásokat a beszélői szerepek állandó cseréje jellemzi, tehát a beszélgetés során felváltva vagyunk hallgatók és beszélők. A beszélői szerepek váltakozása során alakulnak ki a társalgások elemi egységeit adó ún. beszédfordulók, vagyis azok az egységek, amelyek az egyik beszélő megszólalásától a szóátadásig/szóátvételig tart, és amelyekben meg tudjuk határozni azt a személyt, aki aktuálisan „szóval bír”. Am attól függetlenül, hogy az egyik résztvevő aktívabb, a másik vagy a többi fél sem tekinthető passzívnak, a hallgatók is gyakran hoznak létre közléseket, pl. ún. háttéracsatorna-jelzéseket hangosítanak meg. Háttéracsatorna-jelzések alatt azokat a rövid verbális vagy nem verbális jelzéseket értjük, amelyeket a beszélgetés során annak egyik résztvevője a másik közlései közben vagy azzal párhuzamosan tesz annak céljából, hogy jelezze aktív figyelmét, megértését, egyetértését vagy további beszédre ösztönözze a beszélőt. (Például: Beszélő1: „A kedvenc tavaszi virágom a nárcisz, csak mindig túlocsolom őket.”, Beszélő2: (ezzel párhuzamosan) nevetés, „Hát igen, érzékeny virág.”) Ezek megvalósulása döntő többség-

ben ún. egyszerre beszélésekben realizálódik, azaz akkor valósítják meg őket a társalgások résztvevői, miközben a másik résztvevő beszél, és csupán egyetől arányban fordulnak elő olyan szakaszban, ahol az eredeti beszélő hallgat (pl. levegőt vesz a közlése folytatásához). A háttéracsatorna-jelzésnek tehát elsősorban figyelemjelző, támogató funkciója van.

A kutatási eredmények megerősítették, hogy a háttéracsatorna-jelzésnek számos különböző típusa létezik, amelyek nem alkotnak diszkrét, egymástól jól elkülöníthető csoportokat, hanem sokkal inkább egy skála mentén rendezhetők el nyelvi kidolgozottságuk, szemantikai jellegük és szerkezeti jellemzőik szerint, és ezeken belül is igen sokfélék lehetnek. Saját eredményeink alapján négy háttéracsatorna-jelzés-típust különítettünk el egymástól formai szempontok szerint, és közöttük további átmeneteket feltételezünk. A skála egyik végén a nem verbális (pl. nevetés, torokköszörülés), majd az átmeneti (pl. a hűmmögés, *aha*, *hú*, *ah* típusú megnyilatkozások), a lexikális jellegű kifejezések (pl. *igen*, *persze*), a skála másik végén pedig a kombinált csoportot (az előző csoportok tagjainak kombinációja, pl. nevetés + *igen*, *ühüm* + *persze*) határoztuk meg. Más nyelvekhez hasonlóan, a magyar spontán társalgásokban a hűmmögés típusú visszajelzések a leggyakoribbak, egyidejűleg pedig a legrövidebbek is. Tehát a legtöbbször a beszélgetések során egy rövid, apró hangadásal adjuk beszélgetőpartnerünk tudtára, hogy figyelünk arra, amit mond, és szeretnénk, hogy folytassa a közlését. Fontos azonban kiemelni, hogy más nyelvi jelenségekhez hasonlóan, a háttéracsatorna-jelzések is változatosságot mutatnak a beszélők között: vannak, akik szívesebben jeleznek vissza bólogatással, míg mások inkább szavakkal.

A háttéracsatorna-jelzések eloszlása a társalgásokban sajátos képet mutatott: hosszabb narratív szakaszok során a hallgatók nagyobb késztetést éreznek arra, hogy különböző vokális elemekkel jelezzék, hogy figyelnek a beszélőre, míg a párbeszédes részekben a partnerek gyakori beszélőváltással, egymás közléseire folyamatosan reflektálva kommunikálnak, így kevesebb háttéracsatorna-jelzésre van szükség. Emellett a beszélgetés elején kevesebb, majd a társalgások végéhez közeledve fokozatosan egyre több visszajelzést adtak egymásnak a beszélgetőpartnerek, míg az utolsó szakaszban, a témaválaszt megelőzően újból kevesebb fordult elő.

Felmerült a kérdés, hogy vajon más visszajelzéseket adunk-e egy idős beszédpartnernek, mint egy fiatalnak. Eredményeink szerint a partner életkora önmagában nem meghatározó e tekintetben, noha az idős nők több visszajelzést kaptak társalgás közben, mint akár a fiatalok, akár az idős férfiak, ami a nők közti intímabb kapcsolattal magyarázható.

A nevetés a háttéracsatorna-jelzések gyakori típusa, a vídamság kifejezése mellett számos funkcióval bír, például oldja a kénosságot, kifejezi a támogatást, pozitív légkört teremt. A társalgásokban inkább egyedül és rövidebben nevetünk, míg ha bekapcsolódnak más résztvevők is, a nevetés társas tevékenységgé válik, és hosszabban realizálódik.

A háttéracsatorna-jelzések csoportját tehát sokféle jelenség alkotja, nem jellemezhetők egységesen. Számos tényező befolyásolja a megjelenésüket, előfordulásuk és megvalósulásuk dinamikusan változik a társalgásokon belül azok funkciója szerint. Vizsgálatunknak kiemelkedő szerepe van a jövőbeni alkalmazott kutatások szempontjából, hasznosíthatók az idegennyelv-oktatásban és a mesterséges intelligencia kutatásában, pl. az ember-gép kommunikáció természetesebbé tételében.

Krepsz Valéria

A szerző az intézet Fonetikai Osztályának tud. munkatársa. A kutatást az NKFI K-128810-es számú pályázata támogatta. (A szerk.)

Értjük vagy félreértjük a költő szavát?

Írásom címét Martinkó Andrásról vettem kölcsön (1983-ban jelent meg *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?* című könyve). A kötet a Társalgó rádióműsor anyagából született, Kulcsár Anikó beszélgetett az irodalomtörténésszel. Alcím-ként pedig a következőt adhatnánk: *Kalandozás a versek és elfeledett szavak erdejében*. Öt vers néhány szavának a jelentését, alakját, eredetét mutatom be a már említett kötet alapján, azt kiegészítve.

Az alapgondolat az, hogy a szépirodalom olvasói nyelvileg nem mindig értik a szöveget. Nagyon fontos a költemények közvetítése során a szövegmagyarázat, hiszen akár 50 éves periódusokban is mérhető az a nyelvi változás, amely megértés-beli nehézséget okozhat bizonyos kifejezések esetében. Értelmezni szükséges a szavakat, fordulatokat, archaizmusokat. Ady A fekete zongora című verséről mondta Ignótus: „Vesszek meg, ha értem, de nagyon szép.” Ez igaz, de esetenként kevés.

Kölcsey Ferenc Himnuszát mindenki ismeri. Az első versszakban nem véletlen a szörend. „Isten áldd meg a magyart / jó kedvvel, bőséggel...” A mának is szóló üzenet, hogy a jó kedv előrébb való, mint a bőség. A *jó kedv* az Evangéliumban is előfordul: örömteli életforma, boldog élet. „Nyújts *feléje* védő kart...” Sokan úgy gondolják, hogy a *feléje* azt jelenti, hogy 'az ő irányába', holott ez nem nyújtana igazi védelmet. Az értelmezés a következő: Kölcsey kelet-magyarországi lévén *e-ző* nyelvjárásban beszélt, tehát a *feléje* úgy értendő, hogy *föléje*, és így már valóban védelmet nyújt.

„*Bal sors*, akit régen tép, Hozz rá víg esztendőt...” Miért a *bal* a jelzője a sorsnak? Az ókori hagyomány szerint, ha a jóslatot jelző jel, például egy madár balról jön, rosszat, rossz jövőt, rossz sorsot jelent. Ebben, tehát a 'szerencsétlen, kedvezőtlen, végzetes' jelentésben szerepel a következő összetételek előtagjaként is: *baleset*, *balszerencse*.

A legkevésbé ismert kifejezés a *plántálád*. „Zászlónk gyakran *plántálád* / Vad török sáncára...” Egyrészt azért, mert valódi archaizmus a latin eredetű *plántál*, amelynek az első jelentése 'növénycsemetét ültet' (1372), a második jelentése 'zászlót kitűz' (1803). Ebben a jelentésben szerepel a versben, a törökök elleni győztes csatára utal. Másrészt azért is lehet ismeretlen, mert az ige elbeszélő múlt időben van (amelynek a jele az -á), majd ehhez járul az E/2. személyű igei személyrag, hiszen Kölcsey közvetlenül, tegező formában szól Istenhez.

„S nyögte Mátyás *bús* hadát / Bécsnek büszke vára.” Miért lenne *bús*, bánatos Mátyás hada, ha győzedelmeskedik? – tethető fel a kérdés. Ebben az esetben jelentésbeli archaizmusról van szó, itt a *bús* 'fekete' jelentésű, Mátyás fekete seregéről van szó. A szónak ezt a jelentését igazolja Vörösmarty Villidal című költeménye: „*Bús* felleg oszolj, lígetek szele kelj, / Zúg lassan az éjjeli Villik előtt...” Értelmszerűen fekete felleget emleget a költő.

Csokonai Vitéz Mihály A tihanyi ekhóhoz című elégiájában szintén szerepelnek olyan kifejezések, amelyek ma már magyarázatra szorulnak. Ekhó volt a visszhang nimfája a görög mitológiában. A legenda szerint csacsogásával elvonta Héra figyelmét Zeusz szerelmi találkáiáról. Am az istenek királynéja rájött a cselre, és büntetésből Ekhót azzal sújtotta, hogy örökké mások mondatait ismételve. A vers első sorában a *rijjádó* mindenképpen értelmezendő. „Óh, Tihannak *rijjádó* leánya! / Szállj ki szent hegyed közül.” A szónak itt természetesen semmi köze a megjedéshez, felriadáshoz, hanem azt jelenti, hogy

'öblösen hangzó, visszhangzó'. Balassi Bálint Egy katonaének című versében hasonlóképpen: „Jó szerencsen lovak alattuk ugárnak, hogyha trombita *riadt*...”

„Míg azok, kik bűt, bajt nem szenvednek / A boldogság karjain, / Vígadoznak a kies Fürednek / Kútfején és partjain...” A *kies* szó jelentésváltozáson ment keresztül, kétféle értelemben használják az emberek. Sokan ugyanis úgy érzik, hogy jelentése nem 'szép, bájos, idilli', hanem éppen ellenkezőleg: 'félreeső, elhagyatott'. Annak megmagyarázásához, hogy ez a valóban meglepő kettősség hogyan, mikor jöhetett létre, a kérdésben érintett szó múltját kell felvillantatnunk Grétsy László *Kies és kiellen* című írása nyomán. „Már több mint fél évezrede él nyelvünkben két eredetileg összetartozó, de az idők folyamán egymástól lassan elkülönülő szó: a *kéj* és a *kény*. A -j, illetve -ny végű formák összetartozására más példák is vannak. Ilyen a *nyargal* szó, amely *jár* igeik származéka, s régen *jargal* formában is élt, de gondolhatunk olvasóink *borjú* szavunk népnyelvi *bornyú* változatára is. A *kéj-kény* szó(pár) főbb jelentései ezek voltak: 'kedv', 'tetszés', '(kellemes) érzés', 'hajlandóság', 'szándék', 'akarat', de a XIX. századra nagyjából kialakult némi különbség. A *kéj* forma inkább a tetszés, kellemes érzés, sőt a gyönyör szava lett, a *kény* pedig egyre inkább a szándéké s az akaraté. [...] A *kéjes* formának *kéjes*, *kies* változata is kifejlődött. Úgy egy évszázada azonban terjedni kezdett a *kies* szónak 'a forgalomtól távol eső, lehangolóan elhagyatott' értelemben való használata, feltehetőleg azért, mert az emberek a töle teljesen független *kiesik* igével hozták kapcsolatba.”

„Óh, Tihannak rijjádó leánya!”

„Zordon erdők, durva bécek, *szírtok!* / Harsogjátok jajjaim!” Ma már *szírtok* a többes számú alak, régen vajon miért *szírtok* volt, azaz miért volt mély hangrendű az előhangzó? Azért mert létezett a magyar nyelvben egy hátul képzett *i*, ez olyan volt, mint az orosz nyelvben a *jeri*. További példák, amelyekhez a mai napig a mély hangrendű toldalék járul emiatt: *bír – bírnak, bízik – bízhat, híd – hídon, hív – hívom, hízik – híznak, nyíl – nyíllal és szíj – szíjas*.

Csokonai Vitéz Mihály A Reményhez című költeményében a *sima* szó jelentése okozhat némi fejtörést. „Sima száddal mit kecsegtetsz? / Mért nevetesz felém?” Régen arra az emberre mondták, hogy *sima* modorú, *sima* beszédű, aki ugyan nem hazudott, de nem mondta meg az igazat sem, hanem valakit kecsegtetett, áztatott, hitegetett. Úgy, mint a költőt a megszemélyesített lélekállapot. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára a *sima* szó 1. jelentéseként a következőt adja meg: család, hamis, behízelgő. Heltai Gáspár 1570-ben megjelent Háló című értekező jellegű fordításában is szép, *sima*, kecsegtető beszédéről ír. (Jómagam 1990-ben írtam cikket erről, amelyben a következő példamondatot idéztem: „Egy város most jelölt polgármesterét korábban tanácselnökként azért menesztették az állásából, mert *sima* modorával elaltatta az elvtársakat.”) Az értekező szótárban a *diplomátikus* melléknév szócikkében egyik jelentésárnyalatként a következőket olvashatjuk: „(szépitő, eufemisztikus kifejezésként) Ravasz, hízelgő, *sima* modorú <személy>”. Óvatos légy vele szemben, nagyon diplomátikus szélhámos.”

Minya Károly

A magyar kultúra napján, 2020. január 22-én tartott előadás rövidített szövege. (A szerk.)

Magyaróra

A Magyaróra első évfolyamának összevont mutatószámát (2019/1–4) 2019 novemberében elküldtük az Édes Anyanyelvünk előfizetőinek. 2020 áprilisában megjelent a lap 1–2. összevont száma: Retorika minden tantárgyban. A 3–4. szám novemberben jelenik meg, témája a kortárs magyar irodalom. A szerkesztőség címe: magyarora.folyoirat@gmail.com. A lap előfizethető a postán. A kedvezményes éves előfizetés: 2500 Ft/év. A lap elektronikus úton előfizethető és megvásárolható az e-nyelv.hu könyvesboltjában, és ugyanitt elektronikusán is letölthető.

A Kongresszus és ünneplése

A világjárvány kitöréséig úgy tudtuk, hogy 2020. szeptember 13–20. között – 1938 után immár másodjára – eucharisztikus világkongresszusnak ad helyet Budapest. A főszervező Rómában a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Pápai Bizottsága. A rendező, megvalósító Magyar Katolikus Egyház e nagy megmozdulásnak, világméretű eseménysorozatnak az iménti bizottság nevéhez (is) igazodva az akár intézménynévnek elkönnyelhető (ezért mindhárom alkotó szóelemében nagybetűs) Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus elnevezést, illetve a NEK rövidítést adta.

Az 1875 óta olykor időben rapszodikusán szervezett, de újabban már következetesen négyévenkénti világkongresszusok legfőbb célkitűzése a Krisztus alapította Eucharisztia, azaz az Oltáriszentség megismerésének és tisztelésének elmélyítése. A mostani, magyarországi kongresszus lelki előkészületeinek egyik fontos eleme egy immár évek óta mondható imádság. A katolikus templomokban a szentmise vége táján kerül elő: a pap egymaga is imádkozhatja, de többnyire a jelenlevők is bekapcsolódnak a padokra kitett imaszöveg szívből-lélekből jövő elmondásába.

Az eucharisztikus imádság szövege így hangzik: Mennyei Atyánk, minden élet forrása! Küldd el Szentlelkedet, hogy az önmagát értünk feláldozó és az Oltáriszentségben velünk levő Krisztust felismerjük és egyre jobban szeressük! Ő Urunk és Mesterünk, barátunk és táplálékunk, orvosunk és békességünk. Adj bátorságot, hogy az ő erejét és örömet elvigyük minden emberhez! Add, hogy a készület ideje és az Eucharisztikus Kongresszus ünneplése egész hívőközösségünk, fővárosunk, népünk, Európa és a világ lelki megújulására szolgáljon! Ámen.

Nemrégiben ezen imádságunk kapcsán a következő e-mailt kaptam, véleményemet/tanácsomat kérve: „Kedves Tanár Úr! Vasárnaponként az áldozás után a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus imáját szoktuk elimádkozni. Sajnos pár hete nem tudom úgy mondani a megadott szöveget, hogy oda tudjak rá figyelni. Ez a szövegrész kuszál össze: add, hogy a készület ideje és az *Eucharisztikus Kongresszus ünneplése*... Szerintem nem a kongresszust kell ünnepegni, hanem az Eucharisziát. ... Üdvözzettel: [név]”

Nem kaptam ugyan mástól hasonló levelet, de érdemesnek tartom megosztani lapunk olvasóival a válaszat. Bár többen, netán sokan nem tanultak a középiskolában latin nyelvet, mégis annak grammatikájából kell kiindulnom. Ígérem, nem leszek magasaróptú a magyarázatommal. A rómaiak klasszikus nyelve-nyelvtana a birtokos esetet illetően különbséget tesz a genitivus subiectivus (e.: genitivusz szubjektívusz) és a genitivus obiectivus (e.: genitivusz objektívusz) között. A magyar nyelvben is fölbukkanhat a kétarcú genitivusz, azaz birtokos jelzős alak. A latinban itt van ez a szerkezet: *amor parentum*. Magyarul: a szülők(nek)

a) szeretete. *Amor* = szeretet; *parentum* = a szülőknek a... Nos, mindkét nyelvben ugyanarról van szó. Máris nézzük a magyart! A *szülők szeretete* jelentheti azt, hogy a szülők szeretnek. Ez a genitivus subiectivus. Egy esetleges másik szövegösszefüggésben viszont a genitivus obiectivus nyilvánul meg: *a szülők szeretete* a szülőkre mint tárgy(ak)ra irányuló szeretést jelenti.

Az iméntihez hasonló az idézett imában szereplő, egyes számú birtokos esetben (latinul genitivusban) álló Eucharisztikus Kongresszus és a mellette lévő *ünneplése* szó viszonya. A levélíró úgy értelmez(het)i, és talán jogosan is, hogy a szövegben mindenképp az Eucharisztikus Kongresszust ünnepljük. Az ő értelmezésében ez tehát genitivus obiectivus, vagyis a Kongresszusra mint tárgyra irányuló ünneplés. Csakhogy ha jobban meggondoljuk, imaszövegünk valahogyan mást (is) akar mondani! Éppen azt a lényeges kijelentést, mely szerint maga az Eucharisztikus Kongresszus ünnepel. Tehát az én olvasatomban/értelmezésében ez genitivus subiectivus, vagyis az alany részéről megnyilvánuló ünneplés. Igen, egy ünneplő összejövetelről vagy akár egy ünneplő embersokaságról, hívőszeregről van szó. Emberekről, hívőkről, akik ünnepi díszbe öltöznek (belsőleg is!) az Eucharisztikus Kongresszus napjaiban. Elismerem (bár bírálni egyáltalán nem kívánok), talán egyértelműbb lett volna ekként fogalmazni: „... a készület ideje is és az is, amikor végre (2020-ban) az Eucharisztikus Kongresszus (örvendve) együtt ünnepel majd...” Ünneplésünk csúcsa természetesen az a néhány szentmise lesz, ahol valóban magát az Eucharisziát ünnepljük. Igen: a mindenkori szentmise maga is ünneplés. (Nem véletlen, hogy épp a közismert latin szinonimával élve, a pap a misét *celebrálja*. Az ezzel egyazon töről fakadó *celebris*, *celebre* latin melléknévnek köze van az ünnephez: ünnepit, ünneplést jelent.) És mindezt rátenné a koronát, ha Ferenc pápa maga is eljönne Budapestre, hogy együtt ünnepelhessünk vele: ha úgy tetszik, az Eucharisztikus Kongresszuson, amelyet tehát egy kvázi-intézménynévként nagy kezdőbetűvel írunk; ha meg úgy tetszik (magunkat is beleértve cselekvőként, szubjektumokként, pláne ha részt veszünk rajta), Eucharisztikus Kongresszusként (kongresszust alkotó embe- rekként, hívőkként) azokban a napokban.

Válaszat, amelyet (most már elárulom) egyik öregdiákunknak írtam, ezzel zártam, és ez legyen e cikk lezárása is: „Köszönöm, hogy alkalmat adtál egy érdekes nyelvi probléma tisztázására. Nyugodtan imádkozd ezek után is ezt a szép imát. Lehess Te is az Eucharisztikus Kongresszus ünneplő részvevője: ünneplésének, azaz az Eucharisziát középpontba állító Eucharisztikus Kongresszus ünnepi aktusának avagy ünnepléssorozatának aktív, imádságos jelenlévője. Szívből ezt kívánom!”

Holczer József

Noha a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus megtartása a koronavírus-járvány miatt egy évvel későbbre toódik, e cikk megjelentetésének időpontját nem tartjuk szükségesnek módosítani. (A szerk.)

Édes Anyanyelvünk

Lapunkat az Anyanyelvápolók Szövetségének tagjai tagdíjfizetésük időtartamában a megadott címükön a megjelenés napján fölíazott formában megkapják. A szerkesztőség visszamenőlegesen nem tudja biztosítani a lapot. A 2000 Ft-os tagdíjat az ASZ számlájára kell utalni: 11705008-20132015. A lap előfizethető a postahivatalokban is. A tagsággal, lapterjesztéssel kapcsolatos ügyekben az ASZ irodavezetője illetékes: kovacs.zsuzsanna@anyanyelvapolo.hu

Nyelvjárási-etűdök

Egy külföldi egyetememen dolgozó földimmel az utóbbi időben anyanyelvjárási levelezünk, s nagyon élvezük. A nyelven keresztül visszajönnek fiatalkori hangulatok, élmények. Írásban még megy, de amikor találkozzán beszélni is próbálunk nyelvjárási, már nehezebb. Néhány perc után automatikusan átváltunk a köznyelvre, vagy legalábbis a regionális köznyelvre. Sajátos, belső kétnyelvűség ez, amikor rendelkezünk. Tapasztalatom szerint ez másként működik, mint a külső kétnyelvűség, amikor az anyanyelv mellett egy idegen nyelvet is használunk. Beszélgetés közben bármikor és szabadon át tudok váltani az általam ismert idegen nyelvekre, nem okoz nehézséget, annak ellenére, hogy azokat sem használom gyakrabban, mint a nyelvjárásiomat.

Amikor kiadtuk a szintén vasi (Alsóság) származású, de mintegy hatvan éve külföldön élő Szent Imre Kalevala-fordítását, akkor a vele való megállapodás alapján jelöltük a kétféle *e* hangot úgy, ahogy azokat mi használjuk a nyelvjárásiunkban.

Aztán amikor a Nap Kiadó megjelentette a szetu eposzt (Pekó) és két szetu epikus éneket (A leány halál-dala, A nagy nász) a fordításomban, ott is jelöltük a kétféle *e* hangot, legalább ezzel érzékeltetve, hogy népköltési alkotásokról van szó.

És az már csak hab a tortán, hogy 2019 szeptemberében indított blogomban (pannonicus.blog.hu) időnként nyelvjárási is közlök gyerekkori élményeket tartalmazó rövidebb írásokat.

Az egyetemre kerülve a mainál jobban érzékelhető volt beszédemben a nyelvjárási. Odahaza a regionális köznyelv által tarkított nyelvjárási beszéltünk, ám nekem erről fogalmam sem volt. Kiejtési sajátosságokkal kapcsolatban két emlékem maradt meg. A gimnáziumnak volt irodalmi színpada, amelybe én is beléptem még első koromban. Afrikai költők estjére készültünk, nekem is jutott néhány vers. Az első próbán elmondom én is az egyik verset, amelyik így fejeződött be: *fekete, fekete, mint maga a nyomor*. Hát én ezt szépen előadtam: *feketē, feketē, mint maga a nyomor*. Az irodalmi színpadot vezető tanár nekem esett, hogyan lehet így mondani. Erre csak azt tudtam felelni, mi ezt így mondjuk, s megkérdeztem, ha nem így, akkor hogyan kell. *Fekete, fekete* (azaz csupa nyílt *e*-vel) – válaszolta. Rendben van, legyen így. Aztán amikor Budapestre kerültem az egyetemre, ott meg hallom ám, hogy a társaság zöme a szót így ejti: *fēketē* (az igazság az, hogy nem teljesen zárt *ē*-vel, hanem *elv*-ei van, a zárt *ē* közti hanggal, mindenestre mindhárom szótagban azonosan mekegve).

A másik emlék: az osztályban valaki, aki egyébként regionális köznyelvet beszélt, az *elvtárs* szót *ēlvtárs*-nak ejtette (megvolt a kiejtés politikai mintája). Magyar szakos osztályfőnökünk azonnal kijavította: az embernek nem *ēlv*-ei, hanem *elv*-ei vannak tehát nem *ēlvtárs*, hanem *elv-társ*.

De nemcsak a kiejtésben, hanem az alaktanban is vannak eltérések, s az egyik ilyen miatt rontották le az első gimnáziumban a magyar nyelvi osztályzatomat négyesre. Fogalmazást kellett írni egy osztálykirándulásról, s én ebben az ikes igét nem a köznyelv szerint ragoztam, hanem ahogy odahaza szoktuk, tehát *alszok, mászok, fekszek* stb. Ennekem akkoriban a nyelvtanról, nyelvészetről még a mostaninál is kevesebb ismeretem volt, nem tudtam, hogy a „helyes” alak *alszom, mászom, fekszem* stb. Egyébként vannak olyan ikes igék, amelyeket a legnagyobb jóindulattal és szabálytisztelettel sem tudok szabályosan ragozni egyes szám első személyben.

Hazánkban a nyelvjárásiakat és a nyelvjárási beszélőket megbélyegzik. Ha valaki magas presztízsű posztot tölt be, attól elvárják, hogy a köznyelvet beszélje. Egy-két évtizede az egyik megyei rendőrkapitányt nevezték ki országos rendőrfőkapitánnyá. Értelmes ember volt, de nyelvjárási beszélt, s ezt megőrizte új beosztásában is. Kinevezése után nem sokkal már meg is jelentek az első kabarétréfák az ő rovására.

Számos országban más a helyzet. Finn és német ismerőseim, professzorok, de akár politikusok is minden további nélkül használják anyanyelvjárásiukat, bár ismerik a köznyelvet, az irodalmi nyelvet is. Finnországban éppen mostanában jelent meg egy könyv, amelyben jeles közéleti személyiségek nyelvjárásihoz való viszonyát írják le, a köz-társasági elnöktől kezdve a tudományos és kulturális élet más kiemelkedő alakjaiig.

Az idősebb nemzedék még emlékezhet Franz Josef Straussra, aki Bajorország miniszterelnöke, egy ideig a Német Szövetségi Köztársaság hadügyminisztere volt. Nagy műveltségű ember, aki élete végéig bajor regionális köznyelvet beszélt (azért nem nyelvjárási, mert azt a többi német nem értette volna meg).

Mind Bajorországban, mind Hamburgban van helyi nyelvváltozatot játszó színház. Hamburgi napilapban van egy hetente legalább egyszer megjelenő plattdeutsches nyelvű rovat. A plattdeutsches Észak-Németországban beszél, viszonylag közel áll a holland nyelvhez, nem mentek benne végbe azok a mássalhangzó-változások, amelyek a hochdeutscha jellemzők, tehát a 'víz' *water* és nem *Wasser*, a 'növény' *plante* és nem *Pflanze* stb. Ezt a gyakorlatot be lehetne vezetni Magyarországon is.

A nyelvjárási kérdés összefügg a határon túli magyarság nyelvhasználatához való viszonytal, s így végső soron a magyar nyelv ottani jövőjével. A határon túli magyarok jelentős része – nem ismerve az anyaországi köznyelvet – szégyelli a maga nyelvváltozatát. A jelenséget hazai nyelvjárási gyűjtések során is tapasztalni: a nyelvjárási hordozók igyekeznek a „nadrágos ember” előtt köznyelvet beszélni, mert a nyelvjárási alacsonyabbrendűnek tartják. Az elbizonytalanodás, a saját nyelv alulértékelése végső soron az anyanyelv feladásához vezethet.

Közismert, hogy a mezőgazdaságban a monokultúra hosszú távon több kárt okoz, mint amennyi hasznot hoz. Valószínűleg nem lehet pontos adatokkal alátámasztani, hogy a nyelvi-civilizatórikus globalizáció hosszú távon mekkora károkkal jár, csak feltételezéseink lehetnek róla. Csak azt látjuk, hogy nyelvek tűnnek el, mert beszélőik – különböző megfontolásból – feladják életképes nyelvüket, s térnek át egy magasabb presztízsű idiomára. Kicsiben hasonló a probléma a nyelvjárási és a köznyelv viszonyában is.

El kell érni, hogy a nyelvjárási beszélők megértsék, és a társadalom elfogadja: a nyelvjárási nyelvi-kulturális érték, nem szégyellni, nem kigúnyolni kell, hanem megmaradását támogatni. Az oktatási programokban megfelelő helyet kell a kérdésnek biztosítani. A nyelvjárási beszélő diákokat bátorítani kell, tudatosítani bennük nyelvhasználatuk értékeit, miközben, természetesen, a köznyelvet is el kell sajátítaniuk. Ez egy sajátos kétnyelvűség, amely által a beszélő gazdagabb lesz, mint a csak köznyelvet beszélő.

Azt javaslom, hogy a nyelvjárási megbecsülése érdekében legyen a nyelvjárásioknak is napja – vagy saját jogon, vagy legalább úgy, hogy a magyar nyelv napja elnevezése változzon meg, s legyen a magyar nyelv és nyelvjárási napja.

Pusztay János

„Leírhatatlanul bonyolult” szóösszetételek

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatához időnként érkeznek olyan kérdések, amelyek ugyancsak hálátlan feladatot rónak a nyelvi tanácsadóra. Léteznek olyan bonyolult, többszörös összetételek, amelyek normatív írásmódja csupán a helyesírási szabályok „csúrés-csavarásával” állapítható meg, és a végeredmény hosszú, nehezen értelmezhető „szókígyó” lesz. Még rosszabb esetben sem az akadémiai helyesírási szabályzat pontjai nem nyújtanak kellő eligazítást, sem a helyesírási szótárban nem találunk hasonló felépítésű alakulatot, amely mintául szolgálhatna. Nézzünk meg erre néhány példát!

Az egyik levélíró azt szerette volna tudni, hogyan írjuk a szabályoknak megfelelően azt, hogy *pulyka darált combhús* (itt most a kérdező által alkalmazott írásmódot tüntettem fel). Valószínűleg egy hétköznapi embernek (a helyesírással hivatásszerűen nem foglalkozó személyeket értve most ezen) fel sem tűnik az élelmiszerüzletek hűtőpultjában válogatva, hogy a keresett termék neve a fenti írásmóddal nem felel meg a helyesírási szabályoknak. Levélírómnak azonban feltűnt, a helyes írásmódra viszont nem tudott rájönni. Ami nem is csoda, hiszen bonyolult esetről van szó. Az alapalak, amelyből kiindulunk, a *darált combhús*, egy minőségjelzős szerkezet, amelyet a szabályoknak megfelelően különírnunk. A különírt szerkezet egészéhez kapcsoljuk a *pulyka* előtagot. Ilyenkor a korábbi helyesírási szabályzat által második mozgószabálynak nevezett szabályt alkalmazzuk, vagyis az eredetileg különírt szerkezetet (*darált combhús*) alkalmilag egybeírjuk, az előtagot pedig kötőjellel kapcsoljuk. Eszerint a helyesírási szabályoknak megfelelő írásmód a *pulyka-daráltcombhús*, amely ellen azonban teljes joggal berzenkedhetnek a nyelvhasználók. Még szerencse, hogy egy egyszerű szórendi cserével átvághatjuk a gordiuszi csomót: így lesz belőle *darált pulykacombhús*.

Egy másik levélírónk azt szerette volna tudni, hogyan kell írni annak a szakembernek a nevét, aki fogyatékkal élő személyeket oktat nyílt vízi búvárokodásra. A búvárok szaknyelvében ezt a személyt (adatolt írásmóddal) „fogyatékos nyílt vízi búvár oktató”-nak nevezik. A kérdező maga is érezte, hogy ez az írásmód nem megfelelő, mivel félreértésre adhat okot: mintha az oktató lenne fogyatékkal élő személy. Nézzük meg lépésenként, hogy hogyan alakul a normatív írásmód. A búvárokat oktató szakember a *búvár-oktató* (alárendelő összetétel). (Aki nyilvánvalóan maga is búvár, ezért főnévi jelzős szerkezetként is értelmezhetnénk, de ettől most tekintsünk el.) A nyílt vízi búvárokat oktató személy a *nyíltvízbúvár-oktató*. Ugyancsak a második mozgószabályt alkalmazzuk. És hogyan tudjuk ehhez a *fogyatékos* főnevet kapcsolni? Ez, bevallom, kifogott rajtam, így végül azt tanácsoltam a levélírónak, hogy ne rágaskodjon a szóösszetételhez (főleg, ha azt képtelenség leírni a helyesírási szabályoknak megfelelően), és a kérdéses szakember elnevezését alakítsa inkább szerkezeté, mint például: *fogyatékos vagy fogyatékkal élő személyeket nyílt vízi búvárkodásra oktató személy*.

Némileg meglepett az is, amikor rádöbentem arra, hogy egy olyan kedves, mindennapi tárgy, mint a „*plüss játék mackó*”, sem írható le a szabályoknak megfelelően. A problémát az okozza, hogy az alaptag, a *játék mackó* – a közhiedelemmel ellentétben – nem egybe-, hanem különírandó, mivel a *játék* a *mackó*-nak a főnévi minőségjelzője. Hasonlóképpen, mint a *játék baba*, *játék katona* stb. A *plüss* minőségjelző pedig anyagnév, tehát az anyagnevekre vonatkozó szabályt kell alkalmazni. Eszerint ha az anyagnév egyszerű szó, és a jelzett szó úgyszintén, akkor egybe kell írni a kifejezést: *plüssmackó*. Ha viszont a szerkezetnek legalább az egyik tagja összetett szó, akkor különírjuk: *plüss medvebocs*. Arról azonban nem rendelkezik a szabályzat, mi a teendő akkor, ha a főnévi jelző egy minőségjelzős szerkezetnek a bővítménye! Merthogy itt erről van szó. Jó megoldás nem létezik, csak legkevésbé rossz: talán írjunk mindent külön szóba? A szórendi csere azonban itt is segíthet: miért ne lehetne az örök népszerűségnek örvendő gyermekjáték *játék plüssmackó*?

Ahogy a fenti példákban is láthatjuk, a – Grétsy tanár úr találó szavával élve – „rőföskifejezés-egybeérőszakolás” helyett sok esetben könnyebben értelmezhető írásképet eredményezhet a körülírás vagy csupán a szavak sorrendjének megcserélése.

Ludányi Zsófia

Ez az alma messze esett a fájától

Az egyik budai közértben a gyümölcsök között böngészek. Fényesre dörgölt, csodás, klónozottan egyforma almák, mintha műanyagból lennének, pedig élők. Persze, hogy előtte mivel voltak duzzasztva, vegyszerezve, kezelve, azt most hagyjuk. Az egyiknek a nevén kissé megütközöm: *Gremi smis*. Darabja 299 forint.

Mi lehet ez? Aztán rájövök, hogy a *Granny Smith* név fonetikusan leírva – bár csak félig fonetikusan, ami egyfajta elbizonytalanodást jelez. A *smis*-nél érezte a névadó, hogy az *s*-ből magyar *sz* lesz, ha kiejtjük, de azért „elegáns” akart maradni. A *gremi*-nél a Grammy-díjra gondolhatott, de az egy másik „gyümölcs”.

Az import áru ládáját kellett volna csak megnézni – rajta az eredeti név. De erre nem volt idő, úgy látszik. Lefényképezem az árucímkét, mire odalép a biztonsági őr, heherészve: itt nem szabad fényképezni. Ki van írva az ajtóra! Miért nem lehet lefényképezni egy élelmiszerboltban az almát? A kérdés költői marad – csak. Olyan szépek – lódítok –, meg akarom mutatni a lányomnak is... Kíváncsi vagyok a lelet megőrzésére.

Az almafajták is haladnak a korrallal: ma már alig találunk magyar nevűt. Hol vannak már az arany pármének, a húsvéti rozmarin-

gok? De London pepint vagy téli fehér kálvit is hiába keresnek a szupermarketben. Lassan a tipikusan magyar fajtának vélt, bár amerikai eredetű jonatán is ritkaság. Az Idared, a Jonagold, az itthon szinte őshonosnak számító, holott szintén amerikai Starking, a Golden mind külhoni, bár utóbbi olykor *zöldalma* néven mutatkozik a polcokon, pedig nem is ugyanarról a fajtáról van szó. A mutsu szintén előfordul a hipermarketekben, ez egy japán szigetről kapta a nevét. Érdekes, hogy itt ragaszkodnak a forgalmazók az angol írásmódhoz, holott a japán szavakat, tulajdonneveket többnyire fonetikusán írjuk a magyarban. Tehát *mucunak* kellene írni.

Az almák sorsa egyébként tragikus fordulatokban gazdag Magyarországon: pár éve hatalmas másmárketet irtottak ki Szabolcsban, meggondolatlanul. Amelyik gyümölcs nem szabályos formájú, az csak léalmának jó, mert a mai vevő – állítólag – nem viseli el, ha nem egyforma két alma. Illetve elviseli, ha *bionak* nevezik, és 500 forint kilója a budai termelői piacon.

Borsodban láttam olyan, almától roskadó fákat, amelyekről le sem szedik a termést – állítólag nem éri meg a munkásokat fizetni, plusz kiperkálni a benzinpénzt a szállításra, így hát ott aszalódik tavaszig a sok, valaha büszkén pirosuló gyümölcsmúmia, amelynek lassan már neve sincs. Közben pedig árad be az import alma – mindegy, hogy *Granny* vagy *Grammy*.

Elek Lenke

Méheraj

Dzsajadéva, a XII–XIII. században élő, szanszkrit nyelven író indiai költő pásztorénekét, a Gíta Govindát a magyar olvasók Weöres Sándor mesteri fordításában ismerhetik. A varázslatos keleti világ leírásaiban gyakran megjelennek a méhek és a velük kapcsolatos kifejezések: „fülemüleszavu kusza *méhzigésü* lugas”; „*méh-raj* a nyílra hasonlatos, ivalaku lenge liánra lefekszik”; „a sűrű szövevény árnyán, hol *méhraj* bujdokol”; „a *méhraj* lágy zsongása a tavaszi mangófatöveken”; „lótuszlel-vél-tenyerek fölé smaragd karperec *méhraját* csavarja”. A legfeltűnőbb efféle szó bizonyára a következő: „Vándorok asszonyait szerelem tüze győtri a szívbe-szövődve, / *méherajos* szírom-árban emelkedik a bakula tárt legyezője”. A *méherajos* összetett szó előtagja a *méhe*, ez alak szerinti tájszó. Köznyelvi szótáraink *méheraj(os)* szót nem tartalmaznak, a köznyelv *méhraj*-nak mondja a ’rajzaskor kirepülő és új családot alkotó méhek tömegét’ vagy a ’virágok körül röpködő méhek’-et. Tájszótárainkban nemcsak a *méhe* alakváltozatú szót lelhetjük föl az *Apis mellifica* megnevezésére: *méhe*, *méhej*, *méhel*, *méhely*, *mihe*, *méi*, *míhi* és egyéb változatokat közölnek. A *méhe* szót már 1138-ból adatolják nyelvtörténeti szótáraink. A magyarral rokon nyelvek összevetésével **mekse* alapalakra lehet következtetni.

Hogyan kerül egy több száz éves szanszkrit szöveg fordításába a *méheraj*? Weöres a *méhraj* alakot is használja. A régebbi magyar irodalom ismerte a *méhe* szót, ezért bizonyos mértékű régiesség is tapad hozzá, amely hangulat illik a szanszkrit pásztorvershez.

A *méhé*-t Berzsenyi Dániel is többször leírta műveiben: „Édes Mitzim szeretlek / Mint *méhe* a virágát” (Fő és Szív, korábbi változat); „Mint kis *méhe* csak itt a’ vizerek körül / Döngécsel” (Az én Múzsám); „Így hordott eledelt nékie *méhe*, galamb” (Elégia Gróf Festetics György’ hamvaira). Megtalálható a *méh* is: „Édes Chloém! szeretlek, / Mint *méhek* a’ virágot” (Fő és Szív, végleges változat). A Berzsenyi által versbe vont szó ellenérzést keltett Kazinczy Ferencben. Levelezésükben évekig szó esik a *méhé*-ről. Kölcsény Ferenc is kifogásolta a niklai remete *méhe* szavát. Berzsenyi írta a széphalmi mesternek, Kazinczynak: „Nem lett volna-e jobb az én princípiumom szerint a nyelvmívelésben a dunait is használni, és az által sok kétértelmű tiszai szavakat megkülönböztetni ilyenformán: *méhe* apis, *méh* uter”. Ez az elméleti fontolgatás arra vall, Berzsenyi Dániel nyelvi tudatában és nyelvi ízlésében nem az a (nyelvjárási) képzetkör és hangulat él és hat, amelyik Kazinczyéban, és amelyik századunkban is megvan a *méhé*-vel kapcsolatban.

Petőfi Sándor egyszer szövi versbe a szót „[lágy szellő vagyok,] Létezésemet csak a kis *méhe* tudja, / Melly haza felé tart a rétről fáradtan”. E részlet A szél című verséből van, amelyben az idézett rész így folytatódik: „Ha fáradtan száll a kis *méh* a tehertől, / Melyet oldalán visz, melyből mézet készít, / Tenyeremre veszem a kicsiny *bogarát*, / Ugy segítem elő lankadt röpülését”. A versben Petőfi *méh* – *méhe* – *bogár* szavakkal nevezi meg a szorgos rovar, vagyis változatosságot teremt és ezzel stílus-

hatást is. Előfordul Petőfi költői nyelvén egyszer a *méheraj* is a népeletre utalva: „A falukban megállok egy szóra, / hol a lányság, mint *méhe-raj* áll”.

Szavunk meglétét Móra Ferenc mondaföldolgozásában, Az aranyászó bárányban a téma régisége is indokolja. Itt egy összetételben található: „Nyárlehellte fuvalom / Halksóhajtvá hord be rajta [ti. Mátyás király ablakán] / *Méhedongást*, mézszagot, / Bazsalikom illatot...” Egy Babits Mihály-versben a nem városi életmód ábrázolása kapcsán ezt olvashatjuk: „Egy kicsi *méh* meg beszorult valahogy / a szobába / s az egész szoba most zeng, mint egy zsongó / zeneláda”, majd a vers végén: „egy kis *méhe* / szállt lelkembe / s újra zeng lelkem – zsong, mint ha örök / hangszer lenne”, s a költemény címe: Csak egy kis *méhe*... A vidéki élet nyelvi elemekkel való ábrázolásában a *méhe* szó is közrejátszik.

Mi engedi meg, mi indokolja a *méhe*, pontosabban a *méheraj* versebe írását? A henyé szóismétlés elkerülése ugyancsak ok, nem beszélve az eredeti szöveg versformájának, a ganavrittának követéséről. A Gíta Govinda átköltésében négyszer szerepel a *méhraj* főnév. Gyakoriságának csökkentésére más kifejezések is vannak a fordítás szövegében: a *raj* ’méhraj’, *méhcsalád*, *méhek felhője*. Ha valamely szó gyakran előfordul, akkor stílushatása általában gyengül. A *méhraj* gyakoriságának megszüntetése mindenképpen szándéka lehetett a műfordítónak. Ezt a *méhraj* előfordulási helye jól bizonyítja, mivel csupán néhány sor választja el a *méheraj* előfordulásától. Természetesen a ganavritta verselés magyarrá tétele szintén segítette, hogy a „*méherajos* szírom-árban emelkedik a bakula tárt legyezője” sor megszülessék a költő tolla alatt. Mindezekon kívül vagy mellett a hangulatkelés szintén szóba jöhet a *méheraj* fölhasználásának indokául. A *méheraj* – amint a *méhe* is – a mai magyar köznyelvű olvasó számára a háborítatlan, virágos erdő-mezőt, a falusi életmódot, amelyek jobbára a múltéi, és a méhészkedés régi, paraszti módját képes társítani az alapjelentéshez. Ez a képzettársítás a *méhraj* vagy a *méhcsalád* szóhoz nem kapcsolódik mindig, csak akkor, hogyha a szövegalkítás egyéb tényezői ugyancsak erre utalnak. Vegyünk egy újságnyelvi példát: „A *terepszíni futball-labdához hasonlatos gombolyagot* 1985. június 10-én[,] hétfőn kapták »ajándékba« Budapesten az Üllői út 17–19. számú ház lakói. Egy héttel később, vasárnap délután már bizonyos volt, hogy az eltévedt *méhcsalád* egyszer s mindenkorra bekvártélyozta magát a bérházat és a szomszédos óvodát elválasztó vaskerítésre. A *szorgos állatkák* azóta megkezdtek saját otthonuk építését.” Van még a cikkben *mézgyűjtő kolónia*, *raj* s még két *méhcsalád* is. A *méhe* szóra és a hozzá kapcsolódó képzetekre az újságnyelvben kevésbé van szükség; egyébként a cikkíró is elkerüli az ismétlődést. Persze az indiai költő művéhez sem illik teljesen a szóban lévő képzetkör, egy része azonban igen. Hiszen a falusi, a paraszti életbe és munkába a városi ember régóta hajlamos valamiféle felhőtlen boldogságot, idillt belelátni, beleképzelni. A *méheraj* (s a *méhe*) is hordoz efféle vonatkozást. Dzsajadéva versfüzérének hőse pásztor, az ő élete, szerelmi kalandjai a mai (és magyar) olvasót olyan idillvilágba viszik el, amilyenben érvényesülhetnek a *méheraj* magyar alaki tájszó képzettársításai, de immár indiai környezetet idézve.

Büky László

Kötőhangok

Az előre csomagolt húsárut úgy teszik tartósabbá, hogy vagy kiszívják mellőle a levegőt – ez a vákuumcsomagolás –, vagy más gázt nyomnak a levegő helyére. Ez utóbbit így jelölik: „védőgáz csomagolás”. Helyesen *védőgázos* lenne. A gáznak ugyanis nem *a* a kötőhangja, hanem *o*: *gázok, gázon, gázos*. A tárgyrat kötőhang nélkül kapcsoljuk hozzá: *gázt*. Ez zárt kötőhangú szavak esetében előfordul, nyílt kötőhangúak esetében azonban nem. Nagyon hasonló alakú szó a *ház*, azt mégis így toldalékoljuk: *házak, házam, házas, házat*. Ugyanígy: *karajok, karajt, de májak, májat*. A kötőhang valójában nem független hézagöltő, ejtéskönnyítő hang, hanem – legalábbis régi főnevek esetén – a szó eredeti tövéghangjának a maradványa. Az újabb szavakat a régiek mintájára bővítettük magánhangzó végződésel. (Itt már nincs teljes következetesség, mert: *olajos, olajok, de olajat* – nem pedig *olajt*.) A legtöbb melléknévnek nyílt a kötőhangja, de: *nagyot, szépét*. Igazság szerint a szótárakban föl kellene tüntetni a szavak kötőhangját is, mert egy nem magyar anyanyelvű honnan tudná? De úgy látszik, néha még a magyaroknak sem egyértelmű.

Az igezőnek nincs állandó kötőhangja, itt a kötőhang a toldalékhoz tartozik: *hallani, hallok, hallasz, hallod; kezdeni, kezdők, kezdés, kezdőd*. Az igeikre tehát érvényes a szakirodalomban szokásos újabb megjelölés: *toldalékelőző*. A közös nevező mégis a *kötőhang*.

A jeleknek és képzőknek is megvan az állandó utókötőhangjuk, amellyel hozzájuk további toldalék csatlakozhat. Például a *-k* többesjel utókötőhangja nyílt: *házakat, székeket*. (A székely nyelvjárásban másképp alakult: *házakot, székeköt*). Az *-ás/-és* és a *-ság/-ség* képző zárt kötőhangot von maga után, pl. *szólások, butaságot, nevelés*. Az *-s* melléknévképző utókötőhangja nyílt, de ha a melléknévet főnévként használjuk, akkor zárt kötőhangot kap: *okosak – az okosok, kezesek – a kezesek*. Lám, még a kötőhangokat is ki tudjuk használni jelentés-megkülönböztetésre!

Kötőhangra általában ott van szükség, ahol különben két mássalhangzó találkozna. Jó ideje terjed a kötőhang-használat ott is, ahol nem volna rá szükség.

Az idősebbek fülét még sérti a *láthatóak, érthetőek*-féle forma. Hagyományosan: *láthatók, érthetők*. A fiatalok már a kötőhangos formát vélik szabályosnak. Ebben közrejátszott az, hogy az *-n* raghoz már hozzáta-

padt a toldalékelőző: helyhatározóragként *-on/-én/-ön* vagy (magánhangzóra végződő szó esetén) pusztán *-n*, módhatározóként pedig *-an/-en*. A megkülönböztetésre az adott lehetőséget, hogy a főnevek zöme zárt kötőhangú, és a helyragot többnyire főnevekhez kapcsoljuk, a módhatározót pedig melléknévekből képezzük, és azok majdnem mind nyílt kötőhangúak. Még mondjuk, hogy *forrón szereti, kérőn nézett rá*, de gyakoribb a *bántóan, láthatóan*, és innen már csak egy lépés a *bántóak, láthatóak*. Pedig a *-k* többesjelhez nem tartozik kötőhang! A bővülésben az is közrejátszhat, hogy az *-ú/-ű* végű melléknéveket már régóta kötőhanggal toldalékoljuk, pl. *hosszúak, könnyűek*. Ugyanez nem fordul elő főneveknél: *hattyúk, kesztyűk*.

A melléknévi igenév hármas természetű lehetőséget adna finom megkülönböztetésre: melléknévi értelemben kötőhanggal, főnévi és igei értelemben kötőhang nélkül. Például: *Ezek az adatok megbízhatóak*. (Milyennek?). *A megbízhatókat küldik külföldre*. (Kiket?). *A tükörök megbízhatók a vendégek fogadásával*. (Megbízák őket – igei tartalom.) Nem biztos azonban, hogy ilyen mérlegelés elvárható az átlag beszélőtől. A jelek inkább arra utalnak, hogy minden helyzetben a kötőhangos változat terjed. Így pedig nem gazdagszik a nyelv a változással, csak terjengősebb lesz, tehát jobb lenne visszatérni a kötőhang nélküli változathoz.

A fölösleges kötőhangnak egy egészen meglehetősen példájával is találkoztam: *régiebb*. Ez főleg azért meglehetősen, mert a *régi* szokásos fokozása *régebbi* – úgy, mint *előbbi, utóbbi, korábbi* –, de elfogadható a *régibb* is, mint az *újabb* párhuzama. A *régi* többes száma viszont *régiek* – ennek mintájára alkothatta valaki a *régiebb* formát. Maradjunk azért a megszokottnál!

Fordított eset a *férfik*. Ez szabályos lenne, ha például a *néni* szóval vetjük össze: *nénik*. Csakhogy a *férfi* eredetileg *férfiú* volt, ebből a tövéghang toldalékolás előtti nyitásával lett a *férfiak, férfias* alak, ráadásul vegyes hangrendű, mert a szó eredetileg összetett volt: *férj + fiú*. A tárgyragnál ez már nem látszik: *férfit*.

A különböző minták érvényesülése néha nyelvjárási különbségekben mutatkozik meg, mint például az *az-zal/avval* esete, néha a kisgyermek egyedi megoldásaiiban (*enyéd, tégem*), néha pedig a hagyományos és az újabb változatok eltérésében. Különösebb indok híján a hagyományos megoldás az elsőbbség.

Buvári Márta

Látszólagos ellentétpárok

A legtöbb igeikötőnek megvan a maga ellentétes értelmű párja. Például a *fel* és *le*, a *ki* és *be* az ige jelentését az ellenkezőjére változtatják. Nem mindegy, hogy valaki *lemegy* vagy *felmegy*, illetve *kimegy* vagy *bemegy*.

Csakhogy számos esetben a látszólagos ellentétes igeikötőhöz kapcsolt szavak, mondhatni, önálló értelmet nyernek, és semmilyen vagy jóformán semmilyen formában nem fejeznek ki ellentétet. Példának okáért, ha egy elit klub tagja valamitől *begolyózik*, akkor jó esélye van rá, hogy őt onnan *kigolyózzák*. Ebben az esetben azonban a két ige nem ellentéte egymásnak. De hasonlóképpen nincsen tartalmi ellentét például a következő – az irodalmi nyelvből ugyan

részben kilógó, helyenként kifejezetten durva, mindamellett kétségtelenül létező, használt – szavak esetében sem: *felcsinál – lecsinál, becsinál – kicsinál, lenyom – felnyom, kimutat – bemutat* (ti. középső ujjat), *bejárónő – kijárónő, ezt kapd ki! – ezt kapd be!*

Végül ne feledkezzünk meg azokról az igeikötős szavakról se, amelyeknek még látszólag sincs ellentétes párjuk. A *revans*-ot magyarítják a sportnyelvben – szerintem ötleletesen – *visszavágó*-nak. De az *odavágó* furcsán hangzik, bár néha ezt is hallani a sportriporterektől 'első mérkőzés' értelemben. Hasonlóképpen, akit felvesznek egy tanintézetbe, azt *beiskolázzák*. Ki hallott viszont arról, hogy valakit valahonnan *kiiskolázzanak*?

Kulcsár István

Anyanyelvünk külföldön, avagy Hogyan utazzassuk könyveinket?

Utógondolatok egy színes konferencia témáihoz

Az Anyanyelvpolók Szövetségének konferenciája az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Február 21-én jeles kutatók, tanárok arra a kérdésre igyekeztek válaszolni, hogyan jelenik meg a magyar nyelv, a magyar könyv külföldön. Olasz, japán, szlovák, lengyel, francia példákat mutattak be. Fontos ismereteket kaptunk, tájékozódásnak is kiváló, de további kutatásra serkentenek. Mert igénylik azt. A furcsaságok közé tartozik Balázs Géza kutatási láttelepe, miszerint a rendszerváltás óta nincs adatolva megfelelően a magyar könyv külföldi megjelenése. Ezzel magam is találkoztam a franciás vonalon, és amikor legutóbb Pomozi Péter *Felvidék* című könyvével foglalkoztam. (Ez utóbbiról bővebb ismertetés olvasható: Agria, 2019, tél.) Hogyan alakul a könyvnek a sorsa? Nyelvünk, kultúránk megismertetése összetett, összehangolt cselekvést igényel. Sok rendezvény foglalkozik ezzel. Vannak tehát akciók, programok. A magyar nyelv és kultúra megőrzését és fejlesztését feladatának tartó koncepció több évtizedes múltra tekint vissza. Ezen belül formálódott Balázs Géza professzor vezetésével a magyar nyelvstratégia, amelyre nagy szükség van feszes cselekvési programmal működtetve, honi és külföldi közreműködőkkel. És ez a kultúrpolitikának is szerves része kell, hogy legyen. Ilyen tevékenységet folytat, mások mellett, a Balassi Intézet, programjában például a teljes *Magyar nyelvű otthon* sorozatnak is fontos helyet kell kapnia.

Nehezíti a helyzetet, hogy a külföldi egyetemeken csökkennek vagy meg is szűnnek a magyar nyelvi tanszékek. Sárközy Péter, a római La Sapienza Egyetem magyar tanszékének nyugdíjas professzora szerint a nyugat-európai és az amerikai kontinens magyar tanszékei sorban megszűntek, egyre kevesebb az igazi hungarológus külföldi egyetemi kutató, és aki még maradt, az sem kap segítséget a munkájához. A kulturális külpolitika feladata, hogy a magyar nyelv és kultúra megmaradásában hatékonyan segítse elő a magyar történelem, irodalom, nyelv és nyelvészet oktatását, valamint a külföldi magyar intézetek tudományos tevékenységét. A sikeres gazdasági beruházások mellett ez is országos stratégiai tervezést igényel. A szervezett stratégia része a terjesztés, a megismertetés, hogy legalább hírként jelenjenek meg a művek. Ez folyamatos, mindenre kiterjedő kiadvány- és sajtófigyelést igényel az intézmények részéről: mi van a piacon? A magam kutatási-érdeklődési területén úgy látom, hogy ez „hézagos”. Pedig a mai (túl)buzgó internetes hirdetési világban áradnak az adatok. A menedzselés, a marketing fontos szerepet játszik: mi van a külföldi piacon? Nemzetközi hálózat kiépítése szükséges a külföldön élő magyar szervezetekkel, kulturális intézetekkel, magyar nyelvi társaságokkal, nemzetközi irodákkal. Ebben a személyes hatások sokat jelentenek. Egy vagy akár több intézmény létrehozása önmagában nem hozza meg a várt eredményeket. A számításba jöhető szervek szervezett, dinamikus összefogása szükséges. A feladatok végzéséhez akciózó attitűd és képességek kellenek. Ez állandó, folyamatos készséget igényel. (Egyetemeink idegen nyelvi tanszékeinek intenzív szerepvállalása is elképzelhető.) Tehát szervezet, cselekvési program, akciózó közreműködés együttese vezetheti el a magyar könyveket külföldre, és ismertetheti meg a külföldieket szerzőinkkel. (A külföldi ma-

gyar intézetek hálózata mára világszerte 22 országban, 24 intézettel képviseli a magyar kulturális és oktatáspolitikát, áll a Balassi Intézet honlapján. Hozzátehetjük: tavaly decemberben nyílt meg az újabb Tokióban.)

Ám felmerül: beleférünk-e, beleillünk-e a globalizálódó hatásokba, igényekbe? Milyen irodalom keljen útjára? Klasszikusaink vagy a kortárs művek? Ez pártatlan ízlés dolga, szakmai csoportok feladata, piackutatás, fordítás, próbák. A „beméréshez” időre van szükség. Mint a beéréshez is. Eddigi ismereteink szerint van keletje a magyar irodalomnak, ebből is, abból is, a világ szinte minden pontján felbukkan egy-egy műdarab. És bővítsük a kultúrkört: néptáncunk, zenei anyanyelvünk, népzeneink, Liszt, Bartók, Kodály muzsikája hat a világban. Irodalmunk is. Vörösmarty *A vén cigány* francia fordításának elemzésekor sikerült „láttatni”, hogy költőnk mint próféta hirdeti „országának helyét a teremtő nemzetek között”, a XIX. századi „köztársasági aranykor hajnalán”. Ez a költészet lehetett romantikus, liberális, demokratikus, a mában: „globalista költészet”. Azzá fejlődött, a korok viharainak ellenállva, azokban érelődve. A francia fordítások is meggyőznek: Vörösmarty költészete aktuális ma is. (L. tanulmányomat: A globalizmus hajnalán. – A tizenkét legszebb magyar vers 10., alkotó szerkesztő: Füzfa Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2012, 215–229.) A mai (világ)társadalomban állandósult a kihívás (*défi*), már nem mondhatjuk: *à l’aube de la mondialisation* (a globalizmus hajnalán), már jól „belehúztunk”. Értékeinkre nagyobb szükség van, mint valaha. A globalizmus sem a „semmiből” jött, „az 1500-as évek elején kezdődött, és korunkban tetőzik, amit sejtelmes pontatlansággal globalizációnak szokás nevezni”. És ennek feltérképezéséhez a XVI. század elejére kell visszamenni, ajánlja a filozófus, Csejtei Dezső, amikor Kopernikusz elmélete is jelzi, hogy a föld „kifordult a sarkából”, és egyre sürgetőbben jelentkezett annak igénye, hogy „új alapelvek szerint rendezzék a népek együttélését” (Jó indianok. Egy tisztességes globalista a reneszánszból. Magyar Nemzet, 2012). A filozófiatörténész Francisco de Vitoria Domonkos-rendi szerzetesnek, a salamancai egyetem vezető teológiaprofesszorának humanista és reneszánsz hatásokra nyitott filozófiáját mutatja be: „Ő volt az első, aki globális léptékben gondolkodva megfogalmazta azokat az elveket, amelyek alapját képezhetik egy új világrendnek.” Irodalmunk, megfelelő nyelvi közvetítéssel, művészi átültetéssel egyetemes. Ezt személyesen megerősíthetem a francia nyelvű fordítások terén végzett „utánjárás” eredményeivel (Egy franciatanár irodalmi kalandjai. Szombathely, Savaria University Press, 2015).

Értékeink felmutatása, „utaztatása”, a hazai és külföldi információs kapcsolatok jó működtetése átfogó szervezettséget, szakértelmet és nem kevés jóindulatot igényel. Bízunk benne, hogy az arra érdemes műveknek, szerzőknek szerencsájuk lesz. És ezzel az idegen olvasó új érzésekkel, gondolatokkal gazdagodva közelebb kerül hozzánk.

Sz. Tóth Gyula

**Értékeink
felmutatása,
„utaztatása”**

Kérdések és válaszok

Hogyan írjuk helyesen, és miért: Beaufort-szélerősségskála vagy Beaufort-szél-erősség-skála?

A szótárakban *Beaufort-skála* formában szerepel a kérdéselt szó. A helyes írásmód: *Beaufort-szélerősségskála*. A szélerősségskála három szóból áll, de hat szótagos, így egybeírjuk (AkH. 139. pont). A tulajdonnevet kötőjellel kapcsoljuk hozzá (AkH. 166. pont). Írhatnánk még *Beaufort szélerősségi skála* formában is. Ez utóbbira példa lehet a *Szondi pszichológiai teszt* (OH. 169).

Melyik a helyes írásmód: dzsungeltörvények vagy dzsungel törvények, Goldman Sachs gengszter-bankárai vagy Goldman Sachs gengszter bankárai?

A helyes írásmód: *dzsungeltörvény*. A *gengszter bankár* szókapcsolatot kétféleképpen írhatjuk a jelentéstől függően. Ha a gengszterek bankárjáról van szó, akkor egybeírjuk: *gengszter-bankár* (jelöletlen birtokos jelzős szóösszetétel). Ha azonban olyan személyről beszélünk, aki gengszter is, bankár is, akkor főnévi jelzős szerkezetként különírjuk: *gengszter bankár*.

Hogyan írjuk: új koronavírus + járvány?

Az írásmód a három szóból álló szerkezet tagolásától függ. Az új koronavírus által okozott járvány írásmódja: *újkoronavírus-járvány* (az AkH. 141. b) szabálypont alapján). Ha a koronavírus-járvány új változatáról beszélünk, akkor az *új koronavírus-járvány* a megfelelő írásmód.

Helyesek ezek így: karantének, koronapló?

A *koronapló* (korona + napló) ugyanúgy szójáték, mint a *karantének* (karantén + ének).

Mostanában gyakran láthatjuk leírva ezt a szót: tisztifőorvos. Helyes így?

A helyes írásmód: *tisztifőorvos*, de *tisztiorvos* (AkH. 534).

Az online színházi előadás kifejezést három szóba írjuk?

A helyes írásmód valóban ez: *online színházi előadás*. Egy jelzős szerkezet (*színházi előadás*) bővül egy újabb jelzővel (*online*), ezt különírva kapcsoljuk a szerkezethez.

Miképpen írandó: zöld + szám?

Ingyen hívható, közérdekű telefonszám jelentésben a helyes írásmód: *zöldszám*. Zöld színű szám jelentésben különírjuk: *zöld szám* (MHSz. 583).

Mi a helyzet azzal az emberrel, aki egy faxgéppel képes csodákat művelni azzal, hogy úgy bánik vele, mint Grace a könyvben a lovával? Ót hogy hívjuk Faxsuttó? Vagy fax-suttogó? Nekem ezek a „különös”, a magyar nyelvben nem sűrűn előforduló szókapcsolatok hiába jelentéstömörítő hatásúak, mindig inkább kötőjellel írandónak tűnnek.

Szabályosan (AkH. 111. szabálypont) egybeírjuk: *faxsuttó* (faxgép által való suttogás). A kötőjeles írás lehetőségét a 263. b) szabálypont adja meg, kérdés, hogy ez a szó beleillik-e a sorba. A szokatlan, alkalmi szóösszetételek kötőjeles írása főként a költői nyelvre jellemző, például: *bogáncs-szívem*, *gyémánt-hitemet*, *köd-gubában*, *kő-iszonyatját*, *rokon-örtüzek*, *rőzse-dalok*.

Művészetek Palotája. Ennek mozaikszava nem MúPa lenne?

A *Művészetek Palotája* szabályos rövidítése: *Múpa* (AkH. 417, illetve 286. a). A *Múpa* írásmód az Osiris Helyesírásban (407) leírtakkal magyarázható: olykor a magánhangzó időtartamát tekintve van eltérés a szóösszevonásos és a teljes alak között. Ez a megoldás a szóösszevonások esetében elfogadható, például: *Oviber (Országos Vízügyi Beruházási Kft.)*, *Tüvati (Tűz- és Vagyondélmény Társasági Intézmény)*.

Kell-e vessző a következő kifejezésbe, és ha igen, akkor miért: (...) majd a kabátját felkapva, gyorsan elindult az ajtó felé, a gyerekekkel a nyomában.

A határozói igeneves szerkezetben a bővítmény az igenév előtt áll (*kabátját felkapva*). Ilyenkor nem jellemző a vessző használata a szerkezet után (OH. 348). A mondat végén a *gyerekekkel a nyomában* szerkezet ún. hátravetett határozó, vesszővel választjuk el a mondat többi részétől. A példamondat vesszőhasználata tehát így alakul: ... *majd a kabátját felkapva gyorsan elindult az ajtó felé, a gyerekekkel a nyomában*.

Van-e köze a gogosárinak a Sári névhez?

A *gogosári* a román *gogoşar* szóból származik, jelentése: paradicsompaprika. Nincs köze a *Sári* névhez.

Mi az etimológiája a flamós szavunknak?

A *flamó* és származékszavai az evéssel, éhséggel kapcsolatosak: *flammol*, *flamózik* 'eszik', *flam(m)ós* 'éhes'. Eredetét németnek jelöli a Magyar értelmező kéziszótár és az Idegen szavak szótára (Osiris).

Agykurkász vagy agyturkász, melyik alak a helyes? Esetleg egyik sem, vagy mindkettő? Továbbá mi a jelentése?

Mindkét kifejezés előfordul az internetes keresőben: *agyturkász* (706 találat), *agyturkász* (3100 találat). Az ironikus kifejezés szinonimái: *pszichológus*, *terapeuta*, *lélekűvívár*, *lélek- orvos*. A szöveggörnyezettől függően esetenként lehet eltérő jelentésű is.

Egyre többször találkozom ilyen jellegű mondatokkal (írásban, nyomtatott sajtóban): „A Massachusettsben gyerekeskedett Mariás egy házban lakott Vladimir Nabokovval és Jorge Guillén költővel...” Én nem érzem szükségesnek a gyerekeskedés múlt idejének hangsúlyozását, sokkal magyarsabbnak tartanám „A Massachusettsben gyerekeskedő Mariás...” mondatindítást.

A magyar nyelvben nincsen olyan időviszonyítás, mint más idegen (pl. angol, német) nyelvekben. Nem indokolt tehát az az elgondolás, hogy a múltra vonatkozó mondatokban csak befejezett melléknévi igenevet lehet használni. Ezekben a mondatokban a befejezett melléknévi igenév előidejűséget jelez. De ilyenkor is nyugodtan használhatunk folyamatos melléknévi igenevet (Balázs Géza – Zimányi Árpád: Magyar nyelvhasználati szótár). Vagyis: „A Massachusettsben gyerekeskedő Mariás...”

Föl vagy fel? Én a fölt vidékiesnek érzem (fölepül, fölmegyek), és kizárólag a felt használok.

A *fel*, *föl* alakváltozat vagylagos, használatára szabály nem, legfeljebb tanács adható. Ha az ige (több) *e* hangot tartalmaz, előnyben részesíthetjük a *föl* változatot: *fölfedez*. Máskor viszont a *fel* igeikötő révén érhető el változatosabb hangzás: *felköszönt*. Elvont értelmű szavakban a *föl* erőltetése mesterkéltnek hat, nemigen mondjuk például, hogy *föltételes* mód, *hitelföltételek*. De az *e* – *ö* közötti választás végső soron mindig a szöveggörnyezettől és a beszélő vagy fogalmazó stílusérzékétől függ (Grétsy László – Kemény Gábor: Nyelvművelő kézikönyv, 175).

Összeállította: Minya Károly

A nap 24 órájában elérhető a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda ingyenes tanácsadása. A kérdést a www.e-nyelv.hu honlapon lehet föltenni. Az ügyeletes tanácsadó igyekszik minél hamarabb válaszolni. A honlapon több mint 25 000 korábbi kérdés-válasz tekinthető meg. A jelenlegi tanácsadók: Balázs Géza, Bincze Diána, Blankó Miklós, Borszik Adrienn, Deák-Takács Szilvia, Dede Éva, Minya Károly, Minya Károlyné, Pölcz Ádám, Tomori Tímea. Munkájukat további nyelvész szakemberek segítik. Ha azonnali segítségre, dolgozat, cikk, sajtótermék vagy online felület nyelvi ellenőrzésére van szüksége, a kérést itt jelezze: www.e-nyelv.hu, telefon: 30-318-9666.

HÍREK – TUDÓSÍTÁSOK

Karantén-hírek

A koronavírus-járvány miatt március elején elrendelt rendkívüli állapot meghiúsította tavaszi rendezvényeinket. Ötven éve egyetlen győri Kazinczy-verseny sem maradt el, idén azonban nem lehetett megtartani a járványveszély miatt. Elmaradt az áprilisi magyar nyelv hete, a májusra tervezett 14. anyanyelvi konferencia is. Ezek pótlására várhatóan csak egy év múlva kerülhet sor. A nyári rendezvények megtartásáról lapzártakor (2020. április 30.) még nem tudunk biztosat mondani, ezért ezeket lapunkban meghirdetjük. Kérjük kedves Olvasóinkat, hogy a rendezvények előtt mindenképpen érdeklődjenek a szervezőknél. Lapunk következő száma szeptemberben jelenik meg.

Anyanyelvi kapuőr címmel Arany Lajosnak, a Reformátusok Lapjában megjelenő nyelvművelő rovatát ajánlja figyelmünkbe Grega Sára.

Anyanyelvi pályázat

A kényszerű karantén lehetőséget nyújt otthoni alkotómunkára. Az Anyanyelvpolók Szövetségének idei országos pályázatára 2020. augusztus 20-ig lehet pályamunkát beküldeni. A téma: Népi ételreceptek. A pályázat célja: népi, helyi (paraszt-) ételek és italok néprajzi-nyelvjárási leírása. Az ételreceptek gyűjtése során különösen nagy hangsúlyt kell fektetni a sajátos nyelvi leírásra: az ételek, hozzávalók megnevezésére, a készítés módozataira. Nem követelmény a tudományos nyelvjárási lejegyzés; de törekedni kell az élőszavas jellemzők visszaadására: pl. *i*-zés, (illabiális) *a*-zás, *ö*-zés, kettőshangzók (*ou*, *ié*), nyúlások (*tölle*), rövidülések (*viz*), betoldások (*szolda* = szóda) stb. De egyéb nyelvi érdekességeket tartalmazó, nem nyelvjárásban elmondott, leírt receptek is beküldhetők (például irodalmi receptek). A pályázat kiírói felhívják a figyelmet a pontos adatközlésre: közölni kell a receptek forrását (adatközlőjét), a gyűjtés helyét és időpontját. Csak eredeti, saját gyűjtés fogadható el, újságban, kötetben vagy interneten közreadott anyag nem. Terjedelem: minimum 4000 leütés, maximum 25 ezer leütés. A szövegekben ne használjanak különleges tördelési formákat. A pályázat díjazására 1 M Ft áll rendelkezésre. A díjak egyaránt lehetnek pénzdíjak és tárgyjutalmak. A szövetség a legjobb pályázatok anyagából válogatáskötetet jelentet meg. A pályázati anyagot kizárólag elektronikus formában (e-mailben, csatolt fájlban) lehet beküldeni. A pályázat beérkezését e-mailben visszaigazoljuk! Ímélcím: ea.szerkesztoseg@gmail.com. További információk: kovacs.zsuzsanna@anyanyelvpolo.hu. Az eredményhirdetés és a pályázati anyagból szerkesztett kötet bemutatása 2020. november 13-án, a magyar nyelv napján lesz a Pesti Vigadóban. (A teljes pályázati kiírás megte-

kinthető az Édes Anyanyelvünk 2020. februári számában, valamint a honlapon.)

Az év szavai, 2019.

A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda ki hirdette a 2019. év szavait.

Az év szava: **fényvillamos**. Kezdetben volt a **fényvillamos**, azóta már szinte valamennyi közlekedési eszközünk nevéhez kapcsolódott a **fény-** előtag: **fénytrolibusz**, **fényvonat**, **fénybusz**, **fényhajó**, sőt: **fény-HEV**... Tíz éve indult el az első fényvillamos Budapesten. „A kivilágított járművek az adventi időszak elengedhetetlen kellékei a fővárosban. Az UV nosztalgia-villamoson 3500 méternyi fényfűzén 39 200 hideg-fehér és kék színű LED világít, az utasterében pedig ünnepi díszítés látható.” A **fényvillamos** egyik változata: **mézeskalács-villamos**. A téli ünnepekre fel díszített járművek örömet hoznak az emberek szívébe, ezért a **fényvillamos** szót választottuk az év szavának.

További javaslatok: **klimavédelem**, **klimatudatosság**, **teremtésvédelem**, **ország-torta**, **brexít**, **drón**, **e-roller**, **hibridautó**.

Az év antiszava: **horrorkaraván**. A horrorkaraván: „vontatót vontató vontató”, azaz túlterhelt autószállító, másként: **zombiszereplvény**. Szakszerűbben: olyan autómotó, amelyen egy személyautó van, valamint további tréler újabb autókkal megrakodva. Látványa is ijesztő, ráadásul balesetveszélyes. A **horror-** előtagú korábbi szavak: **horrorkamion** (bevándorlókat csempésző, tragikus végkifejletet okozó kamion), **horror-közlés** (ideológiájukban élesen különböző pártok együttműködése), **horrorbohóc** (bohócjelmez zaklatók a közterületeken). Reméljük, hogy a jövőben a sérült és használt autótak szabályosan szállítják, és így nem kerül az újságokba és az év antiszavai közé a **horrorkaraván**.

Az év ifjúsági szava: **mutimíteszel**. A **muti**, azaz **mutaszd meg!** a szóbeliségben régóta élő felszólítás, nyelvtani megnevezése: mondatzó. A netnyelvben rövidített formája: **mut**, továbbfejlesztett változata: **mutimíteszel**. A szó a bloggervilágból indult, divattá vált, újabb és újabb kifejezések születtek mintájára. Az instagram-közösség szerint a **mutimíteszel** egy receptoldal nevéként indult el hódító útjára 2016-ban. És mivel hashtaggel, azaz keresőcímkével látta el alkotója, keresőszóvá vált, és mintaként szolgált számos **muti-** kezdetű kifejezésnek: **#mutimítiszol**, **#mutimítolvasol**, **#mutikitszeretsz**, **#mutimítcsinálsz**.

További javaslatok: **HWAPO** (hard work always pays off, Hosszú Katinka jelmondata), **insta-celeb** (celeb az instagramon) **spoilerezz**, **tufa** (buta, tapló)

Az év költői szava: **Boldogasszony csipkése**. A **Boldogasszony csipkése** a málna tájnyelvi megnevezése. A Magyar Cukrász-íparosok Országos Ipartestülete 2019-ben tizenharmadik alkalommal hirdette meg a Magyarország tortája versenyt, amelyre ez-

úttal is magyaros ízvilágú, természetes alapanyagokat feldolgozó recepteket vartak. Tóth Norbert dunaföldvári cukrászmester készítménye, a Boldogasszony csipkése málnatorta lett 2019-ben Magyarországi tortája. Roppanós réteg, málnás áztatóval átítatott piskóta, málnás-fehércsokoládés krém, citromos-bazsalikom felvert ganache, málnalekvár és málnás meringue alkotják a tortát. A csipkét a torta tetején a citromos, bazsalikom felvert ganache idézi, melynek közeit málnalekvár tölti ki.

2018-ban ezek voltak az év szavai: **gasztrorradalom** (az év szava), **élménylőtér** (antiszó), **mulatási** (ifjúsági szó), **sárga kankalin** (költői szó)

(Összeállította: Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda)

Könyvek

J. Kovács Magda: Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnév-szótár. Dictionar comparativ maghiar–român, român–maghiar al numelor de botez. AESZ-füzetek, Sepsiszentgyörgy 2018.

Kabdebő Oszkár: Pesti jassz-szótár. Török Ignác Kiadóvállalata, Mezőtúr (1917) (Reprint: Tinta, Bp. 2018.)

Kemény Gábor: Tanuljunk magyarul is! Válogatott nyelvművelő cikkek 2009–2019. Tinta, Bp. 2020.

Keszeg Vilmos: A beszélés antropológiája. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár 2018.

Mi magunk. Napút, 2020/1.

Muráth Judit szerk.: Magyar szaklexikográfia. Tinta, Bp. 2020.

Sz. Tóth Gyula: Tanári notesz 14. Egyensúlyzavarok. Hungarovox, Bp. 2020.

Rendezvények

(a rendkívüli helyzetre való tekintettel csak egyes rendezvényekről adunk hírt, de azok megvalósulásáról mindenképpen érdeklődjenek a szervezőknél)

2020. jún. 17–21. 7. nyelvész-tábor (ASZ-Inter). Sátorlajújhely, Széplahalom

2020. júl. 20–25. 5. Partiumi szabadegyetem (ASZ-MNYKNT-PKE), Berettyóújfalu

2020. szept. 25–27. Erősz, a szerelem szemiotikája. Szemiotikai (művelődéstörténeti, filozófiai, nyelvészeti, irodalmi, képzőművészeti) konferencia (MSZT-Inter), Eger

2020. nov. 4. Irodalom-, mese-, könyv- és nyelvtérápia (Alkalmazott nyelvészeti ankét 2.) (Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, ELTE), Budapest

2020. nov. 13. 10. magyar nyelv napja (ASZ)

A Hírek – tudósítások rovatba szánt információkat kérjük a következő címre küldeni: balazs.geza@gmail.com.

Legelőször is a 2020. évi 1. számunkban közölt rejtvények megfejtését adjuk meg.

I. Betűrakosgató. 1. Díkó (ez egy keskeny, lócaszerű ágyat jelent; a szó is népies, s az is, amit jelent). 2. Fotel. 3. Rekamie.

II. Régi fegyverek. 1. Lamella. 2. Lábbeli. 3. Honanya. 4. Akadály. 5. Fuksza. 6. Szabász. 7. Sziréna. A két régi fegyvernek az átlóból kiolvasható neve lándzsa és szablya.

III. Szór-ejt-vény. 1. Bor + szak + ér + tő (borszakértő). 2. Bú + tor + rak + tár (bútorraktár). 3. Fű + rész + te + lep (fűrésztelep). 4. Köt + él + gyár + tó (kötélgyártó). 5. Köz + tár + sas + ág (köztársaság). 6. Mell + ék + szem + pont (mellékszempont). 7. Pap + ír + kos + ár (papírkosár). 8. Ser + te + per + tél (sertepertél, ez az egyetlen ige ennek a rejtvénynek a megfejtései között). 9. Tér + kép + váz + lat (térképvázlat). 10. Vak + bél + mű + tét (vakbélműtét).

IV. Szójátékos csattanó. Mert szeretném, ha felhőtlen maradna a kapcsolatunk.

Ahhoz, hogy valaki megnyerhesse Bárdosi Vilmos Nincsen rózsza tövis nélkül című könyvének egy példányát, legalább 60 pont elérése és egy kis szerencse volt szükséges. A tíz nyertes: Dénes Gyuláné, Budapest (1139); Engelberth Katalin, Balasagymarmat (2660); Gregor Zoltánné, Gyömrő (2230); Holló Lászlóné, Budapest (1108); József Tibor, Kaposvár (7400); Nagy Anna, Budaörs (2040); Nátné Kékesi Katalin, Markaz (3262); Turjanszky Tapodi Katalin, Kecskemét-Hetényháza (6044); Váll Józsefné, Miskolc (3525); Varga Andrásné, Tengeri (7834).

A Pontozó új feladványai

I. Egy mássalhangzóval! Olyan szavunk, amelyben magánhangzóink közül csupán egyféle szerepel, de az akár többször is, megszámlálhatatlanul sok van. Sok olyan is van persze, amelyben a mássalhangzó lehet csupán egyfajta, de ezek száma sokkal kisebb az előbbieknél. Megfejtőinknek ezúttal az adott meghatározásoknak megfelelő olyan szavakra kell rátalálniuk, amelyekben a mássalhangzó az, amely egyféle, de ebből az egyből a megtalálendő szavakban több is van; legalább három. Feladványunk megfejtéséhez olyan segítséget, hogy a megtalálendő szavak ábécérendben követik egymást, nem adunk, mert ez így túl könnyű lenne. Abban azonban segítünk, hogy ha ugyanaz a mássalhangzó több megfejtésben is szerepel, akkor ezeknek az azonos mássalhangzójú szavaknak a meghatározásait egymás mellé helyezve közöljük. Minden helyes megfejtés 1 pontot ér, de a telitalálatos megoldás értéke nem 15, hanem 20 pont!

1. Hangutánzó nevű madár:
2. Szemtelenül hetyke:
3. Több különböző irányba(n):
4. Kubai eredetű tánc:
5. Ül(e)nek le!:
6. Az angol rendőrök beceneve:
7. Teljességgel nedvessé tesz:
8. Helyenként:
9. Színlelt:
10. Cókók:
11. Háziszárnas hangokat hallat:
12. Különböző helyekről:
13. Elnök – régies szóval:
14. Fül jelzője lehet:
15. Hangos nevetés leggyakoribb szava:

II. Hétszer hét. Olvasóink a négyzethálózat helyes kitöltése után a bal felső saroktól a jobb alsóig, majd a sorok megfelelő átrendezése után a jobb felsőtől a bal alsóig egy-egy hétbetűs

szót olvashatnak ki az ábrából. Mindkettő főnév, s mindkettő egy-egy fogalmat jelöl. A meghatározásokra adott helyes válaszokért szavanként 1 pont, az átlóból kiolvasható két fogalomért pedig 5-5 pont jár, azaz összesen 17. Segítségül pedig annyit még hozzáteszünk, hogy bár az átlóbeli szavak nem rokonai egymásnak, s nem is tartoznak valamilyen közös csoportba úgy, hogy például mindkettő egy-egy déligyümölcsnek, háztartási eszköznek vagy költőnek lenne a neve, valamilyen módon azonban mégis vonzódnak egymáshoz!

1. Aki ellen pert indítottak
2. Rendetlen, topis
3. Gépjárművek fontos adalékanyaga
4. Bárdolatlan, nehézkes
5. Kecske nőtény kicsinye
6. Méretes zeneszerszám
7. Idézet, ismert latin szóval

III. A világ fővárosai. Olvasóinknak korántsem szükséges minden főváros nevét ismerniük, de azért – esetleg némi keresés után – bizonyára megoldják ezt a rejtvényünket is. Anagrammafeladványunkban minden meghatározásunkra olyan szót (akár toldalékkal ellátottat vagy tulajdonnevet) kell találniuk, amelyeknek betűiből, azokat átrendezve egy főváros neve olvasható ki. A megfejtésért mindegyik esetben 1 pont, a betűkből összerakható főváros nevéért ugyancsak 1, annak az országnak nevéért pedig, amelyiknek a fővárosáról van szó, megint csak 1 pont szerezhető. A hibátlan megoldás tehát 30 pontot ér! Meghatározásaink sorrendjét a megtalálendő fővárosok nevének betűrendjében adjuk meg. Jó szórakozást!

1. Magyar eredetű női név, egyúttal egy növényfaj neve is:
2. Kedvelt vörösbor rövidebb neve:
3. Kis nyílásba:
4. Cölöpjei:
5. Vörösmarty drámai költeményében Tünde tenyeres-talpas szolgálója:
6. Szeretné álomra hunyni a szemét:
7. A Zarathusztra iráni próféta által megalapított vallás, illetve tan követőjének megnevezése:
8. Híres múlt századi szegedi író és múzeumigazgató neve: (Ferenc):
9. Zsónak is becézett, görög eredetű női név:
10. Érett búzát levágni:

IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül a Focimatem című, túloldali rejtvény csattanóját kell beküldeniük. Értéke 25 pont.

A közzétett rejtvények együttes értéke 92 pont, de már 70 pont is elég a sorsolásban való részvételhez. A feladványok megfejtését **2020. augusztus 1-jéig** várjuk címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest, Károlyi u. 16. (1053), vagy a rovat vezetőjének ímélcímére: gretsyl@t-online.hu

Minden olvasónak kellemes nyári pihenést és sikeres megfejtést kívánunk a feladványok szerzői:

Grétsy László (I., III.), Láng Miklós (II.), Schmidt János (IV.)

Szójátékos csattanó

Új szavak, kifejezések (110.)

Nem szótározott szavak tárháza

bandázik – csoportosul. „Ne bandázz!” (Felirat Pilisborosjenőn a koronavírus-járvány idején)

felhőkenyér, felhőlángos, felhőpalacsinta – „pillekönnyű”, lisztmentes kenyérféleségek: <https://salatagyvar.hu/felhokenyer-recept-felholangos/>

felhőlángos l. *felhőkenyér*

felhőpalacsinta l. *felhőkenyér*

gasztroblogger – (közösségi médiában) receptoldal szerzője

hómofisz – a home office (távmunka) átírása magyar szövegben (MN 2020. ápr.)

koronavírus – a Coronaviridae család Orthocoronavirinae (korábbi nevén Coronavirinae) alcsaládjába tartozó fajok általános elnevezése. Nevét elektronmikroszkópos képe alapján kapta, melyen a burokba ágyazott fehérjetűskek a nap koronájához hasonlóan kitüremkednek a felszínből (a latin *corona* és a görög *κορώνη* szavak jelentése: koszorú, virágfűzér, glória, korona). Magy.: A koronavírusok többnyire madarakat és emlősöket fertőznek, a betegség lefolyása legtöbbször enyhe, de egyes fajok komoly humán- és állategészségügyi kockázatot is jelenthetnek.

könyökpacsi – könyökök összeütésével kísért köszönés (járvány idején)

ökölpacs – öklök összeütésével kísért köszönés
(járvány idején)

SARS-CoV-2 1. új koronavírus

szerlemlakat – szerelmek által közterületen (hidon, kerítésen) elhelyezett, rendszerint nevükkel, monogramjukkal megjelölt lakat

szóbuborék – képen, ábrán, karikatúrán szöveg elhelyezésére szolgáló szabad hely

sztereó – párhuzamos beszéd. Pl. Ne beszélj *sztereóban*! (Ne beszélj egyszerre a másikkal!)

támadáscunami – sorozatos támadás valaki ellen
(pl. az interneten)

testpozitív – az a beállítódás, amikor az ember elfogadja testi valóságát, adottságait. Magy.: az angol *body positive* fordítása. Pl. „Sok nőnek jelent állandó küzdel-

met saját testének elfogadása, s ez kihát az életük számos területére. Ha sikerül elfogadnod magad, sokkal boldogabb és kiegyensúlyozottabb mindennapok várnak rád! Ebben segítenek bizonyos önbizalomnövelő csoportok is, a jó hír pedig az, hogy ma már nemcsak egy, de többféle body positive mozgalommal és iránnyal találkozhatunk.” <https://woohoo.hu/body-positive-pozitiv-testkep-mozgalom/>

testszégyenítés – (különösen a közösségi médiában) a másik testi adottságainak, kinézetének kritizálása, gúnyolása, „tökéletlen testűnek” tekintése. Az angol *body shaming* fordítása.

új koronavírus – 2019 végén a kínai Vuhanban felbukkant zoonózisos fertőző vírus (hivatalosan: SARS-CoV-2). Az eredetileg állatokkal megfertőző vírus emberre is átterjedt, és 2020 első felében világjárványt okozott. Új helyesírási formák: *újkoronavírus-járvány*, *új koronavírus-járvány*, *SARS-CoV-2-fertőzött*, *SARS-CoV-2-fertőzés*

vasútvillamos – összekapcsolt helyközi vasút és városi villamos (pl. Szeged és Hódmezővásárhely között). Az angol *tramtrain* fordítása.

A rovat 1998–2015. közötti teljes anyaga megjelent az Új magyar szavak szótára című kiadványban (IKU-tár). Kapható: www.e-nyelv.hu/konyvesbolt. A 2016-tól napjainkig tartó teljes gyűjtés 2020 végén jelenik meg újabb összefoglalónkban.

B. G.

balazs.geza@gmail.com

A CSATTANÓ BEFEJEZÉSE HAJUVÉG!	▼	KISALFÖLDI VIDÉK PETRARCA MÚZSÁJA	▼	HIDROGÉN KIEGÉSZÍTŐ IV	FOCIMATEK – Hogyan következnek a számjegyek tíztől húszig – kérdezik az iskolában a kis Lionel Messit. – Tíz, tizenkettő, tizenhá... (A csattanó befejezését az ábrában rejtettük el.)
ÉPÜLET LEGALSÓ, SZILÁRD RÉSZE	▶				
JÁNOS, BECÉZVE	▶				
FRISS SZÓLÓLÉ KELVIN, RÖVIDEN	▼				
▶					
„ÉNEKEL” A TYÚK ERŐSEN TAPAD	▶			ABROSZ ANYAGA HUSZÁR-VEZÉNY-SZÓ	
RÓMAI 1000-ES SZÁNTÓ-ESZKÖZ	▶	VILÁG-VALLÁS HÍVE	NAGY, DÍSZES ÉPÜLET MISEVÉG!	A SZLÁV NYELVEK EGYIKE	
AZ ELYNYOMATÁS JELKÉPE	▶	▼	▼	RÖVID ELETŰ ROVAR; KERÉSZ	
▶			SZILASI ..., NYELVÉSZ BUGAC HATÁRAI!	KODÁLY GYŰJTŐTE NÉPDALUNK	
▶			▼		
RÓMAI 1-ES ITAL FELE!	▶		A „VASMINISZTER” (GÁBOR)		
NOMINATIVUS, RÖVIDEN	▶		VAGYIS A CSÁSZÁRFÜRDŐ! BALESET		
NÉVELŐ	▶		▼	HÁZVÉG! ESZAKI OROSZ VÁROS	
▶				A -ZET PÁRJA KÖRHÁZ, RÉGISEN	
AZ EGYIK OCEÁN ELŐTAG: EZER-	▶			▼	
▶				VÁR BEJÁRATA! ZALÁN, BECÉZVE	
ILYEN TERMÉK AZ UNICUM	▶			...-DARJA; FOLYÓ OLASZ AUTÓJEL	
ÖRÖKIFJÚ MOSZLIM SZÉPSÉG	▶			▼	
AZ ARZEN VEGYJELE	▶		VERBUM FAJTÁJA UGYANCSAK	NÉHA! KÉMIKUS (GYÖRGY) KÉZVÉG!	
GRAMM	▶		▼		
NÉMETH LÁSZLÓ REGÉNYE	▶	BŐR ÁLTALVETŐ GABONAKÖTEG			
▶		▼		MY FAIR ... MUSICAL TUSIKA	
ÁGY KÖZEPE! TÖRÖK AUTÓJEL	▶		... WEST; USA-BELI VÁROS ÓDAVÉG!	IZRAEL RÉSZE! PITYU	
SZABÓ ISTVÁN RENDEZTE FILM	▶		▼	A MŰLT IDŐ JELE FRISS, E NAPI	
ÉJFÉLIG TÁBLAJATEKOS ŰL MÖGÖTTE	▶		MÁTRAI CSÚCS SÁRJ-NEMZEDÉK	▼	
▶				EK-ALFÖLDI KÖZSÉG FIZZ FELE!	
A KÉN VEGYJELE JANUÁRI	▶			▼	
SZOMJÁT OLTÓ	▶		MŰVET HOZ LÉTRE IGEVÉG!	AZ EZÜST VEGYJELE	
				TEMPLOMI FOHÁSZ FOLYAM KÖZEPE!	

NYELVÉSZ • LELETEK

ELV • ÉSZLELETEK

Ennél egészségesebb tészta már nincs is, hiszen ez *minden mentes*. Azaz szó szerint semmi sincs benne. Valójában persze arról van szó, hogy *GMO-mentes, adalékmentes, tojásmentes, vegyszermentes*. Ezeknek mintájára ezt is egybe kellett volna írni: *mindenmentes*. Jó étvágyat!

Megtámadott gazdi

Mexikóban háziállatként a kertben tartott nőstény oroszlán támadt egy férfira. Az illető sok vért veszített, életveszélyes állapotban vitték kórházba. A férfinak volt két tigrise is, de azok nem vettek részt a vérengzésben Ciudad Realban. Az országban sokan tartanak egzotikus vadállatokat.

A roz

A rendőrkézigrárre takarí egy inte toshely rülés ne volt fenr

Remek az illusztráció („az oroszlán ugrani készül”), de a képen nem nőstény, hanem hím oroszlán látható. Szegény „gazdinak” már mindegy. Úgy látszik, a képszerkesztőnek is.

Egymilliárd pengő

Hibás a képaláírás, mert nem vették észre a *pengő* előtt levő *b.* - rövidítést (*bilpengő*, azaz billió pengő). Ez a bankjegy tehát egymilliárd billió pengő (10^{21} pengő) névértékű volt, pontosabban lett volna, ha egyáltalán forgalomba kerül.

A város jólétének legfőbb alapja a tengeri, távolsági, közvetítő kereskedelem. Shakespeare velencei kalmárja ugyan zsidó (valóban éltek a városban), de a legtöbb gazdag nagykereskedő katolikus olasz volt. Ám „a tengerek királynő-

Ez tévedés: a darab címszereplője, a velencei kalmár (Antonio) nem zsidó. A szerző Shylockkal, az uzsorással téveszti össze. Persze ezért nem kell szíjat hasítani a hátából, de legközelebb nézze meg, ha nem is Shakespeare vígjátékát, legalább a Wikipédiát.

párt támogatott. Fej fej melletti küzdelem zajlott a két magyar gyökerű párt között, a Most-Híd azonban valamivel jobban zárt: 115 polgármestere lesz, az MKP-nek 115.

Ez aztán az igazi „fej fej melletti küzdelem”. De miért jobb a 115, mint a 115? Vannak, akik egyenlőbbek?

Kínai űrkalandok

Hét műholdat indítottak Kínából a világűrbe. Ezúttal először nem is a szárazföldről, hanem egy tengeri platformról volt a start. Peking az utóbbi években nagy erővel fejlesztette az űrkutatást. Az idén már űrszondát küldtek a Hold sötét oldalára is.

Félrevezető a Holdnak a Földről nem látható oldalát *sötét oldalnak* nevezni. Ugyanis a „tűl-só” oldalon ugyanazok a fázisok váltakoznak, mint az „innensőn”. Például amikor felőlünk nézve újhold van, azaz teljes sötétség, akkor a túloldalon telihold van, azaz teljes megvilágítás. Világos, nemde?

A példákat gyűjtötte és kommentálta:
K. G.

